

**ALTINORDA DEVLETİ'NİN
SİYASİ TARİHİ (1241-1502)**

Kadri KARDAŞ

**Yüksek Lisans Tezi
Tarih Anabilim Dalı
Yrd. Doç. Dr. Gürsoy SOLMAZ
2015
Her Hakkı Saklıdır**

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

Kadri KARDAŞ

ALTINORDA DEVLETİ’NİN SİYASİ TARİHİ
(1241-1502)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Yrd. Doç. Dr. Gürsoy SOLMAZ

ERZURUM-2015

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TEZ BEYAN FORMU

11 / 09 / 2015

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "ALTIN ORDA DEVLETİ'NİN SİYASİ TARİHİ (1241-1502)" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

☒ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

☐ Tezim/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

☐ Tezimin/Raporumun yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

11 / 09 / 2015

Kadri KARDAŞ

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yrd. Doç. Dr. Gürsoy SOLMAZ danışmanlığında, Kadri KARDAŞ tarafından hazırlanan bu çalışma 11 / 09 / 2015 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Tarih Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Yrd. Doç. Dr. Gürsoy SOLMAZ

İmza:

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Erol KÜRKÇÜOĞLU

İmza:

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Uğur AKBULUT

İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. / /

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM

Enstitü Müdürü

F-85/00/22.02.2012

İÇİNDEKİLER

ÖZET	IV
ABSTRACT.....	V
KISALTMALAR.....	VI
ÖN SÖZ	VII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ALTIN ORDA DEVLETİ KURULMADAN ÖNCE MOĞOLLAR

1.1. CENGİZ HAN DÖNEMİNDE MOĞOLLAR	4
1.1.1. Cengiz Han'ın Siyasi Alanda Ortaya Çıkışı ve Moğol İmparatoru Olması	5
1.1.2. Cengiz Han'ın 1206-1219 Yılları Arası Seferleri	8
1.1.3. Cengiz Han'ın Harezmi Seferleri (1218 - 1221)	9
1.1.4. Cengiz Han'ın Harezmi'deki Diğer Seferleri.....	16
1.1.5. Deşt-i Kıpçak Bozkırlarına Yapılan İlk Sefer (Kalka Muharebesi)	19
1.1.6. Cengiz Han'ın Ülkesini Oğulları Arasında Paylaşması.....	22
1.1.7. Cuci Ulusu	24
1.1.8. Cengiz Han'ın Ölümü	25

İKİNCİ BÖLÜM

CENGİZ HAN'DAN SONRA DEŞT-İ KIPÇAK BÖLGESİ VE

ALTIN ORDA DEVLETİ

2.1. BATU HAN DÖNEMİNDE (1227-1256) ALTIN ORDA DEVLETİ.....	28
2.1.1. Batu Han Döneminde Deşt-i Kıpçak'a Yapılan Seferler	30
2.1.1.1. Bulgar Seferleri (1229-1236).....	30
2.1.1.2. Batu Han'ın Rusya Seferleri (1236-1241).....	34
2.2. ALTIN ORDA DEVLETİ'NİN ORTAYA ÇIKIŞI VE HANLARI.....	37
2.2.1. Berke Han Dönemi (1256-1267) ve Altın Orda Devleti'nin Müslüman Olması	40
2.2.2. Altın Orda Devleti'nin İlhanlılar'a Karşı Kurduğu İttifaklar ve İlhanlılarla Savaş.....	44
2.2.2.1. Altın Orda – Mısır Memlûkleri İttifakı.....	44
2.2.2.2. Altın Orda –Mısır Memlûkleri –Anadolu Selçukluları İttifakı.....	49
2.2.2.3. Altın Orda-İlhanlı Münasebetleri.....	56

2.2.3. Mengü Timur Dönemi (1266-1282).....	60
2.2.4. Altın Orda Hanlığı'nda Birinci Fetret Devri (1282-1299)	62
2.2.5. Tokta Han Dönemi (1291-1313) ve Birinci Fetret Devri'nin Sonu	64
2.2.6. Özbek Han (1313-1340) Dönemi	65
2.2.7. Canı-Bek Han (1340-1357) Dönemi	66
2.2.8. Fetret Dönemine Kadar Altın Orda–Rus İlişkileri	67

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FETRET (BULKAK) DEVRİ

VE ALTIN ORDA HANLIĞI'NIN YIKILMASI

3.1. FETRET (BULKAK) DÖNEMİNDE (1360-1380) YAŞANAN GELİŞMELER.....	71
3.1.1. Berdi-Bek Han (1357-1360) ve Sonrası Gelişmeler	71
3.1.2. Fetret Devri Altın Orda –Rus İlişkileri.....	74
3.1.2.1. Kolikovo Savaşı (8 Eylül 1380).....	75
3.2. TOKTAMIŞ HAN DÖNEMİ (1380-1395) OLAYLARI	78
3.2.1. Toktamış Han'ın Altın Orda Tahtına Çıkması	78
3.2.2. Toktamış - Timur Mücadeleleri (1385 - 1395) ve Altın Orda Devleti'nin Çöküşü.....	80
3.2.2.1. Kundurça (Kunduzca) Muharebesi 1391 (18 Haziran 1391).....	83
3.2.2.2. Terek Muharebesi (14 Nisan 1395)	84
3.2.3. Toktamış Han Dönemi Altın Orda – Rus İlişkileri	88
3.3. EDİGEY MİRZA DÖNEMİ (1396-1419)	90
3.4. ULUĞ MUHAMMED HAN DÖNEMİ (1419-1438).....	93
3.5. RUSYA'NIN ALTIN ORDA'DAN AYRILMASI VE RUS BİRLİĞİNİN KURULMASI.....	95
3.6. ALTIN ORDA DEVLETİ'NİN KIRIM HANLIĞI TARAFINDAN YIKILIŞI (1502).....	99
3.7. ALTIN ORDA DEVLETİ'NDEN SONRA KURULAN DEVLETLER.....	100
3.7.1. Kazan Hanlığı'nın Kurulması.....	100
3.7.2. Kasım Hanlığı'nın Kurulması (1452).....	102
3.7.3. Kırım Hanlığı'nın Kuruluşu	103
3.7.4. Astrahan Hanlığı.....	105
3.7.5. Nogay Hanlığı (1502-1770)	106

3.7.6. Sibir Hanlığı	107
SONUÇ	108
KAYNAKÇA	112
EKLER	118
HARİTALAR	118
ÖZGEÇMİŞ	124

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ALTIN ORDA DEVLETİ'NİN SİYASİ TARİHİ (1227-1502)

Kadri KARDAŞ

Atatürk Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Danışman: Yrd. Doç. Dr. GÜRSOY SOLMAZ

Cengiz Han, 1206 yılında Moğol hanı ilan edilmiş ve kendisine Cengiz unvanı verilmişti. Cengiz Han'ın "Cihan Hâkimiyeti" düşüncesi vardı. Altın Orda Devleti, Cengiz Han ve oğullarının fethettiği yerlerden olan Deşt-i Kıpçak, Kırım, İdil ve Kuzey Kafkaslar'da kurulmuştur. Altın Orda Devleti, yaklaşık üç asır boyunca (1223-1502) yaşamıştır. Rus knezliklerini hâkimiyeti altına almış ve Rus Knezlikleri 250 yıl Altın Orda'ya bağlı olmuşlardır.

İlhanlılarla mücadele eden bir diğer Altın Orda Hanı Özbek Han'dır (1313-1341). Özbek Han döneminde Rus Knezlikleri de güçlenmeye başlamış ve daha sonradan Altın Orda için başlayan İkinci Fetret Devrinde Mamay Mirza'yı Kolikovo Savaşı'nda yenmişlerdi. Fetret Devrine son veren Toktamış Rusları bastırmayı başarsa da daha sonra Azerbaycan için Timurla savaşa girişmiştir. Ancak, Toktamış savaşı kaybedip Litvanya'ya sığınmıştı. Altın Orda Devleti Toktamış'tan sonra toparlanamamış ve Said Ahmed Han'ın Moskova Knezliğine yenilmesiyle Rusya kurulmuştu. Altın Orda Devleti, 1502 yılında Kırım hanı Mengli Giray tarafından yıkılmıştır.

Altın Orda Devleti konumu itibarıyla Türk tarihi açısından önemlidir. Çünkü Rus Knezliklerini 250 yıl hâkimiyet altında tutmuş ve bu süre içerisinde Rusların Güney'e inmelerini engellemiştir. Nitekim Altın Orda Devleti yıkıldıktan Ruslar güneye inmeye başlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Altın Orda, Deşt-i Kıpçak, Fetret Dönemi, Toktamış, Timur, Moskova Knezliği, Kırım Hanlığı

ABSTRACT**MS THESIS****THE POLITICAL HISTORY OF THE GOLDEN HORDE (1227-1502)****KADRİ KARDAŞ****Atatürk Üniversitesi****Graduate School of Applied Sciences****Department of History****Supervisor: Asst. Prof. Dr. GÜRSOY SOLMAZ**

Timucin was declared the Mongol Khan he was given the title of Cengiz in 1206. Timucin wanted to have the world. The Golden Horde Empire was founded in Step of Kıpçak, İdil and North Caucasia. The Golden Horde Empire lived approximately three centuries (1223-1502).

The Golden Horde Empire Khan, Uzbek Khan fought well with Ilkhanats (1313-1341). The Grand Duchy of Russian also began to strengthen during the Uzbek Khan and after starting in the second period of gap there for gold were defeated in the Kolikovo war. Tokhtamysh has ended the interregnum period after he fought the Timur for Azerbaijan. And then he lost the battle and fled to Lithuania. After Tokhtamysh has broken The Golden Horde Empire, Russia was founded. The Golden Horde Empire fell by Crimean Khan Menli Giray in 1502.

The Golden Horde Empire is an important state due to the location. Because The Grand Duchy of Russian ruled 200 years. And Russians prevented from going South. But after the collapse of the Golden Horde Empire again Russians began to descend southward.

Keywords: *Golden Horde, Step of Kıpçak, Interregnum Period, Toktamış, Timur, Grand Duchy of Moscow, the Crimean Khanate*

KISALTMALAR

A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
A.Ü.D.T.C.F.	: Ankara Üniversitesi Dil-Tarih-Coğrafya Fakültesi
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
E. Ü.	: Ege Üniversitesi
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
S.	: Sayı
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
Vd.	: ve diğerleri

ÖN SÖZ

Altın Orda Devleti'nin dünya tarihindeki yeri ve önemine dikkat çekmek için hazırlamış olduğum bu çalışmamda Altın Orda Devleti'nden önce Moğolların durumundan, Cengiz Han'ın Moğol İmparatorluğunu kurması ve yapmış olduğu fetihleri ele aldım.

Cengiz Han'ın ülkesini dört oğlu arasında paylaştırıp da Ögedey Han'ı halef tayin etmesiyle Moğol İmparatorluğu parçalanmış oldu. Altın Orda Devleti de kurulan bu imparatorluklardan birisidir. Cengiz Han ölmeden önce Deşt-i Kıpçak bölgesi'ni en büyük oğlu Cuci Han'a vermiş, ancak Altın Orda Devleti'nin kurucusu Cuci'nin oğlu Batu Han'dır.

Berke Han döneminde Müslümanlığı kabul etmiş olan Altın Orda Devleti, hem içinde Türk kavimlerini ve askerlerini barındırması hem de bunlardan etkilenecek Türklerin yaşayış tarz ve kültürünü benimsemeleri nedeniyle bir Türk-Moğol Devleti sayılır. Ayrıca Altın Orda Devleti Rus Knezliklerini de 250 yıl gibi bir zaman dilimi içerisinde himayesinde tutmayı başarmış, 267 yıllık bir zaman zarfında iki fetret devri ve bir de Timur felaketi atlatmışlar ancak yıkılmadan ayakta durmayı ve Rus Knezlikleri üzerindeki hakimiyetlerini devam ettirebilmiş. Fakat III. İvan döneminde oldukça fazla güçlenen Rus Knezliği Altın Orda Devleti'nden ayrılarak bu günkü Rusya'yı kurmuştu. O zamana Rus halkının güneye inmesini ve gelişmesini engellemiş bir devlet Altın Orda Devleti, kendi soyundan olan Kırım Hanlığı tarafından yıkılmıştır(1502).

“Altın Orda Devleti'nin Siyasi Tarihi” adlı konuyu ele aldığım bu çalışmamda, Altın Orda Devleti'nin uygulamış olduğu iç ve dış siyasi olaylar kronolojik olarak işlenmiştir.

Bu çalışmamda emeği geçen ve bana her türlü konuda yardımcı olup destek veren Sayın Yrd. Doç. Dr. Gürsoy SOLMAZ hocama ve Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde görev yapan diğer hocalarıma en içten teşekkürlerimi sunarım.

GİRİŞ

Moğolistan, Avrasya Bozkır kuşağının en doğudaki bölümünde yer alır. Bu bozkır kuşağı çok eski çağlardan beri İranî, Türk, Moğol ve Mançu soylarından gelen çeşitli göçebe kabilelerin yurdu olmuştur. XII. yüzyılda Moğolistan'da merkezi bir devlet yoktu. Birçok kabile ve klan ülkenin çeşitli yerlerinde yaşamakta olup ve bu kabileler ve klanların arasında kesin bir sınır yoktu. Buradaki halklardan çoğu Moğolca konuşmakla birlikte Türkçe, Çince ve başka diller de konuşulmaktaydı. 12. yüzyılda Moğolistan'da yaşayan kabilelerin etnik menşei ne olursa olsun hepsi de hayat tarzı ve sosyal teşkilat bakımından birbirine benziyordu Moğol adı sadece küçük bir kabileye atıfta bulunuyordu¹.

Moğollar çok sayıda kabile ve boylara ayrılır. Bu kabilelerin en büyüklerinden biri Cengiz Han'ın babasının ve dedelerinin mensubu olduğu ve reisliğini yaptığı Kıyat Kabilesi'dir. 1100'lü yıllarda Moğolların başlıca düşmanları, doğuda Çin ve Tatarlardan başka batıda Naymanlar, güneyde Tangutlar, kuzeyde Merkitlerdi².

XII. asırda Cengiz Han zamanında meydana gelen Moğol fütuhatları Asya ve Avrupa ülkelerine tesir etmiştir. Moğol fütuhatları neticesinde bir çok devlet meydana geldi ve Moğol unsuru bu devletlerde hakim unsur olarak uzun süre devam etmişti³. Cengiz Han'ın Moğol birliğini sağlaması ve ülke topraklarını genişletmesi sonucunda Moğol İmparatorluğu'nun sınırları Orta Asya'ya değin geniş bir coğrafyaya yayılmıştı. Cengiz Han ülke topraklarını dört oğlu arasında paylaştırmıştı. İşte bu topraklardan Deşt-i Kıpçak bozkırı denilen bölge Cengiz Han tarafından büyük oğlu Cuci'ye verilmiş olan bölgedir. Bu bölge daha sonra Altın Orda diye anılacak olan devletin sınırlarını teşkil etmektedir.

Batu Han'a ait olan bölgeye babasının adından dolayı "*Cuci Ulusu*" denilmiştir. Ulus; "*Birleik İller*" anlamında yani yer adı olarak kullanılmaktadır. Moğolcada "*Halk*" anlamına gelmektedir. Türkçe'ye

¹ George Vernadsky, *Moğollar ve Ruslar*, (Çev: Eşref Bengi Özbilen), Selenge Yayınları, İstanbul, 2007, 23-25.

² Alaaddin Ata Melik Cüveyni, *Tarih-i Cihangüşa*, (Çev: Mürsel Öztürk), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988, 103.

³ B. Y. Vladimirtsov, *Moğolların İçtimai Tarihi* (Çev: Abdülkadir İnan), TTK Yayınları, Ankara, 1994, 15.

Moğolcadan giren bir kelime olan Ulus ilk olarak Orhun Yazıtlarında Kül Tigin Abidesinin kuzey cephesinde “Uluş” olarak kullanılmıştır.

Bu bölgeye her ne kadar Cuci Ulusu da deniliyor olmasına da Altın Orda devletinin kurucusu Cuci'nin oğlu Batu'dur. Cengiz Han ülkesini paylaştırdıktan sonra Altın Orda Devleti Cengiz, Ögedey, Mengü gibi Moğol Hanlarına tabi olmuştur.

Cengiz Han ülkesini dört oğlu arasında paylaştırmıştı ancak oğullarından Toluy Han'ı varisi olarak bırakmıştı. En büyük oğlu Cuci'ye veraset vermemesinin bir sebebi Karısı Börte ile evlendikten kısa bir süre sonra karısı Merkitler tarafından kaçırılmış ve Cengiz karısını kurtarmayı başarmıştı. Ancak Cengiz ilk doğan çocuğunun üvey olabileceğinden dolayı Cuci Han'a veraset vermemişti. Zaten Cuci Han Cengizden evvel ölmüş Cuci'nin oğulları Batu ve Orda Han Cuci Ulusu'nun Hanlığını belirlemesi için Cengiz'in yanına gitmişlerdi. Cengiz Han, “Orda” adı verilen iki karargâh (otağ) kurdurdu, –*Altın aksamı Ak-Orda'yı Batu'ya, gümüş aksamı Gök-Orda'yı Orda'ya*– Neticede Cengiz'in Cuci'den sonra onun yerine hanlık makamı için insiyatifini Cuci'nin küçük oğlu Batu'dan yana kullanmış olduğunu görmekteyiz. Deşti Kıpçak'ın hâkimi olan Batu Han, Doğu Avrupa'ya kadar bütün toprakları (Ak-orda veya Altın-orda adıyla) yönetmiştir. Kendisine bağlı bulunan ağabeyi Orda Han da, İtil'den İrtiş'e kadar olan devletin doğudaki bölgesini Gök-orda adıyla yönetmekteydi. Devletin ortak başkenti Saray şehriydi⁴.

“Orda” kelimesi asker dışında askerlerin ailelerini de içine alan hanın karargâhı idi. İleri gelen her kişi subay ve askerleriyle birlikte kendi ordasına sahip olabilirdi. Ortaçağ göçebe topluluklarında “*hanın otağı ve çadır*” anlamına gelen orda kelimesi, daha eski dönemlerde Türk toplulukları arasında “*askerî ve idarî teşkilât*” mânasında han karargâhı ve göçebelerin çadır kurduğu yer olarak kullanılmıştır. Ayrıca orda kelimesi “*düzenli ordu*” manasına da gelmektedir⁵.

⁴A. Yu. Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, (Çev: Hasan Eren), 2. Baskı, TTK Yayınları, Ankara, 2000, 21.

⁵Uli Schamiloğlu, “Altın Orda”, *Türkler*, (Çev. Bülent Keneş), C.8, Yeni Türkiye Yayınları, (Ed: Hasan Celal Güzel vd.), İstanbul, 2010, 412.

Altın Orda Devleti, kuruluşundan çöküşüne kadar, hem Kırım'da hem de Rusya'nın step bölgelerinde yeni kurdukları şehirlerde yüksek kültürün oluşturulmasında etkili olmuştur. Bunların en önemli örnekleri Saray ve Yeni Saray gibi şehirlerdir. Altın Orda Devleti, Moğollardan beri önemli bir yüksek kültürün mirasçısı olmuşlardır. Türkî nüfusun hızla asimile olmaması için kendi kültürlerini de koruyarak geliştirmişlerdir. Altın Orda Devleti Müslümanlığı kabul ettikten sonra bu bölgede İslamın yüksek kültürünü yaşamaya başlamışlardır.

13 ve 14. yüzyıllar boyunca yavaş yavaş Türk- İslam kültürü gelişmeye başladı. Gelişen bu Türk İslam Kültürü'nün 14. yüzyılın Altın Orda Devleti'nde Türkleştirme, İslamlaştırma, zenginlik, kentleşme gibi olumlu etkileri olmuştur. Yani Altın Orda topraklarında Türk-İslam Kültürü tam anlamıyla 14. yüzyılın başında uygulanmıştır⁶.

Batu Han'ın kurmuş olduğu Altın Orda Devleti'nin sınırları Sibiry'a kadar uzanancoğrafyada ziraatla uğraşan köylülerin, göçebelerin ve yerleşik hayata geçmiş olanların yaşadıkları uçsuz bucaksız bir ülkedir. Bu devlete ait step arazisi, bugünkü Moğolistan ve Kazakistan'dan, Kafkasya'dan Tuna nehrinin ağzına kadar batıya uzanan Karadeniz kıyıları da içine alan muhteşem bir coğrafyadır⁷.

⁶Uli Schamiloğlu, "The Islamic High Culture of the Golden Horde", *Proceedings of The 2nd Symposium On Islam In The Volga-Ural Region*, İstanbul Art and Culture Press, İstanbul, 2005, 1.

⁷Uli Schamiloğlu, "Altın Orda", 412.

BİRİNCİ BÖLÜM

ALTIN ORDA DEVLETİ KURULMADAN ÖNCE MOĞOLLAR

1.1. CENGİZ HAN DÖNEMİNDE MOĞOLLAR

Göktürkler tarafından 552 yılında yenilgiye uğratılan Avarların, 555 yılından sonra tamamen bölgeden atılmasından sonra, kabileler halinde hayatlarını sürdürmeye başlayan Moğollar, Cengiz Han'ın ortaya çıkmasına kadar Orta Asya'da önemli bir siyasi güç olamamışlardı. Tarih sahnesine Cengiz Han, adıyla çıkan Cengiz Han, Yesügey Bahadır'ın oğludur. Onun dünyaya geldiği sırada Moğol kabileleri Herlen-Onon ırmakları ile Baykal Gölü civarlarında dağınık vaziyette yaşamaktaydı. Bu kabileleri hakimiyeti altına almaya çalışan Çin İmparatorluğu, onları bir biri aleyhine kışkırtarak kendi işini kolaylaştırmaya çalışıyordu.

Moğol Devleti'nin kurucusu olan Cengiz Han, Moğolistan'ın Onon ve Herlen ırmakları yakınlarında doğmuştur. Cengiz Han Moğolların Borcigin Klanına mensuptu. Cengiz Han, Moğol Kabilesinin reisi Qabul Han'ın yeğeni, Yeşugey'in büyük oğludur. Yeşugey Bahadır, dedesine kıyasla önemsiz bir reisti ancak Bahadır toplumunun klanının geleneklerine layık bir temsilci idi⁸. Annesi olan Hoelun, Olkunut (Olkhunu) kabilesindendi. Orta Asya'da yaşayan tüm Türk ve Moğollar gibi göçebe hayatı yaşıyorlardı. Cengiz Han'ın asıl ismi Temuçin'dir. Cengiz Han'ın babası Yeşugey Bahadır, Tatar önderlerinden biri Temuçin-uge'yi esir olarak getirdiğinde Cengiz Han dünyaya gelmiş ve oğluna Tatar Temuçin-uge'nin adını vermiştir⁹.

Cengiz Han, Yeşugey ile Oelün'in ilk çocukları idi. Cengiz Han'ın tam olarak kaç yılında doğmuş olduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte Yakubovskiy Cengiz'in doğum yılının 1155 olduğunu "Yeşugey Bahadır'ın oğlu olan Cengiz Han 1155 yılında dünyaya gelmiştir" şeklinde ifade etmiştir¹⁰.

⁸ Vernadsky, *Moğollar ve Ruslar*, 32.

⁹ Ganizhamal Kushenova, *Ögedey Kaan Devrinde Türkistan Ve Maveraiünnehir*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, A. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006, 29.

¹⁰ A. Yu. Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, 21.

Reşidüddin'e göre Cengiz Han 1155 yılında doğmuştu. Çünkü o dönemde her yıl bir hayvan adı ile adlandırılıyordu. Cengiz'in doğmuş olduğu yıl domuz yılıydı. Domuz yılı da 1155'e tekabül ediyordu.

Cengiz Han'ın doğumuna ilişkin diğer bir görüş ise 1162'dir. Çin tarihinin günümüze kadar gelen nüshalarında ortaya atılan fikir ise Cengiz'in 66 yaşında öldüğüdür. Cengiz'in ölüm yılı tüm kaynaklarda 1227 olarak kesin olduğuna göre Cengiz'in, 1162 yılında doğmuş olması gerekmektedir. Ancak 1162 yılı Domuz yılı değil At yılıdır. Cengiz'in doğum yılı olarak ortaya atılan bir diğer tarih de 1167 yılıdır¹¹.

Başpiskopos Palladi'nin "*Cengiz Han'ın Seferlerinin Tasviri*" adlı eserin kopyasında Cengiz'in 65 yaşında öldüğüne rastlanmıştır, Ancak Palladi, eserindeki orijinal rakamın 60 olduğunu eklemiştir. Üstelik Paul Pelliot'un da Çin dokümanlarında benzer bir delil bulması Cengiz'in 1167 yılında da doğmuş olabileceği şüphelerini uyandırmaktadır. Üstelik 1167 yılı, Domuz yılı olduğu için gerçeklik payı yüksektir¹².

1.1.1. Cengiz Han'ın Siyasi Alanda Ortaya Çıkışı ve Moğol İmparatoru Olması

Cengiz Han, babası Yeşugey tarafından Qabul Han ve Kutula Han'ın akrabasıydı. Bulundukları Moğol kabilesi, Çin Hanedanlığı altındaydı ve Qabul Han 1161'de öldükten sonra Cengiz'in Babası Yeşugey, Moğol kabilelerinin başına geçmişti ve Tayıçyut Kabilesi ile rekabet yaşamış ve Tatarlar üzerine seferler ve saldırılar düzenlemiştir¹³.

Cengiz Han'ın babası Yeşugey, Kıyat kabilesinden Dei Seçen adlı kişinin evine misafir olduğunda Börte adında 10 yaşında bir kız görmüş ve bu kızı Cengiz Han'a layık görmüştü. Gece orada kaldıktan sonra sabahleyin kızı istemişti. Cengiz Han'ı burada damat olarak bırakarak yola koyulan Yeşugey, yolda toplantı yapmakta olan Tatar halkına rastlamış ve onların toplantısına katılmıştı. Tatarlar onu tanımışlardı ve "*Kinyalı Yeşugey geldi*" diye haber dağıtmışlardı. Yeşugey Tatarlar üzerine seferler ve saldırılar düzenlemişti, bunun için Tatarlar,

¹¹Urgunge Onon, *The Secret History Of The Mongols*, Routledge Curzon Press, London, 2001, 2.

¹²Vernadsky, *Moğollar ve Ruslar*, 32.

¹³Urgunge Onon, *The Secret History Of The Mongols*, 4.

Yeşugey'den intikam alabilmek için içkisine zehir katmışlardı. Yeşugey bu hadiseden üç gün sonra ölmüş ve onun ölümünden sonra Moğol Kabilesinin reisi Cengiz Han olmuştu.¹⁴

Cengiz, 10 yaşında iken yetim kalmıştı. Kardeşleri ve ailesiyle birlikte yoksul bir duruma düşmüşler ve çok zorluklar yaşamışlardı. Ancak Cengiz Han, kısa bir süre içerisinde kendi kişisel kabiliyeti sayesinde kaybettiği mallarını (sürülerini) geri almış ve yaptığı birçok akınlardaki başarılarını siyasi olgunluğuyla sağlamıştır. Etrafına topladığı muhafız kıtasıyla bütün Moğolistan'da ün kazanmıştır¹⁵.

Cengiz Han, Börte Hatun ile evlilik yapmıştı. Fakat karısı Merkit kabilesi tarafından kaçırılmış, Cengiz Han da o dönemde arkadaşı daha sonra da düşmanı olacak olan Camuha'nın ve Tuğrul Han'ın yardımıyla karısını kurtarmıştı.

Tuğrul Han, Cengiz'in babasının en iyi arkadaşı imiş ve Çin Hanedanı tarafından Kerayit Hanı olarak atanmıştı. Cengiz'in karısı Börte Hatun'un kurtarabilmesi için Tuğrul Han yirmi binden fazla Kerayit savaşçısını Cengiz Han'ın yardımına vermişti. Ancak Tuğrul Han'ın oğlu Sengum; Cengiz Han'ın büyüyen gücünü kıskanmış ve ona suikast planı yapmıştı. Tuğrul Han da oğlunun önerisine izin vermiş ve Cengiz Han'ın karşısına gizli de olsa geçmişti. Cengiz Han, Sengum'un isteklerini öğrenince, Cengiz ve Tuğrul Han aralarında savaş meydana gelmişti bu savaşta daha önceden Cengiz'in en iyi arkadaşı olan Camuha da Tuğrul ile ittifak etmişti. Ancak Cengiz'in ordusu Kerayitleri bozguna uğratmıştı ve Camuha kaçarak Naymanlara sığınmıştı¹⁶.

Bundan sonra Naymanlar, Merkitler, Oyratlar ve Tayiçyutlar, Olhui'de toplanarak Cengiz Han'ın en iyi arkadaşlarından olan ve ona karşı ittifak kuran Camuha'yı Han ilan etmişler ve Cengiz Han ve Onghan'a karşı savaş açmaya karar vermişlerdi. Cengiz Han da bu sırada Kerayit hanı Onghan'a karşı gizli bir sefer hazırlıkları yapmaktaydı. Fakat Naymanlara sığınan Camuha'nın han ilan

¹⁴Ahmet Temir, *Moğolların Gizli Tarihi*, 2. Baskı, TTK Yayınları, Ankara, 1986, 22.

¹⁵Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, 29.

¹⁶Vernadsky, *Moğollar ve Ruslar*, 44.

edildiği ve kendisine karşı savaş açılacağını öğrenince savaş açacak olduğu Onghan ile ittifak yapmıştır¹⁷.

Kerayit Hanı Onghan, Cengiz Han'ın babası Yeşugey ile dosttu. Onghan'ın kardeşleri, amcaları Gûr-Han ile birlikte Onghan'a karşı isyan etmişlerdi. Kerayit Hanı Onghan da Yeşugey Han'a sığınmış ve ondan yardım istemişti. Yeşugey de Amcası Gûr-Han'ı yenmiş ve Kerayit kabilesinin başına tekrar Onghan'ın geçmesine yardımcı olmuştu. Yeşugey ve Onghan arasında dostluk başlamıştı¹⁸.

Camuha, Cengiz Han'ın karşısındaki kabileler ile bir koalisyon kurup Cengiz Han'a karşı tekrar savaş açmıştı. Camuha Merkit kabileleri ile de ittifak yapmıştı. Bir kaç muharebe sonrasında, Camuha'nun orduları tamamen yenildi ve Cengiz Han'a esir düştü. Merkit kabileleri de Cengiz'in komutanı Subutay Noyantarafından bozguna uğratılmış ve tamamı öldürülmüştü¹⁹.

Cengiz Han 1206'ya kadar düşmanlarının hepsini yenmiş, Moğolistan'daki boyları kendi boy birliğine girmeye zorlamıştı. **[EK:1]**Cengiz Han kendi başına üstlendiği “Moğolistan'ın tamamını bir araya toplama” görevini tamamlamıştı. Cengiz'in generalleri ve onu destekleyen klanların liderleri, birliğine kavuşmuş olan bu milletin fetihler yapmaya hazır olduğunu düşünüyorlardı. Devletin yeni hedeflerini görüşmek devletin yeniden teşkilatlanmasını sağlamak için bir toplantı yapılmıştı. Moğolistan'ın bütün kabileleri Büyük Kurultay'a davet edilmişlerdi. Dokuz Tuğlu beyaz bir sancak toplantı mahalline dikilmişti. Kurultay Cengiz Han'ı İmparator (Kagan, Kaan) ilan etmiş ve ona Cengizadını vermişlerdi. Cengiz Han, ilkin bir klan reisi sonra Moğolların Hanı iken şimdi Cengiz unvanını alarak en güçlü İmparator ilan edilmişti²⁰. Moğol halkı Cengiz Han'dan önce teşkilatsızdı. 1206 kurultayında devletin ordu ve içtimai teşkilatı yapılmıştı. Bunların en önemlisi yasakların “*Cengiz Han Yasası*” ile belirlenmesiydi²¹. Moğolların sosyal teşkilatları, devlet ve memleket meselelerinin esasları 1206'daki kurultayda belirlenmişti.

¹⁷ Ahmet Temir, *Moğolların Gizli Tarihi*, 70.

¹⁸ Ahmet Temir, *Moğolların Gizli Tarihi*, 80.

¹⁹ Peter B. Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, Karam Yayınları, (Çev: Osman Karatay), Ankara, 2002, 339.

²⁰ Vernadsky, *Moğollar ve Ruslar*, 44-45.

²¹ Hüseyin Tekinoğlu, *Cengiz Han'ın Yönetim ve Liderlik Sırları*, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2007, 61.

1206 tarihli Cengiz Yasası, Moğol örfünün geliştirilmiş şekli olup beş bölümden oluşur. Bu bölümler şunlardır:

- Aile ve Miras
- Savaş
- Ölümlerle cezalandırma
- Beklenen Erdemler
- Yasak konular²²

1206 tarihinde toplanan büyük kurultayda Cengiz, göçebelerin yüce hükümdarı ilan edilmişti. Cengiz Han'ı Moğolistan'daki tek hükümdar yapmak için yeterli olan en önemli olay özellikle de Naymanların yenilmesiydi. Tüm konfederasyonlar birleşerek Moğollar Devletini kurmuşlardır. Moğol İmparatorluğu'nun kuruluşu ve savaşları 1206 yılında Moğol kabilelerinin birleşmesiyle kurulan Moğol İmparatorluğu Cengiz Han'ın önderliğinde seferlere dayalı bir savaş ve ekonomi politikası izlemiştir²³.

1.1.2. Cengiz Han'ın 1206-1219 Yılları Arası Seferleri

Civar Hanlıkları ve Krallıkları kendisine katmaya başlayan Cengiz Han 1207'de Kırgızları kendisine tabi kılmıştı. 1208 veya 1209'da da Naymanları da mağlup etmiş ardından eski düşmanları Merkitler üzerine yürümüştü. Yapılan savaşta Merkitler dağıtılmışlardı. Cengiz'in ordusundan kaçmayı başlamışlardı. Ancak Cengiz Han ertesi yıl tekrar Nayman ve Merkitler üzerine sefere çıkmış ve onları kendisine bağlamıştı. Bu savaşların ardından Cengiz Han Kuzey Moğolistan'ın hakimi olmuştu²⁴.

Yine 1209 yılında Cengiz ile Merkitliler savaşırken aynı zamanlarda Uygurlar da Karahitay hâkimiyetinden kurtulmuşlar ve Cengiz'den kaçan Merkitlilerle savaşmışlar ve onları bozguna uğratmışlardı. Daha sonra da Moğollara tabii olduklarını bildirmişlerdi. Cengiz Han, aynı yıl Oyradları da kendisine tabi etmişti. Cengiz Han, 1211-1215 yılları arasında Çin'e karşı seferler yapmış ve

²²Lazslo Rasonyi, *Tarihte Türklük*, Örgün Yayınevi, (Çev: H. Z. Koşay), İstanbul, 2007, 265-266.

²³Peter Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, 339.

²⁴Urgunge Onon, *The Secret History Of The Mongols*, 30.

1215'te Pekin'i ele geçirmişti. Ancak Çin Devletini tam olarak teslim almamıştı. Çin Devletinin teslim alınması Cengiz'in ölümünden sonra 1232 yılında gerçekleşecektir²⁵.

Karahitaylılar'ın Kağanı olan Küçlög, Karlukları tekrar kendilerine döndürmeye uğraşmış ancak başarılı olamamıştı. Küçlög bu uğraşma aşamasında Moğollara bağlı olan Almalık Hâkimi Buzar'ı öldürmüştü. Cengiz'e bağlı olan Buzar'ın öldürülmesi Cengiz Han'ın gözünü Karahitaylıların üzerine çevirmişti. Nihayetinde Cengiz ordusunun Karahitaylılara saldırmış ve 1218'de Karahitaylıları yenilmiştir. Yine Cengiz Han'ın bu seferi sırasında ve Karahitay hanı Küçlög Han öldürülmüştür²⁶.

Moğol topluluğu Cengizden önce örgütsüzdü. Cengiz Han örfe dayanarak yasalar çıkarmıştı. Bu yasaya göre herkes ve her konu askeri disiplin üzerine kurulmuştu. Bu Moğol kabilelerinin XII. yüzyıldan itibaren başlayan gelişmelerin meyvesini verdiğini ve fayda sağlamaya başladığının göstergesidir²⁷.

Seferlerine devam eden Cengiz 1217-1219 yılları arasında tekrar Merkitlerin üzerine yürümüştü. Merkitleri nihai olarak yenilmişlerdi. Merkit Hükümdarı Togota Bek de bu saldırı sırasında öldürülmüş ve onun oğulları olan Qudu, Qal ve Çila, Kıpçak topraklarına kaçmışlardı. Fakat onları kovalamaya devam eden Moğollar Kıpçaklarla da çatışmaktan kaçınmamışlardır. Kıpçakları da yenerek Merkit Hükümdarı Togota'nın oğlu olan Qudu'yu da öldürmüşlerdi²⁸. Cengiz Han bundan sonra bir İslam devleti olan Harezm üzerine yürüyecektir. [EK:2]

1.1.3. Cengiz Han'ın Harezm Seferleri (1218 - 1221)

Cengiz Han'ın topraklarına katılan en önemli bir devlet de Harzemşah Devleti topraklarıdır. Yedi Irmak ile Kaşgar'ın batısında müslüman olan bir devlet olan Harzemşah Devleti sınırları, Türkistan'ın hepsini, Afganistan'ın büyük bir bölümünü ve İran'ı kapsıyordu²⁹.

²⁵ Peter Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, 340

²⁶ Urgunge Onon, *The Secret History Of The Mongols*, 3-4.

²⁷ Lazslo Rasonyi, *Tarihte Türklük*, 265.

²⁸ Alaaddin Ata Melik Cüveyni, *Tarih-i Cihangüşa*, 138.

²⁹ Rene Grousset, *Cihan Fatihi Cengiz Han*, (Çev: İzzet Tanju), Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2001, 198.

Moğollar, doğudan batıya doğru bütün Türk ve Müslüman ülkelerini istila etmeye başladıkları zaman, Türk dünyasında bir tarafta Selçuklular diğer tarafta ise Harzemşahlar olmak üzere iki büyük devlet vardı. Bunlar yerleşik medeniyete dayalı siyasi ve sosyal rejim kurmuşlardı. Memleketlerinin her yanını refaha ulaştırarak, güzel eserlerle donatmışlardı. Üstelik Türkler bu bölgede Moğol istilasını başlamadan önce canlarından ve mallarından emin bir şekilde yaşamaktaydılar³⁰.

Moğol istilâsından önce, Harzemşahların nüfuz ve hâkimiyet sahası, Gürcistan'a ve Doğu Anadolu'da Selçuklu sınırlarına kadar uzanmakta olduğu görülmektedir. Irak-ı Acem'de bazı mahallî hükümdarlar, Azerbaycan'da ise İldenizli Atabegliği hâkim idi. Harzemşahlar Irak-ı Acem'e bunlarla mücadele ede ede hâkim olmuşlardı. Harzemşah Alaeddin Muhammed, İldenizli Atabeyi Muzaffereddin Özbek'i 1217 yılında yaptığı batı seferinde kendisine tâbi kılmıştı. Özbek, hakim olduğu bütün bölgelerde (Arran, Azerbaycan, Şirvan hudutlarına kadar Kafkaslar) Harzemşah Alaeddin Muhammed adına hutbe okutmayı ve sikke basmayı kabul etmişlerdi. Bunun üzerine, Harzemşah Alaeddin Muhammed, Gürcü kralına gönderdiği tehditkâr mektupta, bundan böyle Özbek'in ülkesinin Harzemşahlar Devleti'nin bir parçası olduğunu, bundan dolayı oralara hücumda bulunmaktan sakınılması gerektiği konusunda onu uyarmıştı.

Harzemşah imparatorluğun Cengiz Han'la aynı dönemi paylaşan ve Cengiz'in ordusuyla komşu olan Harezm Sultanı Alaeddin Muhammed (1200-1220) idi. Cengiz Han 1216 yılında, Alaeddin Muhammed, kendisine göndermiş olduğu bir elçiye Moğol İmparatorluğu ile Harzemşahların ayrı ayrı alanlarda at koşturduğunu, Moğolların doğu Asya'da Harzemşahların ise batı Asya'da barış içinde yaşamaları gerektiğini bildirmişti³¹.

Tarihçiler tarafından günümüzde de tartışılan konuların başında Cengiz Han'ın bugünkü Pekin şehrini 1215 yılında, Altan Hanlarının ellerinden aldıktan sonra batıya doğru yürümek üzere planlar yapıp yapmadığıdır. Hakikat her ne olursa olsun, olaylar onu Orta Asya'ya ve batı tarafına yani Ön Asya'ya doğru

³⁰ Erol Güngör, *Tarihte Türkler*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2000, 172,

³¹ İsenbike Togan, "Çinggis Han ve Moğollar", *Türkler*, C. 8, Yeni Türkiye Yayınları, (Ed: Hasan Celal Güzel vd.), İstanbul, 2010, 392.

yönelmiştir. Cengiz Han'ın kurmuş olduğu Moğol Devleti yapmış olduğu fetihlerle batıda Harzemşah Devleti sınırlarına dayanmış ve Harzemşah Devleti ile Moğol Devleti bir birlene komşu olmuştu. Cengiz Han, Maveräünnehir'de hüküm süren Harzemşahlar üzerine gönderdiği 450 kişilik elçilik ve ticaret kervanının, Otrar Şehrinde durdurulmuş ve dekervandan birçok kişi öldürüldü. Bu olay, iki devlet arasında büyük bir itici kuvvet olmuştur. O zamanın kültürlerine ve anlayışlarına göre, elçiler ve tüccarlar her ikisinin de bugünkü karşılığı *Kızılay*, *Kızılhaç* olan dokunulmazlık unvanlarına sahiplerdi³².

Cengiz Han 1218 yılı baharında Alaeddin Muhammed'e elçiler göndermiş ve ona armağanlar da sunmuştu. Cengiz Han, Harezm'e gönderdiği elçilerle şunları bildiriyordu: *“Senin gücünü geniş imparatorluğunu biliyorum. Em büyük isteğim de seninle barış içinde yaşamaktır. Sana oğlum gibi bakacağım. Sen de Kuzey Çin'i fethettiğimi, kuzeydeki bütün boyları buyruğuma soktuğumu biliyor olmalısın.... Başkalarının topraklarında gözüm yok. İkimizin arasında alışverişi geliştirmek ikimizin de yararınadır”* Cengiz Han, bunları bildirmekle Harezm ülkesinde ticaret yapmak istediğini açıkça dile getirmişti. Ancak Cengiz, Buhara ve Semerkand'ın varlıklı tacirlerinin Moğollara bir yaban gözüyle baktıklarını biliyordu³³.

Alaeddin Muhammed (1200-1220), Cengiz'in gönderdiği elçilere ticaret ilişkileri konusunda olumlu veya olumsuz bir şey söylememiş dostça karşılıklar vermişti. Ancak çok geçmeden Cengiz Han, Doğu Asya ile Müslüman âlemi arasında ticareti yoğunlaştırmak amacı ile Harezm ülkesine gitmek üzere Altın, gümüş, Çin ipeği, kunduz, devetüylü kumaş, samur kürkü gibi değerli eşya yüklü toplam 500 deve yüklü büyük bir kervan hazırlatmıştı. Cengiz'in göndermiş olduğu bu büyük kervan hiçbir engelle karşılaşmadan Orta Asya'yı geçmiş, Harezm sınırına varmıştı. Siri Derya üzerinde Harezm Devletine bağlı bir kent olan Otrar kentinde Otrar valisi İnalçık Kadir Han, kervana el koyarak kervanı yağmalamıştı³⁴.

³²Rene Grousset, *Cihan Fatih Cengiz Han*, 198.

³³Rene Grousset, *Cihan Fatih Cengiz Han*, 199.

³⁴Alaaddin Ata Melik Cüveyni, *Tarih-i Cihangüşa*, 139.

Olanlar Cengiz Han'ın kulağına gittiğinde Müslüman dünya ile ticari ilişkiler kurmak ve Harezmîlilerle alışverişte işbirliği yapmak isteyen Cengiz Han, artık acımasız bir hınçla dolmuş ve çok sinirlenmişti. O, siyasal ilişkilere, birleşmelere ve anlaşmalara bağlı kalınmasına çok önem verirdi³⁵.

Cengiz Han, oğullarını, büyük emîrlerini ve komutanlarını toplamış. Tümenlerini, taburlarını, bölüklerini ve takım arkadaşlarını savaş düzenine sokmuş ve 1218 yılında harekete geçmiştir. Cengiz Han, bundan hemen sonra Harezm Sultanına bir elçi göndererek bu savaşın sebebinin tüccarların intikamını almak olduğunu bildirmiştir³⁶.

Diğer bir bilgiye göre Cengiz Han, Alaeddin Muhammed'den Otrar valisinin kendisine yollamasını istemiştir. Yani onu bizzat cezalandırmak istemişti. Ancak Alaeddin Muhammed, bu teklifi kabul etmemiştir. Alaeddin Muhammed'in Cengiz'in bu teklifini kabul etmemesi Cengiz Han'ın batıya sefer yapmasına dolayısıyla Harzemşahlar Devleti'nin de sonunun gelmesine vesile olmuştur³⁷.

Alaeddin Muhammed, Cengiz'in bu teklifini reddetmekle kalmamış ve Moğolistan'dan gelen elçilerden birini (İbn Kafrac'ı) öldürtmüş ve diğer iki elçinin de kafasını kazıtmıştı. Bu bir aşağılama idi. Cengiz'in Harezm üzerine saldırısının asıl sebebi bu idi. Böylece Asya'nın iki yarısı (Moğollar İmparatorluğu – Harzemşahlar) karşı karşıya gelmiştir³⁸.

Hazırlıklarını tamamlayan Cengiz Han; ünlü komutanlarından Cebe, Subutay, Boorçu ve Tohuçar'ı maiyetlerindeki kuvvetleriyle birlikte öncü olarak Alaeddin Harzemşah'ın üzerine sevk etmiş. Ardından yeni kuvvetlerle oğulları Cuci, Çağatay ve Ögedey'i göndermiş. Sonra kalan kuvvetleri, oğlu Toluy'la birlikte yanına alarak kendisi harekete geçmişti. Ayrıca tâbi hükümdarların da yol boyunca kuvvetleriyle birlikte ordusuna iltihak etmesini emretmişti. Takip ettiği savaş stratejisine göre ilk hedefi olan Otrar şehrini, aynı zamanda farklı cihetlerden harekete geçmiş olan ordularının toplanma yeri olarak belirlemişti. Çin üzerine düzenlediği seferler de dahil, hiçbir seferde bu kadar mukavim bir

³⁵ Rene Grousset, *Cihan Fatihî Cengiz Han*, 200.

³⁶ Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, 139.

³⁷ İsenbike Togan, "Çinggis Han ve Moğollar", 243.

³⁸ Rene Grousset, *Cihan Fatihî Cengiz Han*, 201.

komuta zinciriyle ve kalabalık orduyla (150 ila 200 bin arası) hareket etmemiştir. Bu da Cengiz Han'ın, Harezmi seferine ne kadar çok ehemmiyet verdiğini göstermektedir³⁹.

Cengiz Han'ın komutasındaki merkez kuvvetleri, ilk olarak Buhara'yı kuşatmışlardır. Buhara Şehri Moğolların bu istilasına sadece 12 gün dayanabilmişlerdir. 11 Şubat 1220 tarihinde Buhara düşmüştü. Ancak Moğollar, teslim olmamakta direnen halka ibreti alem için görülmemiş bir yağma ve katliam gerçekleştirmişlerdir. Cengiz Han, ordularına direniş gösterenlere karşı acımasızca davranmıştır. Semerkand Şehri -bugünkü Afrasyab harabeleri- yerle bir olmuştur⁴⁰.

Cereyan eden muharebenin birinci derecede müsebbibi olan İnalçık Kayır Han'ın komutasındaki Otrar şehrini de muhasara altına alan Moğol kuvvetleri, beş ay sonra şehre girmeyi başardılar. Son nefesine kadar çarpışan Harezmi askerleri kamilen kılıçtan geçirdikten sonra, canlı olarak yakaladıkları İnalçık Kayır Han Cengiz'e gönderdiler. İnalçık Kayır Han, büyük bir işkence ile öldürülmüştür. Otrar'ın alınmasından sonra Ögedey ve Çağatay, maiyetlerindeki Moğol kuvvetleri ile Cengiz Han'a katılmışlardır. Oğullarının idaresindeki kuvvetlerin iltihakıyla birliklerinin tamamına yakını yeniden komutasında birleştiren Cengiz Han, üzerine yürüdüğü Semerkand önündeki Köksaray mevkiine karargahını kurarak, Maverünnehir'in en önemli merkezini (Semerkand) ele geçirmek için amansız bir mücadele başlatmış. Cereyan eden sokak mücadelelerinden sonra, Semerkand şehri de Moğol istilasına maruz kalmaktan kurtulamamış ve Mart 1220'de Semerkand düşmüştür⁴¹.

Harezmi sınırlarına kadar ilerleyen Moğol ordusu, cesaret ve kalabalıklığı ile bilinen Harezmi ordusu ile karşılaşmıştı. Beş aylık bir savaştan sonra iki taraftan da pek çok kimse ölmüş, ancak Moğollardan öldürülenler daha çoktu. Bunun üzerine Moğol ordusu kumandanları Cengiz Han'a haber göndererek yardımcı kuvvet talep etmişlerdi. Cengiz Han, Harezmîlerle mücadele eden Moğol

³⁹ Mehmet Ali Çakmak, "Moğol İstilas ve Haremşahlar İmparatorluğu'nun Yıkılışı", *Türkler*, C. 4, Yeni Türkiye Yayınları, (Ed: Hasan Celal Güzel vd.), İstanbul, 2010, 909.

⁴⁰ İsenbike Togan, "Çinggis Han ve Moğollar", 244.

⁴¹ Mehmet Ali Çakmak, "Moğol İstilas ve Haremşahlar İmparatorluğu'nun Yıkılışı", 910.

Ordusuna kalabalık bir yardımcı kuvvet göndermişti. Yardımcı kuvvetlerin de gelmesiyle güçlenen Moğollar, arka arkaya birçok kesintisiz hücumlar başlatmışlardı. Moğollar, şehrin mahallelerini tek tek ele geçirmeye başlamış ve bütün şehri işgal etmeyi başarmışlardı. Moğollar her yerdeki zulumlerini burada da uygulamış, bunlar da yetmiyormuş gibi Ceyhun Nehri'nin önündeki seti yıkmışlar ve tüm şehri sular altında bırakmışlardı. Suyun etkiyle binalar yıkılmış ve Harezm bataklığa dönmüştü. Moğolların zulmünden kaçıp gizlenenler, sular altında kalarak ya da yıkılan enkazların altında şehid olmuşlardı⁴². Böylece de Harezm, Maveraünnehr, Horasan ve bütün doğu İslam ülkeleri de Cengiz Han'ın imparatorluğunun bir parçası olmuştu.

Harzemşah Alaeddin Muhammed, Moğolların Maveraünnehr'e girmelerinden sonra Ceyhun'u geçmelerini engellemeye yönelik teşebbüslerde bulunmuştu. Semerkand'a yardımcı kuvvetler göndermişti. Harzemşah Alaeddin Muhammed, bir defasında 11.000 bir defasında da 20.000 kişilik iki ordu hazırlayarak Semerkand'a göndermişti. Ancak bu orduların başarıya ulaşacağına kendisi de inanmıyordu. Zaten gönderilen bu ordular Moğollarla çatışmaya girmeden gerisingeri dönmüşlerdi. Böylece Semerkand şehri 4 günlük bir direnişten sonra Moğolların eline geçmişti. Bu olaylar sırasında Belh'te bulunan ve kaçmaya daha meyilli olan Sultan, Irak'a çekilip bir ordu oluşturmaya karar vermiş ve kaçmıştı Cengiz Han, komutanlarından Cebe ve Subutay vasıtasıyla Harzemşah Alaeddin Muhammed'i takibe almıştı⁴³.

Harzemşah Alaeddin Muhammed, ilk olarak Nişabur'a vararak Moğolların Ceyhun'u geçmelerini beklemişti (Nisan-Mayıs 1220). Nehrin kolaylıkla geçildiğini duyunca Bîstam yolu ile Rey'e gelerek, Hemedan civarında Ferrezin Kalesi'nde, 30.000 kişilik bir ordu ile, kendini bekleyen Rükneddîn'e katılmışı. Bu arada Moğol komutanları Cebe ve Subutay, Nişabur'da maruz kaldıkları direnişi, şehri ele geçirdikten sonra katliamla cezalandırdılar. Bu saldırılarını da tamamlayan Moğol kuvvetleri bundan sonra iki kola ayrılarak ilerlemeye başlamışlardı. Cebe Mazenderan üzerine, Subutay da Damgan üzerine yürüdü.

⁴²İbn'ül Esir, *El Kâmil Fi't-Tarih*, C.10, (Çev: Ahmet Ağırakça v.d.), Bahar Yayınları, İstanbul, 2008, 246.

⁴³ H. Ahmet Özdemir, *Moğol İstilas ve Abbasi Devletinin Yıkılışı*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2005, 170.

Moğol komutanların maksadı Sultan'ı elde etmek olduğu için mukavemet etmeyen yerlere saldırmıyorlardı. Sultan, 13 Mayıs 1220'de Irak topraklarına girdiğinde Moğolların yaklaştığı haberini almıştı. Devletâbâd civarındaki savaşta Moğollar'ın elinden güçlkle kurtulan Harzemşah Alaeddin Muhammed, Hazar Denizi'nin güneydoğu sahilindeki Abeskün Adalarından birine kaçmış, Cengiz'in askerlerinden kurtulmayı başarmıştı⁴⁴.

Sultan'ın Abeskun Adası'nda ne kadar yaşadığı hakkında kesin bilgiye sahip değiliz. Çünkü ne adaya geliş tarihi ve ne de öldüğü tarih kaynaklarda açık olarak belirtilmemiştir. Ancak yapılan tetkikler onun Aralık 1220'de öldüğü hususunda ağırlıklı olarak durmaktadır. Sultan Harzemşah Alaeddin Muhammed, Abeskün Adası'nda iken Annesi Terken Hatun ve ailesinden bazılarının Moğollar tarafından esir edildiklerini öğrenmişti. Zaten Harzemşah Alaeddin Muhammed saklandığı Abeskün Adası'nda çok geçmeden hastalanarak vefat etmiştir⁴⁵.

Horasan bölgesinin kuzeyinden ve güneyinden harekete geçen Cebe ve Subutay Noyanlar komutasındaki Moğol müfrezeleri, Irak-ı Acem ve Azerbaycan toprakları da dahil olmak üzere tüm İran'ı zapt ederek, Derbend yoluyla Hazar'ın kuzeyindeki Cuci kuvvetlerinin bulunduğu yere kadar gittiler. Ancak asıl hedefleri olan Sultan'ı elde etmeyi başaramamışlardı⁴⁶.

Harzemşah Alaeddin Muhammed'in sığındığı adada yanında üç oğlu bulunuyordu. Bunlar Sultan tarafından veliaht olarak tayin edilen Uzlagşah'ın haricinde Celaledin ve Aksultan idi. Harzemşah Alaeddin Muhammed, Uzlagşah'ı önceden veliaht olarak göstermiş olmasına rağmen, daha sonra diğer oğlu Celaledin'in, ülkesi ve halkı için daha isabetli bir tercih olacağını anlamış ve Celaledin Harzemşah'ı veliaht tayin ederek, yanındakilerin ona itaat etmelerini istemişti. Yanındakiler Sultan'ın bu son isteğini yerine getirerek ölümünün ardından, Moğollara karşı babasından çok daha cesur davranan Celaledin Harzemşah'ın etrafında toparlanmışlardır⁴⁷.

⁴⁴ Mehmet Ali Çakmak, "Moğol İstilas ve Haremşahlar İmparatorluğu'nun Yıkılışı", 911-912.

⁴⁵ Abdülkerim Özaydın, "Harezmsahlar Devleti", *Türkler*, C. 4, Yeni Türkiye Yayınları, (Ed: Hasan Celal Güzel vd.), İstanbul, 2010, 893.

⁴⁶ Mehmet Ali Çakmak, "Moğol İstilas ve Haremşahlar İmparatorluğu'nun Yıkılışı", 911.

⁴⁷ Abdülkerim Özaydın, "Harezmsahlar Devleti", 894.

1.1.4. Cengiz Han'ın Harezm'deki Diğer Seferleri

Bir yandan bu en kudretli komutanları vasıtasıyla firari sultanı amansız bir takibe alan Moğol Hanı, diğer yandan Harezm meselesine gereken önemi göstermişti. Harezm, savunmasının kolaylığı ve Sultan Alaeddin Muhammed'in annesi Terken Hatun ve adamlarının idaresinde bulunması hasebiyle elde edilmesi son derece önemli bir merkezdi. Sultanla annesinin arasının açık olması hasebiyle zeminin müsait olmasından faydalanarak siyasi tedbirleri de ihmal etmedi. Bunun farkında olan Cengiz Han, Ögedey ve Çağatay kuvvetlerini, diğer Moğol komutanlarının idaresindeki kuvvetlerle güçlendirdikten sonra, Terken Hatun'a bir elçi göndermişti. Terken Hatun'a gönderdiği elçisi vasıtasıyla kendisiyle bir meselesinin olmadığını, teşebbüslerinin tamamının Alaeddin'e yönelik olduğunu bildirmiş, ondan müsterih olmasını istemişti. Ancak Terken Hatun, Harezm'in merkezi Ürgenc'i terk ederken, hala günün birinde geri döneceğini düşünerek hapiste tuttuğu, yaklaşık 20 civarında muhalifini öldürtmeyi de ihmal etmemişti⁴⁸.

Yanına aldığı taşıyabileceği hazineleri ile Mazenderan'a doğru kaçan Valide Sultan'ın kafilesi, burada sığındıkları kalede Cebe-Subutay ikilisine bağlı bir Moğol takipçi kolu tarafından tespit edilerek muhasara edildiler. Bir müddet sonra susuzluktan dolayı teslim olan bu hanedan mensupları Cengiz Han'a gönderildiler. Terken Hatun ve diğer hanedan mensuplarının ayrılmasından Moğol kuvvetleri yaklaşıp kadar Ürgenç'te bir süre kargaşa ortamı hakim oldu. Ancak Moğol kuvvetlerinin yaklaşması üzerine ileri gelenler müttefikin Valide Sultanın akrabası Humar-Tigin'i sultan seçtiler. Harzemşah merkez kuvvetleri komutanlarının idaresinde yaklaşık 90 bin kişilik Kanglı kuvveti bulunuyordu. Merkezi otoritenin sağlanmasına paralel olarak bu kuvvetlerin vereceği mücadele, ülkenin akıbeti bakımından oldukça önemliydi. Başlangıçta bu Harezm birlikleri karşısında, Moğol öncü kuvvetleri, bir savaş hilesi uygulayarak kolay başarı kazanmıştı⁴⁹.

Ancak iç kaledeki kuvvetlerin kararlı müdafaasıyla karşılaşınca oldukça zor durumda kalındı. Zira tümen tümen sevk edilen kuvvetlere, maruz bırakılan ok ve mancınık yağmuruna rağmen başarıya bir türlü ulaşılamıyor, uzun süren bu hal,

⁴⁸Mehmet Ali Çakmak, "Moğol İstilas ve Haremşahlar İmparatorluğu'nun Yıkılışı", 911.

⁴⁹H. Ahmet Özdemir, *Moğol İstilas ve Abbasi Devletinin Yıkılışı*, 175.

Hanın oğulları arasında anlaşmazlığa sebebiyet veriyordu. Çağatay, yaşça büyük olmasından dolayı idareyi elinde bulunduran ağabeyi Cuci'yi kararsızlık ve orduları ciddi surette hücumla sevk etmemekle suçluyordu. Durumdan haberdar olan Han, herkesin Ögedey'in emrinde hareket etmesini emredince işler yeniden yoluna girdi. Yine de Moğollar en ağır kayıplara uğratıldılar. Fakat dört bir yandan başlatılan organize Moğol hücumları karşısında başarılı olamayacağını anlayan Humar-Tigin, kaleden inerek teslim olmuştur⁵⁰.

Buna rağmen şehir halkı büyük bir kararlılıkla müdafaaya devam etti. Ancak sokak sokak, bina bina devam eden müdafaaya rağmen sayıca ve savaş araç-gereci bakımından üstün olan Moğollar karşısında Ürgenç şehri (Nisan 1221) tarihinde, harabe bir vaziyette teslim olmak zorunda kaldı. Ceyhun nehri önünde sulama amacıyla yapılan bendi açarak, şehri yerle yeksan eden Moğollar, medeniyete dair ne varsa her şeyi yok ettiler. Küçük çocuklar ile kadınlar esir alınırken sanat erbabı doğuya gönderildi. Sair halk kamilen katledilmişti⁵¹.

Moğollar kaleyi ve surları ele geçirdikten sonra da halkın direnişiyle karşılaşmış ve mahalle mahalle savaşmak zorunda kalmışlardı. Ürgenç Muharasasında çok fazla kayıp verilmiştir. Cüveyni bu savaşta iki tarafın kaybettiği insan sayısını kendisine söylendiği zaman inanmadığını bu yüzden de yazmadığını dile getirmiştir. 1221 yılında Moğollar şehri tamamen istila ettiklerinde aslında surları yıkılmış, halkı imha edilmiş, sular altında bırakılmış, yanmış yakılmış, oturabilecek bir tek mahallesi bile kalmamış harabe bir toprak yığını ele geçirmişlerdi⁵².

Harezmi ülkesini işgal etmeye devam eden Cengiz Han, Tirmiz geçidinden geçerek Belh'i ele geçirmiş ve Talikan üzerine yürüyerek sefere devam etmiştir. Cengiz Han, Tekeçuk ve birkaç emirini de Celaleddin Harzemşah'ın üzerine yani Gazne'ye göndermişti. Cengiz Han'ın ordusu Talikan'da başarı sağlayıp şehri yakıp yıkmıştı, ancak Tekeçuk ve Emirler, Celaleddin Harzemşah'a yenilmişler ve kaçmaya başlamışlardı⁵³. Ancak Moğollar kaçarken de 300 civarında

⁵⁰Mehmet Ali Çakmak, "Moğol İstilas ve Haremşahlar İmparatorluğu'nun Yıkılışı", 911.

⁵¹H. Ahmet Özdemir, *Moğol İstilas ve Abbasi Devletinin Yıkılışı*, 175.

⁵²H. Ahmet Özdemir, *Moğol İstilas ve Abbasi Devletinin Yıkılışı*, 175.

⁵³Aydın Taneri, *Harezmşahlar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993, 49.

Harezmliyi öldürmüşlerdi. Celaleddin Harzemşah'ın bu zaferini haber alan Cengiz Han, çok sinirlendirmişti ve hiç vakit kaybetmeden Gazne'ye hareket etmişti. Ancak yolu üzerindeki Bamyān (Kerzevan) şehri Cengiz Han'ın ordusuyla savaşa girişmişlerse de muvaffak olmamışlardı. 1221 yılının ilk aylarında Bamyān şehri düşmüş ancak Cengiz Han'ın Harezm Sultanının üzerine yürümesi bir ay gecikmişti. Gazne'ye ulaşan Cengiz Han burada Celaleddin Harzemşah'ı bulamamış ve 15 gün önce buradan ayrıldığı bilgisini almıştı⁵⁴.

Sultanı yakalamak arzusuna kapılan Cengiz, Celaleddin Harzemşah'ın peşinden gitmiş ve ona Sind Nehri yakınlarında ulaşmıştır. Bu sırada Çağatay ve Ögedey de Harezm tarafından gelerek Cengiz Han'ın ordusuna katılmışlardı. Celaleddin Harzemşah'ın ordusu sayıca Moğol ordusundan çok az olmasına rağmen, çatışmaya girmekten kaçınmamıştı. Cengiz Han ise Celaleddin Harzemşah'ı canlı olarak yakalanmasını emretmişti. Bu yüzden Moğol askerleri ona karşı mızrak ve ok kullanmakta gevşek davranıyorlardı. Moğol askerleri bir ara Celaleddin Harzemşah'ın atını öldürmeyi başarmışlar ancak yere düşen Sultan hemen ikinci bir ata binip mücadelesine devam etmişti. Ancak Harezm ordusu yenilmek üzereydi. Celaleddin Harzemşah, annesinin ve haremini teşkil eden kadınların Moğolların eline geçmemeleri için nehre atılmalarını ve boğulmalarını emretmiştir. Celaleddin Harzemşah daha sonra yanında bulunan altın, gümüş gibi mücevheratın hepsini de nehre atmıştı. Savaşın sonra, Moğollar mücevherleri bulabilmek için dalgıç görevlendirmişlerdir. Moğol çemberinin çok daraldığı ve kendisinin de kurtuluş ümidinin azaldığını gören Celaleddin Harzemşah, yıldırım gibi geri dönerek atını nehre sürmüş onu canını kurtaran Harezmli de takip etmiştir. Bu olayı gören Cengiz Han, Celaleddin Harzemşah için “*Bir babanın işte böyle bir evladı olmalıdır*” demiştir⁵⁵.

Sultan Celaleddin Harzemşah'ın askerlerinden hayatta kalanların hepsi Moğollar tarafından kılıçtan geçirilmiş. Kadınlar ve kız çocukları esir alınmış, erkeklerin hepsi süt emenlere varıncaya kadar öldürülmüştür⁵⁶.

⁵⁴ Alaaddin Ata Melik Cüveyni, *Tarih-i Cihangüşa*, 179.

⁵⁵ Aydın Taneri, *Harezmli*, 49.

⁵⁶ Alaaddin Ata Melik Cüveyni, *Tarih-i Cihangüşa*, 181-182.

Cengiz Han Harezmi ülkesini ele geçirmeyi başardıktan Çin seferi için hazırlıklara başlamak için ülkesi Moğolistan'a gitmek üzere yola çıkmıştı. Ancak Sultan Celaleddin Harzemşah'ın Hindistan'a kaçmakta olduğunu haber alan almıştı. Bu haber üzerine Cengiz ülkesine dönmeye devam etmiş ancak Sultan Celaleddin Harzemşah'ı yakalaması için de oğlu Çağatay ve Turbay Tokşin kumandalarında bir orduyu Hindistan'a göndermişti. Ancak Sultan Celaleddin Harzemşah'ın Delhi'ye doğru uzaklaşması üzerine geri dönmüşlerdi⁵⁷.

Sultan Celaleddin Harzemşah, Hindistan'da üç yıl adam toplar. Atabeg Sa'd bin Zengi'nin kızıyla evlenir. Devleti silbaştan ayağa kaldırır. Tebriz'i alarak karargah merkezi yapar. Daha sonra Gürcüler'in üzerlerine varır ve bayrağını Tiflis burçlarına diker. Celaleddin Harzemşah Kafkaslarda cesurca ilerliyordu. Ancak Celaleddin Harzemşah'ın, Ahlat'ı ele geçirmesi ile Türk tarihinde sıkça rastladığımız kardeş kavgalarından biri böyle başlar. Asya'da Moğallar cirit atarken 40'ar bin kişilik iki ordu Yassıçemen'de birbirleriyle savaşırlar. Celaleddin Harzemşah, Anadolu Selçuklu Sultanı Alaeddin Keykubad'a yenilir ve Harzemşahlar Devleti'ne son verir. Sultan Celaleddin Harzemşah için yeni bir ordu toplamak çok zor değildi. Yanında kalan elli-yüz adamıyla El-Cezire'ye (Cizre) doğru yola çıkar. Ancak Hasankeyf yakınlarında Moğollar'ın baskınına uğrar. Sultan'ın birliği yenilmesine rağmen o bir kez daha kurtulmayı başarır. Yayan yapıldak Meyyafakirin (Silvan civarları) dağlarına çıkar. Celaleddin Harzemşah, orada rastlamış olduğu bir göçebeye tarafından hançerlenerek öldürülmüştür⁵⁸.

1.1.5. Deşt-i Kıpçak Bozkırlarına Yapılan İlk Sefer (Kalka Muharebesi)

Harezmi ülkesinin en önemli merkezleri birer birer Moğolların istilasına uğradığı halde Harzemşah Alaeddin Muhammed bir türlü ortalıkta gözükmemesi Cengiz'i tedirginleştirmiş, bu durum karşısında tedbirli davranmak isteyen Cengiz, komutanlarından Cebe ve Subutay vasıtasıyla Harzemşah Alaeddin Muhammed'i amansız bir takibe almıştı. Cengiz Han, Orta Asya'dan kaçan Harzemşah Alaeddin Muhammed'i takip etmeleri için Cebe ve Subutay'ı görevlendirmişti. Ancak Horasan bölgesinin kuzeyinden ve güneyinden harekete

⁵⁷ Aydın Taneri, *Harezmşahlar*, 49.

⁵⁸ Mehmet Ali Çakmak, "Moğol İstilas ve Harzemşahlar İmparatorluğu'nun Yıkılışı", 913.

geçen Cebe ve Subutay'ın komutasındaki Moğol güçleri (askerleri), asıl hedeflerini yani Sultan'ı elde etmeyi, başaramamışlar ve Irak-ı Acem ve Azerbaycan toprakları da dahil olmak üzere İran'ın tamamını zapt ederek, Derbend civarlarındaki yoldan Hazar'ın kuzeyindeki Cuci kuvvetlerinin bulunduğu yere kadar gitmeyi başarmışlardı⁵⁹.

Cebe ve Subutay'ın askerleri ilkin hemen hemen bütün Kuzey İran'ı ateş ve kılıçtan geçirmişler sonra da Kafkasya'ya çıkarak birçok şehirleri de ele geçirmişlerdi. Gürcistan askeri kuvvetlerini yenmişler ve önemli bir ganimet elde etmişlerdi. Daha sonra bu iki komutan Hamedan ve Ekbatan (Ekbatana) kentlerini de yakıp yıkmışlardı. Daha sonra da Derbent yoluyla bir kavis çizerek Kuzey Kafkasya'yı aşarak Kıpçak bozkırlarına çıkmışlardı⁶⁰. Kıpçaklarla Alanlar ittifak halindeydi. Ancak Moğollar (Cebe ve Subödey'in askerleri) Kıpçaklara türlü vaatlerde bulunarak Kıpçakları Alanlarla yaptıkları ittifaktan caydırmışlardı. Moğollar önce Alanları yenmişler ve daha sonra Kıpçaklara verdikleri vaatleri de tutmayarak anlaşılmayı bozarak Kıpçaklar üzerine hücumla geçmişlerdi. Bozguna uğrayan Kıpçaklar yurtlarını terk ederek kaçmaya başlamışlardı. Ancak Cebe ve Subödey'in askerleri onları takip ederek Sudak şehrini ele geçirmişlerdi. Fakat Sudak'ın zaptı Tatarlara, yağma edilen mallardan başka bir şey vermemiştir. Sudak'ın zaptıyla Tatarların, Kuman ve Rusların birleşik kuvvetleri ile savaşmaları kaçınılmaz olmuştur⁶¹.

Hıristiyanlığı kısa bir süre önce benimsemiş olan Kıpçak Hanı, Ruslardan yardım istemişti. Moğollar, Ruslara amaçlarının Alanlar, Çerkesler ve Kıpçaklar olduğunu söylemek üzere elçiler gönderilmişti. Ancak gönderilen elçiler öldürülmesi Kalka Muharebesi olarak adlandırılan savaşın başlamasına sebep olmuştu. 1222 yılında Moğollar Kıpçaklar üzerine yürümeye başlamışlardı⁶².

Moğolların Rus ülkesine doğru yürüdüklerini haber alan Kıpçaklar, Ruslarla işbirliği yaparak daha evvel hazırlıklı oldukları için Moğol Birliklerinin kendi

⁵⁹Abdülkerim Özeydin, "Harezmsahlar Devleti", 895.

⁶⁰ Jean Paul Roux, *Türklerin Tarihi*, (Çev: Galip Üstün), 5. Baskı, Ad Yayıncılık, İstanbul, 1997, 163.

⁶¹A. Yu. Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, 24.

⁶² Ali Yılmaz, "Moğol İstilasından sonra Kurulan Türk Devletleri", *Türk Tarihi ve Kültürü*, (Ed: Cemil Öztürk), 3. Baskı, Pegem Yayıncılık, Ankara, 2006, 97.

lkelerine varmadan önce onları karşılayabilmek için harekete geçmişlerdi. Moğolları ülkelerine sokmamışlardı. Moğollar çatışmaya girmeden gerisin geriye kaçmaya başlamışlardı. Rus ve Kıpakşardan oluşan kuvvetler de Moğolları kovalamaya devam etmişlerdi.bu takip on iki gün devam etmiřti⁶³.

Kalka nehrine kadar gerileyen Moğollar'ın çabuk toparlanan Cebe ve Subutay komutasındaki Moğol birlikleri, Hem Kıpçakları hem de Rusları bozguna uğratmıştır. Kalka Muharebesinde birçok Rus şehirleri ve köyleri Moğollar tarafından yakılıp yıkılmıřtı⁶⁴.

Moğollar, Rus ve Kıpçaklara karşı büyük bir zafer elde etmişlerdi. Rus ve Kıpçaklar ise dehşet verici bir mağlubiyet almışlar ve gerisin geriye kaçmaya başlamışlardı. Malları yağmalanmış ellerindeki her şey ellerinden alınmıştı. Kaçıp kurtulabilenler de mağlubiyetin ve yolların uzak oluşundan dolayı perişan bir şekilde ülkelerine geri dönmüşlerdir. Buna rağmen Moğollar sürekli onları takip etmiş, yakaladıkları kişileri öldürmüşler ve geçtikleri şehirleri de harabeye çevirerek birçok şehri ıssız bir hale getirmiřlerdi⁶⁵.

Bu savaşta (Kalka Muharebesi) Galiçya, Kiev, ernikov ve Smolensk Prenslerinin komutasından oluşan 25.000 kişilik Rus ordusu 31 Mayıs 1223'de Cebe ve Subödey'in askerleri tarafından yenilgiye uğratılmıştı. Moğollar ayrıca Kırımdaki ticaret acentelerini tahrip etmiřlerdi⁶⁶.

Kalka Muharebesi, Moğollara Gneydoğı Avrupa hakimiyetini sağlamıştır. Çünkü Orta Volga ve Kama Ağzı yönündeki ilerlemeler Bulgarları da kesin bir bozgunla olmasa da mağlup edilmiştir. Daha sonra Moğollar Volga boyunu takip ederek Hazar Denizi'nin kıyılarındaki bozkırlara inmişlerdir. Moğollar bütün Deşt-i Kıpçak'a hâkim olmakla beraber yalnızca Kuman Gcebelerine değil Gneydoğı Avrupa'da yapılan alım satım faaliyetlerine de geçici olarak büyük bir darbe indirmiřlerdir⁶⁷.

⁶³ İbn'l Esir, *El Kâmil Fî't-Tarih*, 239.

⁶⁴ Ali Yılmaz, "Moğol İstilasından sonra Kurulan Türk Devletleri", 97.

⁶⁵ İbn'l Esir, *El Kâmil Fî't-Tarih*, 240.

⁶⁶ Jean PaulRoux, *Türklerin Tarihi*, 163.

⁶⁷ A. Yu. Yakubovskiy, *Altın Ordu ve kş*, 24-25.

Moğolların 1223 yılında İtil Bulgarlarına karşı başlatmış oldukları istila hareketi sırasında Moğollar o ana kadar görmemiş oldukları bir direnişle karşılaşmıştı. Ancak Moğollar uzun ve oldukça kanlı çatışmalardan sonra İtil Bulgar Devletini hâkimiyetleri altına almayı başarmışlardı⁶⁸.

Orta Aya'nın Moğollar tarafından istilası ve Cebe ile Subutay'ın Kuzey İran'a, Kafkasya'ya ve Güneydoğu Avrupa'ya seferleri (1222-1224) çağdaş milletler üzerinde son derece kuvvetli bir etki bırakmıştır.

Kalka'daki zaferin ardından 1223 yılı sonbaharında yağmacı ve kalabalık Moğol ordusu İtil Bulgarlarına doğru harekete geçtiler. Onlar böylece Orta İtil'de kışlamayı düşünüyorlardı. Ancak onları İtil Bulgarları tarafından yaşıatılacak amansız bir bozgun beklemekteydi. 30.000'den fazla askerden oluşan Moğol ordusu İtil Nehri'ni geçerek Bulgar topraklarına girdiler. Fakat hiç beklemedikleri bir şekilde İtil Bulgarlarınca pusuya düşürülerek imha edildiler. Onlardan ancak çok az bir kısmı kurtulabilmişti⁶⁹.

Bu hadiseyi Arap yazar El-Kâmil Fi't-Tarih adlı eserinde İbnü'l Esir: *"Tatarlar 620 senesi nihayetlerine doğru Bulgar ilini almağa gittiler, Bulgar ahalisi Tatarların yaklaştığını işitince nice yerlerde onlara pusu kurdular, yürüyüp karşılırlarına çıktılar, pusu yerlerini geçinceye kadar onları çektiler, bunun üzerine artlarından üzerlerine saldırdılar, onları aralarına aldılar, her taraftan onlara kılıç salland pek çoğu öldürüldü, içlerinden ancak azı kurtuldu. Kurtulanlar "dört bin kişi kadardır" deniyor, bunlar padişahları Cengiz Han'a dönmek üzere Saksin'e revan oldular. Kıpçak topraklarında Tatarlar kalmadı, Rus ve Kıpçaklardan kurtulanlar memleketlerine döndüler"* şeklinde kaydetmiştir⁷⁰.

1.1.6. Cengiz Han'ın Ülkesini Oğulları Arasında Paylaştırması

Devlet sülalenin malı sayıldığından, Cengiz daha hayatta iken fethettiği toprakları Moğol geleneklerine göre oğulları arasında paylaştırmıştı. Buna göre mükemmel kumandanlığı ve tecrübeli devlet adamlığıyla kendisini ispatlayan en

⁶⁸Dinçer Koç, *Rus Kaynaklarına Göre İlk Müslüman Türk Devleti: İtil Bulgar Devleti*, Yayınlanmamış Doktora Tezi İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İstanbul, 2010, 162.

⁶⁹Dinçer Koç, *Rus Kaynaklarına Göre İlk Müslüman Türk Devleti: İtil Bulgar Devleti*, 165.

⁷⁰İbn'ül Esir, *El Kâmil Fî't-Tarih*, 226.

büyük oğlu Cuci idi ancak Cengiz Han onun kendisinin öz oğlu olmaması şüphesini taşıdığı için oğulları arasında paylaştırdığı toprakları onadeğil de Ögedey'e tabi kılmıştır. Üstelik Cengiz Han bu dört oğluna da Moğol atlarının basabileceği her yeri işgal etme hakkı tanımıştı⁷¹.

Cengiz, ülke topraklarını şöyle paylaştırılmıştı: Büyük oğlu Cuci'ye Altay Dağları ve Batı Sibirya'dan başlayarak İtil-Ural Bölgesi (Deşt-i Kıpçak Bölgesi) Çağatay'a Türkistan Bölgesi, Ügedey'e Yukarı İrtiş Nehri dahil olmak üzere Cuncarya, küçük oğlu Toluy'a da, Moğolistan'ın orta ve Batı bölgesi verilmişti [EK:3].Ancak bu dört ayrı ulus da merkeze (Ügedey'e) bağlı kalmıştır. Kağanlık kuvvetli oldukça Cengiz'in oğulları merkeze sadakatle bağlı kalarak kendi ülkelerini birer vali gibi idare etmişlerdir. Bu dört bölge arasında kesin bir sınır söz konusu değildir⁷².

Ancak Cengiz'in ordusunu paylaşırması ayrı ayrı dört ülke kurulduğu anlamında değildir. Bunu rivayetlerde geçen şu hikaye kanıtlar niteliktedir.

Bir gün Cengiz Han oğullarını huzuruna toplamış ve oklarının arasından bir ok çıkararak o oku kırmıştır. Daha sonra iki tane çıkarıp ikisini birlikte kırmıştır. Daha sonra birkaç tane oku kırmaya çalışmış ancak kıramamıştı. Bunun üzerine oğullarına dönerek “*Bu örnek sizin içindir. Bir okun kolay iki okun biraz zor ancak çok okun kırılmadığını gördünüz. Eğer oklar gibi siz de birleşerseniz düşman sizin karşınızda aciz kalır ve sizinle uğraşmaktan vazgeçer. Eğer içinizden birisi baş olup diğerleriniz ona boyun eğmez ve onu dinlemezse çok başlı bir yılanla dönersiniz. Bu yılan deliğe girmek istediği zaman deliğe girme önceliği bakımından başlar arasında anlaşmazlık çıkar. Bu yüzden başlar arasında anlaşmazlık çıkar ve yok olup giderler. Eğer kuyruğu çok ve tek başlı bir yılan olsa kolayca başını ve kuyruklarını deliğe sokabilir*” demiştir⁷³. Cengiz Han'ın bu sözünden de anlaşıldığı gibi oğullarının merkeze bağlı olmaları gerektiğini söylemiştir.

⁷¹ İlyas Kamalov, “Altın Orda Devleti”, Doğu Avrupa Türk Tarihi, (Ed: Osman Karatay–Serkan Acar), İstanbul, 2013, 582.

⁷² Hüseyin Tekinoğlu, *Cengiz Han'ın Yönetim ve Liderlik Sırları*, 145.

⁷³ Alaaddin Ata Melik Cüveyni, *Tarih-i Cihangüşa*, 107-108.

1.1.7. Cuci Ulusu

Cengiz Han ülkesini oğulları arasında taksim ederken İrtiş'in batısındaki yerleri (Deşt-i Kıpçak Bölgesini)büyük oğlu Cuci'ye vermişti. Bu ülkeye “Cuci Ulusu” veya “Altın Orda” denilmiştir. Fakat devletin esas kurucusu, Doğu Avrupa'yı zapt ederek geniş yerleri ele geçiren Cuci'nin ikinci oğlu Batu olmuştur. Cuci, 1227'de babası ile aynı yıl, hem de ondan 6 ay önce ölmüş olduğu için “Altın Orda”nın kuruluşunda fazla rolü olmamıştır⁷⁴.

Cuci Han'ın babası tarafından öldürüldüğü ve Cuci'ye ait hisse Cengiz Han tarafından torunları Orda ve Batu'ya verilmiştir. Ancak Ortaçağ tarihçileri Reşidüddin ve Cüveynî, Cengiz Han'ın Cuci'yi öldürttüğü hakkında bilgi vermemiştir⁷⁵.

Cengiz'in büyük oğlu Cuci ulus ve yurt olarak Moğolistan'ın batısında bulunan en uzak bölgeleri almıştı. Bu toprakların esas merkezini Deşt-i Kıpçak teşkil ediyordu. Cuci'nin sağlığında bütün Deşt-i Kıpçak ona yalnız ismen tabi olmuştu. Bozkırların en büyük kısmı henüz işgal edilmemişti buraların tam olarak işgal edilmesi Batu Han zamanındadır⁷⁶.

Cuci, babasından (Cengiz Han'dan) önce ölmüştü. Cengiz, Cuci'nin ölümünden sonra onun yerine Cuci'nin ikinci oğlu Batu'yu tayin etmiş ve Cuci Han'a ayrılan yerler Cuci'nin oğlu Batu han'a verilmişti. Bu bölgede askerlerin büyük bir çoğunluğunu Orhun, Yayık ve İrtiş arasında yaşayan Türk kabileleri oluşturuyordu⁷⁷.

İmparatorluğun türlü kısımları daha Cengiz Han'ın sağlığında çocukları arasında taksim edilmiş olduğu gibi, Cuci Han da bu geleneğe uyarak, kendi ülkelerini çocukları arasında taksim etmişlerdir. Cuci'nin toprakları da sonradan Batu Han ile ağabeyi Orda Han arasında paylaşılmıştı⁷⁸. Cuci Han öldükten sonra oğullarından Orda ve Batu kimin tahta çıkması hususunda anlaşamamışlardı. Meselenin halledilmesi için Cengiz Han'ın yanına gitmişlerdi. Cengiz de Balkaş

⁷⁴ Ahmet Temir, “Moğol (Veya Türk-Moğol) Hanlığı”, *Türkler*, C. 8, Yeni Türkiye Yayınları, (Ed: Hasan Celal Güzel vd.), İstanbul, 2010, 261.

⁷⁵ Ganizhamal Kushenova, *Ögedey Kaan Devrinde Türkistan Ve Maverâünnehir*, 35.

⁷⁶ Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, s.29.

⁷⁷ Oğuz Mete Öztürk, *Geçmişten Günümüze Türk Devletleri*, Nokta Yayınları, İstanbul, 2007, 209.

⁷⁸ İlyas Kamalov, “Altın Orda Devleti”, 583.

ile Aral gölleri arasındaki ve Seyhun Irmağı'nın güneyindeki yerleri Cuci'nin büyük oğlu Orda'ya Harezmi ve yeni alınan toprakları da Batu'nun yönetimine bırakmıştı. Orda'nın yönetimindeki doğu bölgesine Gök Orda (Gümüş Bugasalı Gök Orda), Batu'nun yönetimindeki batı bölgesine de Ak Orda (Altın Bugasalı Ak Orda) adı verilmişti. Ancak bu iki bölünme iki ayrı hanlığın olduğunu göstermez. Devletin yönetimi ikili idareye göre tertip edilmiştir. Zaten Cengiz Han da Gök Orda Uluğu'nu Ak Orda Uluğu'na, yani Orda Han'ı Batu Han'a tabi kılmıştır daha sonradan Altın Orda olarak adlandırılan Batu Han'ın Ak Orda'sı olacaktır⁷⁹.

Cuci Han 1222-1227 yılları arasında yaklaşık 5 yıl kadar kendi ülkesinde hüküm sürmüş ve kendi adıyla anılacak olan Cuci Uluğu'nun temellerini atmıştır. Ancak Cuci'nin ömrü yetmediği için Cuci Uluğu'nun büyümesi onun oğlu Batu zamanındadır. Çünkü Birinci Kıpçak seferinin sonunda Batı Deşt-i Kıpçak'ta hakimiyet kurulamamıştı.

Cuci Han'ın hakimiyeti sadece İtil Boyuna kadar uzanmaktaydı. Cuci Uluğunun büyümesi ve tabii sınırlara erişmesi Batu zamanındaki Kıpçak seferlerinin sonunda gerçekleşmişti. Bu yüzen Batu Han Aynı zamanda Altın Orda Devleti'nin kurucusu sayılmaktadır⁸⁰.

1.1.8. Cengiz Han'ın Ölümü

Cengiz Han, Türkistan seferleri sırasında kendisine yardım etmeyi reddeden Tangutlar üzerine ancak 1226'da sefer düzenleyebilmişti. Cengiz, Tangut şehirlerini birbiri ardınca düşürüyordu. Ancak bu sırada Cengiz Han'ın binmiş olduğu at diğer yabani atlardan ürkererek şaha kalkmış ve Cengiz, atından düşerek ağır yaralanmıştı. Bunun üzerine Moğollar Çorhat mevkiinde konuklamışlardı. Cengiz Han'ın ateşi yükselmiş ve Cengiz Han'ın oğlu Toluy Han "*Biz şimdi geri dönelim de Han'ın harareti indikten sonra tekrar sefere çıkarız*" demiş onun bu fikri komutanlar tarafından uygun görülmüştü. Ancak Cengiz Han bu durum karşısında "*Böyle yaparsak Tangutlular bizim korkarak geri çekildiğimizi*

⁷⁹ Mustafa Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1976, 19.

⁸⁰ Mustafa Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, 18.

zanneder bu durum karşısında geri dönülmez, ölürsem öleyim”diyerek sefere devam edilmesini emretmiştir⁸¹.

Moğollar muzaffer olmuşlar, yalnız Cengiz Han savaş sırasında ölmüştü. Ancak Onun ölümü halktan gizlenmişti. Tangutların direnişi tam olarak kırıldıktan sonra Cengiz’in ölüm haberi halka ilan edilmişti. Daha sonra Cengiz Han Moğolistan’a götürülmüş ve orada defnedilmiştir. Ancak, Cengiz’in tam olarak nereye gömüldüğü gizli tutulmuştu⁸².

Cengiz Han 1227’de (domuz yılında) ölmüştür. Cengiz Han’ın başlatmış olduğu Tangut seferi sonucunda Tangutluların nesilleri hiçbir iz kalmayacak şekilde imha edilmişti. Tangut Han’ı İluhu’nun sarayı ve içerisindeki eşyalar ve hazineler Cengiz’in vasiyetiyle oğlu Toluy Han’a verilmişti⁸³.

1237 yılında yani Cengiz Han’ın ölümünden 10 yıl sonra bir Çin elçisi onun mezarını gördüğünü söylemiş ve Cengiz Han’ın mezarının Lu-kou Nehri civarında dağ ve sularla çevrili bir yerde olduğunu, Cengiz Han’ın da burada doğmuş olduğunu ve doğduğu yere gömüldüğünü ifade etmiştir. Çin elçisinin “Lu-kou” sözü ile Onan Nehri’ni kastedilmiştir⁸⁴.

Cengiz Han’ın ölümünden 1259-60’lara kadar Kağanlığın merkezi bugünkü Moğolistan’da bulunan Karakurum Şehri olmuş ve başa üç Kağan geçmiştir. Ögedey (1229-41), Güyük (1246-48) ve Möngke (1252-59). Cengiz Han daha hayatta iken kurduğu imparatorluğu dört oğlunun idaresine vermiş ve kaynaklarımız bunlardan “dört ulus” diye söz etmişlerdir. Peter Jackson’un “*From Ulus to Khanate*” (Ulustan Hanlığı) adlı makalesinde bu konuyu anlatmış ve Peter Jackson’un belirttiği gibi bu konu, tarihçiler tarafından eleştiriye tabi tutulmadan kabul edilmiştir. Cengiz Han’ın ölümünden 1260’lı yıllara kadarki dönemde imparatorluk her birini bir hanın yönettiği dört ulustan oluşmuş ancak bu uluslar Büyük Kağanlığa bağlıydı. Sınırları belirgin olan bir toprak ayrımı

⁸¹Ahmet Temir, *Moğolların Gizli Tarihi*, 187-188.

⁸²Vernadsky, *Moğollar ve Ruslar*, 44-45.

⁸³Ahmet Temir, *Moğolların Gizli Tarihi*, 190.

⁸⁴Rene Grousset, *Cihan Fatih Cengiz Han*, 201.

sonradan oluşmuştu. Başlangıçta büyük paylaşım Cengiz Han'ın Cuci, Çağatay, Ögedey ve Toluy adlarındaki dört oğlu arasında olmuştu⁸⁵.

⁸⁵ İsenbike Togan, “Moğollar”, 246.

İKİNCİ BÖLÜM

CENGİZ HAN'DAN SONRA DEŞT-İ KIPÇAK BÖLGESİ VE

ALTIN ORDA DEVLETİ

2.1. BATU HAN DÖNEMİNDE (1227-1256) ALTIN ORDA DEVLETİ

Altın Orda devletinin kurucusu sayılan Batu Han (1227-1256), babasının ölümünden sonra ülkesini babası gibi Cengiz'in idaresine bağlı kararak yönetmişti. Merkeze bağlılığı Cengiz'in ölümünden sonra da devam etmişti. Cengiz, ölümünden kısa bir süre önce üçüncü oğlu Ögedey'i halef olarak göstermişti⁸⁶.

Ögedey, 1186 yılında doğdu. Reşidüddin Fazlullah-ı Hemedani Cami'üt-Tevarih adlı eserinde onun asıl isminin Ögedey (Ögödey, Ogaday, Oktay) olmadığını, "yükseliş" anlamına gelen bu ismi sonradan aldığını söyler. Cengiz Han'ın üçüncü oğlu olup Cuci ve Çağatay'ın küçük kardeşi, Toluy'un ağabeyidir. Gençlik yıllarından itibaren Cengiz Han'ın çeşitli seferlerine katıldı. 1220 yılı başlarında Otrar kuşatmasını yürütmüş ve şehri ele geçirmişti. Maveräünnehir'in kontrol altına alınmasınardından Çağatay'la birlikte Harizm üzerine gönderildi, daha sonra 1221'de Gazne'yi zapt etmişti. Babası Cengiz Han'ın sağlığında ülkenin iç işlerinden de sorumlu idi⁸⁷.

Cengiz Han öldükten sonra yaklaşık iki yıl Büyük Kağanlık makamı boş kalmıştı (1227-1229). Fakat Moğol Devleti tahtının daha fazla boş kalmamalıydı. Çünkü Sultan Celâleddin'in İran'dakive Kafkasyadaki mücadeleleri Moğol Devleti için büyük bir tehlike oluşturmaktaydı. Merkezin prensleri ve diğer prensesler, damatlar, tümenlerin komutanları ve birliklerin komutanlarının hepsi Toluy önderliğinde toplanmışlardı. Kırk gün sürdüğü tahmin edilen bu kurultay, Moğol geleneklerine göre yapıp; üç gün boyunca eğlenceler tertip edilip düzenlendi. Sonra Cengiz Han'ın vasiyeti yerine getirilmiş ve kurultayda Ögedey, "Kaan" ilan edilmişti⁸⁸. Yani Ögedey ancak 1229 yılı ilkbaharında, Kelüren (Kerülen) nehrindeki Kodege adasında toplanan büyük kurultaydan sonra ağabeyi Çağatay

⁸⁶Rızaeddin Fahreddin, *Altın Ordu ve Kazan Hanları*, 35.

⁸⁷Osman Gazi Özgüdenli, "Ögedey Han", *TDVİA*, C.29, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2007, 21.

⁸⁸Ganizhamal Kushenova, *Ögedey Kaan Devrinde Türkistan Ve Maveräünnehir*, 36.

ile amcası Otçigin Noyan tarafından görkemli bir cülüs töreninin ardından “*Büyük Han*” unvanıyla tahta oturtulmuştu⁸⁹.

Doğu kaynaklarının bazıları, Batı ve Rus araştırma eserleri arasında, Ögedey’in tahta oturma merasimi konusunda ve merasimin geçtiği tarihe dair bilgilerde tezatların göze çarptığı görülmektedir. Kaynaklarda, Ögedey’in tahta çıkış tarihiyle ilgili farklılıklar şu şekildedir: Gizli Tarihe göre sıçan yılında yani 1228, V. Barthold’a göre öküz yılında yani 1229, H. Howort’a göre, 1229 yılı ilkbaharında, Jean Paul Roux ise kurultayın 40 gün sürdüğünü vurgulayarak Ögedey’in Kağan oluşunu, 11 ya da 13 Ekim 1229 tarihi olduğunu, Cüveyni ise eserinde Ögedey’in Kaan ilan edilişi tarihini Moğol- Çin yıllığındaki tarihle aynı zamanda olduğunu yani hicri 626 (sıçan yılı 1228) olarak göstermektedir⁹⁰.

Cengiz Han zamanında planlanan Yakınoğu seferi için 1231 yılında Curmagun Noyan’ı İran’a gönderirken kendisi Çin’e yürüdü. Curmagun Noyan, Yassıçimen’de I. Alaeddin Keykubad’ın karşısında hezimete uğrayıp eski gücünü kaybeden Celaeddin Harizmşah’ı yenmiş, böylece Yakınoğu’da Moğol hakimiyetininönünü açmıştı. 1235’te Ögedey de Kuzey Çin’de bulunan Kin Devleti’nin başşehri Kai-fong-fu’yu işgal etmiş ve Çin’de Song Devleti’ne karşı üç ayrı ordudan oluşan yeni kuvvetler gönderdi. Bu kuvvetlerin önemli başarılar elde etmesine rağmen Çin’in istilası onun zamanında tamamlanamadı. Diğer bir ordu Kore’nin tamamını Moğol hakimiyeti altına aldı. Ögedey, doğuda ve batıda kazanılan bu başarıların ardından 1236’da Anadolu Selçuklu Hükümdarı Alaeddin Keykubad’a bir yarlık göndererek kendisine tabi olmasını istemişti ve görünüşe göre bu teklif kabul edilmişti⁹¹.

Ögedey’in hükümdarlığı zamanında en dikkat çeken ilerleyiş Batı’da meydana gelmişti. Batı ülkeleri Cuci Ulusu’nun yayılma alanı için hedef olarak görünüyordu. 1229 yılında toplanan kurultayda Kıpçak Türklerinin, Bulgar ve Rusların tamamen itaat altına alınması kararlaştırılmıştı⁹².

⁸⁹Osman Gazi Özgüdenli, *Ögedey Han*, TDVİA, 21.

⁹⁰Ganizhamal Kushenova, *Ögedey Kaan Devrinde Türkistan Ve Maveräünnehir*, 36-37

⁹¹Osman Gazi Özgüdenli, *Ögedey Han*, TDVİA, 21.

⁹² Rızaeddin Fahreddin, *Altın Ordu ve Kazan Hanları*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2003, 35.

Cengiz Han'ın ülke taksimatı sırasında Cuci Ordusu'na düşen askerlerin sayısı da 4.000 Moğol savaşçısı idi. Cuci'nin ölümünden sonra yerine geçen Batu başkumandanlığa tayin edilmişti. Bu sayı Batı seferi için yeterli değildi. Batu Han (1227-1256), Türkmen kabileleri mensuplarından ve kendi topraklarında yaşayan Türklerden de destek alarak Moğol subayların kumandası altında yeni bir ordu teşkil etmişti. Ancak bu takviye ile de Batu'nun ordusu amaçlanılan hedef için yetersizdi. Ügedey Han, Moğol İmparatorluğunun diğer uluslarından Batu'nun ordusuna birlik göndermesini emretmişti. Böylece, Ögedey Han'ın oğulları Güyük Han ve Kadan Han'ın orduları başta olmak üzere Toluy'un oğlu Mengü'nün ordusu, Çağatay'ın oğlu Baydar'ın ve yine Çağatay'ın torunu Buri'nin orduları, Batu Han'a Batı seferi için yardıma gelmişlerdi. Batı seferi için hazırlanan bu orduların içerisinde, Moğol halkı 50.000 civarındaydı, Türk birlikleriyle ve çeşitli yardımcı birliklerle ordunun toplam sayısı 120.000'den fazla olmuştu. Cengiz'in Merkit kabileleri ile yapmış olduğu savaşta Cengiz'in komutanı olan Sübüdey Noyan şimdi Genelkurmay Başkanı diyebileceğimiz bir göreve tayin olunmuştu. Sübüdey Noyan Kalka muharebesine (1223) katıldığı için Kafkasya ve Rus topraklarını iyi biliyordu⁹³.

2.1.1. Batu Han Döneminde Deşt-i Kıpçak'a Yapılan Seferler

2.1.1.1. Bulgar Seferleri (1229-1236)

İbn Fadlan, İbni Haldun gibi müslüman ve tarihçi alimlerin bildirdiklerine ve sözlerine göre ve Bulgarlar Türk'türler. Dilleri bıraktığı eserleri, ahlakları gelenek ve görenekleri Türklerdeki gibidir⁹⁴.

Bulgarlar, Altın Orda Devleti'nden evvel Rusların saldırılarıyla karşılaşmışlardı. Rus Vekayinamelerinde anlatıldığına göre, Moğol istilasından önce Bulgarlar 912 senesinden itibaren on dört defa Rus baskınına uğramışlardır. Bulgar başkenti de Ruslar tarafından birkaç defa yağma edilmiştir. Rus tarihçisi Tatişçev Rus-Bulgar münasebetlerine dair şu sözleri yazmaktadır: “*İdil Bulgarları Rus memleketi ile daima alış-veriş ederlerdi. Gerek ekin ürünleri, gerek başka*

⁹³Vernadsky, *Moğollar ve Ruslar*, s.69.

⁹⁴ Şehabeddin Mercani, *Müstefadü'l Ahbar Fî Ahval-i Kazan ve Bulgar (Kazan ve Bulgar'daki Durum Hakkında Faydalanılan Haberler)*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, (Çev. Mustafa Kalkan), Ankara, 2008, 43.

mallar getirerek, İdil ve Oka nehirleri kıyılarındaki Rus şehirlerinde satarlardı. Ruslar ise, gizlice toplanıp, İdil üzerindeki Bulgar tacirlerini soyarlar, sonra onların köylerini ve kentlerini yağma ederlerdi”⁹⁵.

Rus Çarı Vlademir, 985 yılında Bulgarlarla iyi bir dostluk antlaşması yapmıştı hatta Vlademir, İslam dinini iyi bir din olarak görüyor ve İslamiyet’e girmek istiyordu. 1088 yıllarında Suzdal’da şiddetli bir kıtlık meydana gelmiş ve Bulgarlar Ruslara çok miktarda buğday vermişlerdi. Ancak bir süre sonra yapılan anlaşma bozulmuş ve Bulgarlar Ruslardan Murom şehrini almışlardı. Daha sonradan ise Ruslar Bugarlar’ın üzerlerine seferler düzenlemeye başlamıştı. Andrey İvanoviç denilen Rus çarı 1163 yılında Bulgarların üzerine çıktığı seferinde bir çok Bulgar şehrini yakıp yıkmıştı⁹⁶.

Ancak bu tarihi Abdullah Battal Taymas eserinde şöyle açıklar: Rus Vekayinameleri, 1021 yıllarında Rus ülkesi Suzdal’da şiddetli açlık hüküm sürdüğünü, Bulgarların Ruslara çok miktarda hububat getirdiklerini kaydetmiştir. Ancak Ruslar Bulgarlar için çok kötü komşu olmuşlardır ki, Batu-Han’ın baskınına kadar aralıksız, hücumlarıyla Bulgarları usandırmışlardı. Rusların bu hücumlardaki asıl amaçları, zengin Bulgar ülkesini tamamıyla ele geçirmektir⁹⁷.

Kalka Muharebesinin ardından Moğollar’ın Deşt-i Kıpçak’ta bulunan İtil Bulgarlarına karşı sefer düzenlenme kararı Ögedey döneminde 1229 yılında toplanan kurultayda verilmişti. Bunun için Ogedey Kağan, Subutay ve Kukday’ı, Kıpçak, Saksin ve Bulgar taraflarına 30 bin askerle sefer yapmakla görevlendirmişti. Sefer bu iki komutan tarafından sevk ve idare edilmiş ancak seferin genel yönetimi ise Batu’ya verilmişti.

İtil Bulgarları bu sıralarda yaklaşan tehlikenin farkında olacaklar ki, Vladimir Knezi Yuriy Vsevolodoviç ile barış yaptılar. 1229 yılı İlkbaharında sayıları 30 Bini aşan Moğol ordusu başlarında birçok savaşa katılmış tecrübeli komutan Subedey Bahadır ve Kukday olmak üzere batıya doğru hareket ettiler ve

⁹⁵Abdullah Battal Taymas, *Kazan Türkleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1966, 22.

⁹⁶Şehabeddin Mercani, *Müstefadü’l Ahbar Fî Ahval-i Kazan ve Bulgar (Kazan ve Bulgar’daki Durum Hakkında Faydalanılan Haberler)*, 106.

⁹⁷Abdullah Battal Taymas, *Kazan Türkleri*, 22.

sonbahara doğru artık Yayık ve İtil bozkırlarında inmişlerdi. Ancak Moğollar gene Bulgarlar tarafından bu defa Yayık ve Ural bölgesinde durdurulmuşlardı⁹⁸.

Moğollar ele geçiremedikleri Bulgarlar ve onların müttefikleri olan aşağı İtil'deki Saksinliler, Macarlar ve Kıpçakları itaat altına almak istiyorlardı. 1223 ve 1229 yıllarındaki başarısız girişimlerden sonra Moğollar üçüncü kez 1232 yılında İtil Bulgarlarına karşı yeniden harekete geçtiler. Bu seferin de başında komutan olarak Subutay bulunuyordu. Moğolların bu sefer İtil Bulgar topraklarını ele geçirmek için oldukça ısrarlı oldukları fakat temkinli hareket etmişlerdir.

Moğollar İtil'e kadar ilerlemeyi başarmışlardı ancak oradan merkeze değil de Aşağı Bulgarların (Saksin Bölgesine) üzerine yürümüşlerdi. Moğollar, Aşağı Bulgarları itaat altına alarak onların büyük şehirlerindeki her şeyi yakıp yıktıklarını belirtmektedir. Moğolların İtil Bulgar topraklarını ele geçirmek için ittifaklarını bozarak Güney Ural bölgesinde yaşamakta olan Macarları veya Başkurtları kendi yanlarına çektikleri de anlaşılmaktadır. Demek ki, 1232 yılında harekete geçen Moğol kitaları 1236 yılına kadar Güney Ural yanı ve İtil Nehri'nin aşağı kesimlerini kontrolleri altına alarak artık doğrudan İtil Bulgar Devleti ile sınırdaş bir hale geldiler. Burada İtil Bulgar Devleti'ne yeni bir saldırı için bekliyorlardı. R. G. Fahrutdinov Moğolların bu seferinin de bir keşif seferi niteliğinde olduğunu savunmaktadır.

1235 yılında Ögedey Kağan bütün Moğol İmparatorluğu için büyük kurultay düzenledi. Burada Doğu Avrupa'nın ele geçirilmesi planları yapıldı. Moğolların Deşt-i Kıpçak seferini oldukça önemsediklerini için İlk alınması düşünülen yer Bulgar topraklarıydı. Böylece İtil Bulgarlarının Moğollar tarafından istilası hareketi başladı. Bu hareket için Birleşik Moğol ordusunun başında Batu'nun bulunması kararlaştırılmıştı. İtil Bulgar ülkesini istilaya gelen Moğol ordusunun sayısı yaklaşık 400 bin civarında idi. Başlarında prensler ve en ünlü komutanlar bulunan bu kadar kalabalık bir orduyla İtil Bulgarları üzerine hareket eden Moğollar 1236 yılında İtil Bulgarları'nı bozguna uğratmıştır⁹⁹.

⁹⁸Dinçer Koç, *Rus Kaynaklarına Göre İlk Müslüman Türk Devleti: İtil Bulgar Devleti*, 167-168.

⁹⁹Dinçer Koç, *Rus Kaynaklarına Göre İlk Müslüman Türk Devleti: İtil Bulgar Devleti*, 173.

1235-1236 yılları boyunca hazırlanıp, Bulgarlara karşı savaşan Moğollar hakkında Rus yıllıkları şu şekilde bahsetmektedir: “İnançsız Tatarların Bulgar’a gelerek ve şehri zaptederek ateşe vererek, küçükten büyüğe herkesi esir ettiklerini ve çok sayıda ganimet elde etmişlerdir”. İtil Bulgar Devleti’nin bundan sonraki tarihi, Altın Orda ile Kazan Hanlığı tarihiyle içiçe geçmişti. İtil Bulgar Devleti de aynen Rus knezlikleri gibi, Altın Orda içerisinde özerkliğe sahiptiler¹⁰⁰.

Cüveyni bu savaşı “Ögedey ikinci kez büyük kurultay düzenlediğinde henüz ele geçirilmeyen Batu’nun obasının komşusu olan Rus, As ve Bulgar bölgelerinin imha edilmesi ve ele geçirilmesini kararlaştırmıştı. Onların askerlerinin kalabalığından dolayı toprak yer uğulduyor ve inliyordu. Hatta öyle ki Moğolların kalabalığından ve gürültülerinden vahşi yaratıklar ve yırtıcı hayvanlar şaşkına dönmüştü. Batu’nun askerleri İlk önce; güç, zor ve de hücumla dünyada erişilmez bir yer olan ve ayrıca büyük nüfusa sahip olmasıyla meşhur olan Bulgar bölgesini (şehrini) aldılar. Diğerlerine de örnek olsun diye buradaki insanların diğer kısmını da esir aldılar ve bir kısmını katletmişlerdi.” şeklinde açıklamıştır¹⁰¹.

İtil Bulgarları 922’de Bağdat’tan gelen Müslüman heyetlerle etkileşim sonucu kendi istekleri üzerine İslamiyet’i kabul etmişlerdi. Böylece Doğu Avrupa’nın tek Müslüman kavmi olmuşlardı. İtil Bulgarları bu bölgede İslam-Türk Kültürü’nü yaşatmışlar, hatta Altın Orda Devleti’nin himayesine girdikten sonra da İslamiyet’i yaşamışlar ve Altın Orda devletinin de Müslümanlığı kabul etmelerinde önemli bir rol oynamışlardır¹⁰².

Böylece Bulgar hanı Yıltavar Almış Han, hem Halife’nin manevi yardımı ile kendi siyasi kuvvetini artırmış hem de İslamiyet’e girmekle, yaşayışlarını ve fitratlarını düzelterek bilim öğrenmeye ve ticaretle ekonomik durumlarını düzeltmiştir¹⁰³.

¹⁰⁰İlyas Miftakhov, XX. Yüzyılda Kazan Bölgesinde Tarih Yazıcılığı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, A. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi Ana Bilim Dalı, Ankara, 2011, 14.

¹⁰¹İlyas Miftakhov, XX. Yüzyılda Kazan Bölgesinde Tarih Yazıcılığı, 14.

¹⁰²Ş.K. Seferoğlu, –Adnan Müderrisoğlu, Türk Devletleri Tarihi, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara, 1986, 63.

¹⁰³Şehabeddin Mercani, Müstefadü’l Ahbar Fî Ahval-i Kazan ve Bulgar (Kazan ve Bulgar’daki Durum Hakkında Faydalanılan Haberler), 86.

Bulgarlar'ın Müslümanlığı kabul etmiş oldukları tarihten itibaren Bulgar bölgeleri Abbasî halifelerine bağlı bir müslüman yurt, Bulgar halkları da Doğu Avrupa'nın doğusundaki İslâm-Türk kültürünün temsilcisi durumuna gelmişlerdi¹⁰⁴.

2.1.1.2. Batu Han'ın Rusya Seferleri (1236-1241)

Altın Orda Devleti'nden önce Rusya steplerinde Slav kabilelerin yanı sıra göçebe Türklerden oluşan Peçenekler, Hazarlar ve Bulgarlar vardı. Batı Rusya'da ise Bohemya, Polonya Litvanya Krallıkları vardı. Yine Baltık denizi kıyısında Çekler yer alıyordu. Yani Altın Orda Devleti Rusya sınırlarına girmeden önce Rusya knezliklere bölünmüş, bundan dolayıda Rusya'da bir siyasi birlik söz konusu değildi¹⁰⁵.

1229 ve 1235 yıllarında toplanan kurultayın verdiği karar ancak 1236 yılında tatbikata koyulabilmişti. 1236 yılında Batu Han(1227-1256) büyük orduyla Bulgar devleti üzerine sefer düzenlemiştir. Komutan Subutay, Bulgar şehrini ele geçirip nüfusun büyük bir kısmını kılıçtan geçirmiş. Şehrin harabeye döndüğü bu dönemde Bulgar devletinin başında ilham Han bulunuyordu. Moğollar ile Bulgarlar arasında antlaşma yapılarak savaş sona erdi. Yapılan antlaşmaya göre eski emirler vergi ödemek koşuluyla kaybettikleri haklara sahip olabileceklerdi. Bulgar devleti hakimiyet altına alınacak Batu Hanın ordusuna diğer şehzade ve komutanlarda katılmıştır¹⁰⁶.

Bulgar seferinden sonra Batu Han (1227-1256), diğer hanlar ve komutanlar ile kurultayda bir araya gelerek Rus topraklarına sefer düzenleme kararı almıştı. Kurultay kararına göre Rus topraklarına ormanların bulunduğu bölgeden girilecek Rus Knezliklerine teslim olmaları için bir elçi gönderilecekti. Moğol askerleri Ruslara gönderdiği elci vasıtasıyla teslim olma çağrısı yapmışlar fakat Ryazan Knezliği bu çağrıyı kabul etmemiş. İlk sefer Ryazan Knezliği üzerine yapılmıştır. Savaşın başında büyük bir hezimete uğrayan Ruslar esir alınmış Ryazan şehri 15 gün boyunca kuşatma altında kalmış halk kılıçtan geçirilip şehir yağmalanıp bir harabeye çevrilmiştir (Aralık 1237). Ryazanın düşmesinden sonra Kolomna

¹⁰⁴İlyas Miftakhov, *XX. Yüzyılda Kazan Bölgesinde Tarih Yazıcılığı*, 12.

¹⁰⁵Mary Platt Parmele, *A Short History of Russia*, Echo Library Press, New York, 2005, 4.

¹⁰⁶A. Yu. Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, 29.

şehrinden birkaç Rus Knezliği Batu Hana karşı savaşmışlar ancak onlarda hezimete uğramışlardır. Bu iki savaştan sonra Batuhan o zamanlar küçük bir şehir olan Moskova'ya yönelmiştir. Meydana gelen birkaç çarpışmadan sonra Moskova Knezi esir alınmış ve Moskova şehri ateşe verilmiştir¹⁰⁷.

2 Şubat 1238'de Batu Han (1227-1256), Vladimir şehrini kuşatma altına alarak bir hafta süren kuşatma sonrasında Vladimir şehri de Batu Han tarafından ele geçirilmişti. Vladimir Şehrini alınmasıyla birlikte Suzdaly, Kostrama, Rostov gibi büyük şehirlerin de aralarında bulunduğu 14 Rus şehri Batu Han'ın hakimiyetine girmişti. Batu Han'ın Vladimir'den sonraki hedefinde Novgorot şehri vardı. Novgorot üzerine sefere çıkan Batu Han Tver ve birkaç şehri de ele geçirmişti. Ancak Novgorot'a yaklaştığında İlkbahar selleri ve Kıpçak Türklerinin saldırılarına maruz kalan Batu Han geri çekilme kararı almıştı¹⁰⁸.

Batu Han, bu geri çekilme kararı ile büyük bir ganimetten vazgeçmiş olmakla birlikte seferlerine güneye Don Nehri'ne doğru ilerleyerek devam etmek istemişti. Burada Hazar Hanı Kudan Han bulunmaktaydı. 1239 yılında meydana gelen savaşta Hazarlar yenilgiye uğramış, Kudan Han kaçarak, Macaristan'a sığınmış ve Hristiyanlığı kabul ederek Macar Kralına hizmet etmeye başlamıştı. Seferlerine kaldığı yerden devam eden Batu Han ise Murom, Preyaslavl ve Çernigov şehirlerini ele geçirmeyi de başarmıştı.

Batu Han 1240 yılında Kiev üzerine sefere çıkmıştı. Kiev o dönemde Rusya'nın en zengin ve en güzel şehirlerinden birisiydi. Batu Han, Dinyeper Nehri'nin yüksek bölgesinde kurulmuş olan bu şehri görünce Kiev halkına itaat etmeleri için elçiler gönderilmişti. Ancak Onun gönderdiği elçiler öldürölüp, Kiev halkı, Batu Han'a karşı direnmek için hazırlıklar yapmaya başlamışlardı. Elçilerin öldürölmesi Moğollara göre en büyük suçlardan birisiydi. Bu olaydan sonra Batu Han, komutanlığı devralarak Dinyeper Nehri'ni geçmiş ve şehri kuşatmıştı. Yapılan savaşta iki taraftan da büyük kayıplar meydana gelmiş ve Kiev Knezi

¹⁰⁷Rızaeddin Fahreddin, *Altın Ordu ve Kazan Hanları*, 35.

¹⁰⁸Uli Schamiloglu, *Tribal Politics And Social Social Organization In The Golden Horde*, Colombia University Press, Colombia, 1986, 43.

Dimitri esir alınmıştı. Fakat, Kiev Knezi Dimitri, kahramanlığından dolayı serbest bırakılmıştı¹⁰⁹.

1236'da Subutay Komutasında Rusya Knezlikleri üzerine başlayan seferler, 1240 yılına gelindiğinde Novgorot, Kiev şehirleri ele geçirilmiş ve Altın Orda Devleti sınırları Macaristan önlerine kadar dayanmıştı[EK:4].

Batu Han, Kiev'i 1240'da aldıktan sonra Macar Kralının üzerine yürümeye karar vermişti. Çünkü; Macar Kralı, Batu Han'ı değil de hala Rus Knezlerini tanıdığını söylüyordu¹¹⁰. Batu Han, Macaristan seferine çıkarken aynı zamanda tüm Avrupayı da ziyaret etmek istiyordu. Sefere başlayan Batu Han, Ladijin, Kamenets, Galitsia ve Polonya şehirlerini zapt ederek Macaristan'ın Say şehrine ulaşmıştı. Batu Hanla eş zamanlı olarak Batu Han'ın görevlendirdiği Emîrlar, (Subutay, Burultay ve Kazan) da başka bir yönden hareket ederek Silezya ve Boğdan'ı alarak kısa bir zamanda Macaristan'ın Say şehrinde olan Batu Han'a yetişerek orada tekrar birleşmişlerdi. 1242'de Batu'nun askerleri Polonya Macaristan ve Dalmaçya'yı yakıp yıkmışlardı Ancak Batu Han bu toprakları muhafaza altına almayarak Deşt-i Kıpçak'a Eflak ve Boğdan üzerinden geri dönmüştür (1242-1243).

Batu Han'ın geri dönmesini Jean Paul Roux Batu Han'ın askerleri için şöyle söyler: “Onlar ne doymuş ne de yorgun görünüyorlardı. Macar çöllerinde Pasifikten Atlantik'e doğru ilerlemekteydiler. Avrupa'yı bir insanın ölümü kurtarmıştı bir tek kişinin yazgısının, dünyanın yazgısı ile birbirine karışabileceğini artık hiç kimse inkâr edemez şeklinde beyan etmiş ve Ögedey Han'ın ölümü ile (11 Aralık 1241) 1236'da başlayan dalga bir daha yükselmek üzere yatışmıştır¹¹¹.

W. Barthold'a göre Batu Han'ın batı seferine son vermesinin ikinci önemli sebebi de Batu Han'ın; Güyük (Ügedey Han'ın oğlu) ve Böri (Çağatay Han'ın torunu) ile girişmiş olduğu kavgalardır¹¹².

¹⁰⁹Rızaeddin Fahreddin, *Altın Ordu ve Kazan Hanları*, 38.

¹¹⁰Mary Platt Parmele, *A Short History of Russia*, 9.

¹¹¹Jean PaulRoux, *Türklerin Tarihi*,165.

¹¹²Rızaeddin Fahreddin, *Altın Ordu ve Kazan Hanları*, 39.

1236 yılında başlayan fetih hareketi aslında daha 1240 tarihinde Kiev'in alınmasıyla tamamlanmıştı. Sonradan Batu Han'ın Polonya, Macaristan, Avusturya ve Dalmaçya'ya kadar uzanan fetih hareketleri, seferlerin asıl gayelerini aştığı artık yağmaya dönüşen hareketlardı. Dolayısıyla Doğu'dan gelen Ögedey'in ölüm haberi sanki savaşın bitiş emri gibi olmuştu¹¹³.

2.2. ALTIN ORDA DEVLETİ'NİN ORTAYA ÇIKIŞI VE HANLARI

XIII. Asırda Asya ve Önasya'yı sarsan Moğol istilasının vücuda getirdiği yeni siyasi teşekküllerden biri de Altın Orda İmparatorluğudur. Volga kıyılarındaki Bulgar Türklerini, Güney Rusya bozkırlarındaki Kıpçakları, Hazarları, Slavları ve birtakım daha kavimleri hakimiyetleri altına alarak, Harizm, Hazar bölgesindeki vilayetler ve Kafkas memleketleri de dahil olmak üzere kurulan bu büyük imparatorluğun başında, Cengiz'in torunu ve Cuci'nin oğlu Batu Han bulunuyordu. Cengiz Han öldükten sonra Çu ve Talas arasındaki bozkırların garp tarafı onun hâkimiyeti altında kalmıştı¹¹⁴.

Batu Han'ın Rusya seferlerinin (1236-1241) en mühim neticesi Altın Orda Hanlığı'nın haşmetli bir şekilde tarih sahnesine çıkışı olmuştur. Böylelikle şimdiye kadar babasının adıyla anılan Cuci Ulusu'nun batı kanadını teşkil eden Altın Orda Hanlığı ya da Altın Orda Devleti tarih sahnesinde kendisini göstermeye başlayacaktır. Böylece Altın Orda Devletinin hakiki kurucusu Batu Han'dır. Ayrıca Çağatay Han ve Ögedey Han'ın 1241 yılında ard arda ölmeleri üzerine dört ulus içerisinde Cengiz Han'ın en itibarlı torunu Batu Han olmuştu¹¹⁵.

Batu Han (1227-1256), kağanlığın bütünlüğünü muhafaza etmek maksadıyla Karakurum'daki kağanı tanımış ve zahiren onlara itaat etmiştir. Batu Han zamanındaki bu hanlar sırasıyla Ögedey –Güyük –Mengü Han idiler. Ancak Batu Han, Kendi Ulus'unda istediği gibi icraatlarda bulunabiliyordu. Onun Altın Orda Devletinin kurucusu sayılmasında en büyük etken İrtiş Nehri boyundan, Aral Gölü'nün Kuzey çevresi dahil, İdil ve Kama havzası, ve Dnestr bölgesi ve Özi

¹¹³Mustafa Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, 51.

¹¹⁴M. Fuad, Köprülü, "Altın Orda'ya Ait Yeni Araştırmalar", *Belleten*, C. V, S.10, TTK, Ankara, 1941, 397.

¹¹⁵Mustafa Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, 51.

boyu'nakadar uzanan geniş bir alanda yeni bir yönetim sistemi daha kurmayı başarmış olmasıdır¹¹⁶.

Batu Han (1227-1256), Novgorod ve Moskova'yı yağmalayarak, Kiev'i ele geçirmiş. Böylece Batu Han'ın Gök Orda'sı Rusya'da büyük bir güç haline getirmiş ve Altın Orda'nın çekirdeğini oluşturmuştu. Ayrıca Batu Han, Deşt-i Kıpçak'taki Cuci ulusunun iki ayrı kolu olan Ak Orda ve Gök Orda Hanlıklarını birleştirmiş ve kendi idaresine almıştı¹¹⁷. 1238 yılına gelindiğinde, Moskovaya kadar olan Don ve Dnyeper bölgelerini ele geçirerek Rus Prenslüklerini ortadan kaldırmışlardı. 1240 yılında ise Kiev işgal edilmişti. Kuman Türkleri bu bölgeden çıkarılmış böylece Altın Orda Devleti'nin sınırları hemen hemen son şeklini almıştı¹¹⁸.

Deşt-i Kıpçak bölgesinininfethini tamamlayan eden tüm seferler (1229-1241) sona erdiğinde Cuci ulusunun batıdaki sınırları Karpat Dağları'na ve Tuna'nın döküldüğü sahaya kadar uzanıyordu. Bu tarihten sonra Altın Orda Hanlığı İtil havzası dahil Hazar ve Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırları da içine almıştı, Altın Orda'ya bağlı durumdaki Gök Orda Hanlığı'nın sınırları ise; doğuda İrtiş Irmağı'na güneyde ise; Sir Derya (Seyhun) boyuna kadar uzanıyordu¹¹⁹.

1241 yılında Doğu Avrupa'yı istila eden Batu Han aynı yıl geri dönerek İtil nehrinin aşağı kısmında yer alan Saray şehrini kurmuş ve burasını hükümet merkezi yapmıştır. Ticaret yollarının kesiştiği bir kavşakta bulunan Saray şehri kısa sürede gelişerek Doğu Avrupa ile Batı Sibirya arasındaki en büyük merkez haline gelmişti. Diğer taraftan da Ögedey Han'ın 11 Aralık 1241 tarihinde Karakurum'da ölmesi üzerine Cengiz Han'ın torunları arasında en üstün duruma geçen Batu Han, daha rahat hareket etme imkânına sahip olmuştu. Neticede Batu

¹¹⁶ Akdes Nimet Kurat, *IV ve XVIII Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, 2. Baskı, Murat Kitabevi, Ankara, 1992, 125.

¹¹⁷ Clifford Edmund Bostworth, *Doğuştan Günümüze İslam Devletleri*, (Çev: Hande Canlı), I. Basım Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2005, 334.

¹¹⁸ Mustafa İngenç, *Tarihimiz: Kaç Devlet Kurduk?*, Expres Yayıncılık, Kütahya, 2010, 254.

¹¹⁹ Emine Uslu, *Sibir Hanlığı'nın Kuruluşu Gelişimi Ve Yıkılışı*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir, 2011, 33.

Han (1227-1256) Deşt-i Kıpçak'ı ve İrtiş- Aral bölgesini içine alan geniş bozkırda merkezi Saray şehri **[EK:5]**.olmak üzere Altın Orda Devleti kurmuştur¹²⁰.

Ögedey Han'ın ölümünden sonra yeni kağan seçimi için kurultayın toplanması gerekiyordu. Ögedey hayatta iken oğlu Koşi'yi veliaht tayin etmek istemişti. Ancak daha Ögedey Han'ın kağanlığı sırasında Koşi ölünce Ögedey veliaht olarak Koşi'nin oğlu Şiramun'u veliaht tayin etmişti. Ancak Şiramun'un da yaşı çok küçük idi. Ögedey Han'ın ölümü ile kağanlık makamına Turkina Hatun (Ögedey'in hanımı) veya Güyük (Ögedey Han'ın oğlu) getirilmek istenmişti ancak Batu Han Kıpçak seferleri sırasında kavga etmiş olduğu Güyük'ün seçileceği kurultaya gitmek istemiyordu. Nitekim 1246'da kurultay 5 senelik bir gecikme ile toplanabilmişti ancak Batu Han bu kurultay'a katılmamış vekaleten kardeşlerini göndermiş ve toplanan bu kurultayda Güyük, kağan seçilmişti¹²¹.

Güyük Han, kağan seçildikten sonra, daha önceden kavgalı olduğu ve kurultay'a katılmayan Batu Han ile aralarındaki mücadele devam etmiştir. Güyük Han, Batu Han'ın Azerbaycan'da bulunan kumandanlarını değiştirmiş bunun üzerine Batu Han da Güyük Han'ın tayin etmiş olduğu kumandanları öldürtmüştü. Bunun üzerine Güyük Han, Batu Han üzerine sefere çıkmaya karar vermiş ve 1251 yılında Batu Han üzerine sefere çıkmış Batu Han da onu karşılamak için hazırlıklarını tamamlamıştı. Ancak sefer sırasında Güyük Han ölmüş ve savaş yapılmadan Güyük Han'ın ordusu dağılmıştı. Güyük Han'ın ölümü üzerine toplanan kurultay'da yeni Kağan Batu Han'ın da desteklediği Mengü oldu. Mengü Han Cengiz'in küçük oğlu olan Toluy Han'ın büyük oğludur. Mengü Han kağanlık makamına geçtikten sonra küçük kardeşi Hülagü'yü İran bölgesini idare etmek için göndermişti¹²².

Batu Han döneminde Deşt-i Kıpçak'ta önemli bir gelişme de edibi alanda başlamış oldu. 12. yüzyılda Moğollar ile Asya ve ait dilleri konuşanlar arasındaki etkileşim iyi değildi. Moğolca yazılı çok az eser vardır. Altın Orda'daki edebi gelişim Batu Han'ın Arapça kaynaklara başvurusu ile başlamıştı. Bu başlayan etkileşim daha sonra Türkçeüzerine yoğunlaşmış ve Altın Orda Devleti Türkleşme

¹²⁰ Emine Uslu, *Sibir Hanlığı'nın Kuruluşu Gelişimi Ve Yıkılışı*, 34.

¹²¹ Mustafa Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, 51.

¹²² Mustafa Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, 52.

sürecine girmişti. Edip Ahmed Yükneki'nin Atabet ül-Hakaik, Ahmed Yesevi'nin Divan-i Hikmet gibi eserleri ve Türkçe ferman ve yazışmalar da Altın Orda Devleti'ni Türkleştirmeye başlamıştı. Yine 14. Yüzyılın başlarında Atın Orda topraklarında yeni bir İslami Türk edebi dili ortaya çıkmış oldu¹²³.

Batu Han'ın ölüm tarihi net olarak bilinmemekle birlikte 1255 yılı sonları ve ya 1256 yılı başlarında öldüğü varsayılmaktadır. Batu Han'ın ölümü üzerine Batu Han'ın veliaht olarak tayin ettiği büyük oğlu Sartak Han, Altın orda Hanlığına getirilmiş. Sartak Han'ın kağanlık süresi uzun sürmeden sona erdiğini ve birkaç aylık bir kağanlık yapabilmişti. Sartak Han'ın çocuğu yoktu bu yüzden Sartak Han'dan sonra Mengü Kağan tarafından Batu Han'ın diğer oğlu Ulakçı Han Atın orda Hanlığına tayin edilmiş ancak Ulakçı Han'ın da kağanlık süresi birkaç ay sürebilmiştir. Sartak Han ve Ulakçı Han'ın birkaç aylık fasılalarla ard arda ölümleri, Altın Orda'da huzursuzluk ortamı oluşturmuş. Batu Han'ın evlatlarından yetişkin kimsenin kalmamasından dolayı Hülagü'yü Hanlığa davet etmişlerdi. Ancak bu hadise Batu Han'ın Kardeşi Berke Han'ın Altın Orda Hanlığına getirilmesi ile sonuçlanmıştır¹²⁴.

2.2.1. Berke Han Dönemi (1256-1267) ve Altın Orda Devleti'nin Müslüman Olması

Berke Han, Cengiz Han'ın öztorunu, Batu Han'ın da özkardeşi'dir. Onun ismi kaynaklarda Berke, Berkâ ya da Berke oğul diye geçer. Berke han Müslümanlığı büyük bir ihtimalle daha hükümdar olmadan Harizm'de bulunduğu sıralarda kabul etmiştir¹²⁵.

Berke Han, hanlık makamına gelmeden önce Harezmi bölgesinde kalmaktaydı. Berke Han tahta çıktığı sırada bazı beylerin ve ileri gelenlerin Hülagü'yü hanlık makamına davet etmişlerdi. Ancak Berke Han'ın tahta çıkmasıyla Hülagü için de bu olay kapanmıştı. Berke Han'ın kuvvetli ve otoriter şahsiyeti de böyle bir olayın yaşanmasına fırsat vermemiştir.

Berke Han döneminde, Cengiz oğullarının birbirleriyle yoğun mücadelesi söz konusuydu. Berke Han dönemindeki önemli hadiselerden biri Mengü Kaan'ın

¹²³ Uli Schamiloğlu, "The Islamic High Culture of the Golden Horde", 8.

¹²⁴ Mustafa Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, 52-54.

¹²⁵ Enver Konukçu, "Berke Han", *TDVİA*, C.5, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, 506.

1259'da ölümünden sonra yaşanmıştır. Çin seferlerinden dönmekte olan Kubilay en küçük kardeşleri Arık-Buka da Moğolistan'da kağanlığını ilan etti. Berke Han, Kubilay ile Arık Böge arasındaki Büyük Kağanlık mücadelesinde Arık Böge'yi desteklemişti. Ancak Çağatay Han'ın desteğini alan Kubilay duruma hakim olmuş. Bu durum Berke'nin Büyük Kağanlıkla ilgisinin tamamen kesilmesine sebep olmuştu¹²⁶. Bu dönemde Berke ile Çağataylılar arasında yaşanan diğer bir sorun da Harezm bölgesi idi. Burası Batu Han zamanında Çağatay Ulusundan alınmıştı. Bu dönemde Harezm, her ne kadar tam manasıyla Altın Orda ülkesine dâhil değilse de, burası Berke Han'a bağlı olarak kabul edilmekteydi. Algu Han, burasını Çağatay hanlığına bağladığı gibi, bir süre sonra, Otrar şehrini de zapt etti. Bu sırada Kafkasya'da meşgul bulunan Berke Han bu işgale seyirci kalmak zorunda idi. Böylece Batu Han zamanında Çağatay Ulusundan alınan Çu ve Yedisu havzası tekrar Çağataylıların eline geçmişti¹²⁷.

Berke Han (1256-1267) devrinde Altın Orda'da yani Deşt-i Kıpçak'ta yaşanan önemli bir gelişme de Berke Han'ın Müslümanlığı kabul etmesiyle Altın Orda Devleti'nde Müslümanlık benimsenmiş oldu. Berke Han zamanında Karadeniz'in kuzeyine gelen Moğollar arasında İslamiyet yayılınca Kıpçak ve Kuman Türklerinin yaşadığı bölgelerdeki Altın Orda halkı Türk kültürünün de etkisinde kalmıştır. Binevi dillerini unutup Türkleşmişlerdir¹²⁸.

Müslümanlığın Deşt-i Kıpçak'ta benimsenmesinde halkın da birçoğunun Türk kökenli olmasının da etkili olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Deşt-i Kıpçak bozkırlarında yaşayan halk Berke Han dönemine kadar Şamanizm'i benimsiyorlardı. Ancak daha 922'den beri yani Bulgarların İslamiyet'i kabul ettiklerinden beri, yaklaşık 340 yıldır İslam Dini ve İslam Kültürü bu bölgelerde etkisini göstermiş ve yayılmıştı¹²⁹.

Bulgarlar, İslamiyet'i Halife El-Muktedir Billah döneminde resmi olarak kabul etmişlerdi. Bulgar tüccarların Hârezm'de ve Samanî ülkesinde İslâm tüccarlarıyla

¹²⁶Önder Güler, *Altın Orda İmparatorluğu Dış İlişkileri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2013, 30.

¹²⁷Mustafa Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, 55.

¹²⁸Ali Yılmaz, "Moğol İstilasından sonra Kurulan Türk Devletleri", 98.

¹²⁹Akdes Nimet Kurat, *IV ve XVIII Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, 125

temasları sonucu İslâm dini ve kültürü Hazar ülkesine yayılmaya başlamıştı. Nihayet Bulgar hanı Yıltavar Almış Han, İslâm dinini kabul etmek için 920 tarihlerinde Abbâsî Halifesine din alimleri ve mimarlar göndermesi için müracaatta bulunmuştu. Ayrıca unvan ve ismini Emir Cafer ibn Abdullah olarak değiştirmişti. Halife Muktedir Billah da din adamlarıyla mimarlardan oluşan bir heyet göndermiştir. Bu heyet 922 Mayıs'ında Bulgar ülkesine ulaşmış ve Bulgarlar Müslümanlığı kabul etmişlerdi¹³⁰.

Ahmed Bin Fadlan Bulgarların müslüman olmasını şöyle açıklar: Bulgar Hakanı, Halife El-Muktedir Billah'dan, düşman hücumlarından kurtulmak için, şehrine kale yani sur yaptırmak istemiş ve bunun için Bağdat'a elçi gönderip, İslamiyet'i kabul edeceğini ve halifeye tabi olacağını bildirmişti. Bulgar hanı Yıltavar Almış Han'ın amacı Hazar Hakanının üstüne işgal için gelmesi halimde halifeye dayanmak ve ondan yardım almaktı¹³¹.

Saray şehri kurulduktan sonra ve Türkistan ile ticaretler de önem kazanmıştı. Nitekim bu ticaretler başladıktan kısa bir zaman sonra Altın Orda Devleti'nin saray hanları Müslümanlığı kabul etmiş ve Müslümanlık Deşt-i Kıpçak'a yayılmaya başlamıştı¹³².

Altın Orda Devleti'nin Müslüman Olmasında bir diğer etken de Mısır Memlûkleri'yle olan münasebetler ve Memlûk sultanı Baybars'ın ittifak girişimleridir. İki devletin de ortak düşmanı olan Hülagü'ye (İlhanlılar) karşı ittifak yapabilmek için Baybars ile Berke Han arasında sık sık elçiler gidip gelmiş ve Kahire'den değerli hediyeler gönderilmişti. Bu sırada Altın Orda devletinin Müslüman olması için de teklifler yapılmış ve Altın Orda Devleti' bulunduğu coğrafyadaki halklardan da etkilenerek İslamiyet'i kabul etmişti¹³³.

Altın Orda hanılarının içinde Müslümanlığı kabul eden ilk kişi 1257 yılında tahta çıkan Berke Han'dır. Berke Han'ın İslamiyeti Kabul etmesinin diğer bir sebebinin de Berke Han'ın Orta Asya'lı Sufî liderlerin etkisi altında kalmış

¹³⁰İlyas Miftakhov, *XX. Yüzyılda Kazan Bölgesinde Tarih Yazıcılığı*, 12.

¹³¹Şehabeddin Mercani, *Müstefadü'l Ahbar Fî Ahval-i Kazan ve Bulgar (Kazan ve Bulgar'daki Durum Hakkında Faydalanılan Haberler)*, 86.

¹³² Akdes Nimet Kurat, *IV ve XVIII Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, 125.

¹³³Onder Güler, *Altın Orda İmparatorluğu Dış İlişkileri*, 72-73.

olmasıdır. Berke Han döneminde Deşt-i Kıpçak ilinde İslamiyet çok hızla yayılmaya başladı. Berke Han'ın 13 veya 16 yıl tahtta kaldığı belirtilmektedir¹³⁴

Altın Orda Devleti daha Batu Han zamanında Büyük Kağanlığa tabi olmaktan çıkmış, sadece göstermelik oraya bağlı idi. Berke Han'ın Müslümanlığı kabul etmesiyle ve gerek İlhanlılarla gerekse Çağataylılarla yaşadığı sorunların da etkisiyle Altın Orda Devleti Moğolistan'daki Büyük Kağanlıktan ayrılmış, tamamıyla müstakil bir devlet olmuştu. Berke Han (1256-1267) idil Nehri'nin kenarında “Yeni Saray” adında bir şehir kurmuş. Berke Han'ın kurmuş olduğu bu şehir daha sonra “Saray Berke” adıyla anılacaktır. İlerleyen yıllarda bu şehir Batu Han'ın kurduğu Saray şehrini gölgede bırakacaktır. Berke Han ayrıca adına sikke bastırmıştı. Onun bu davranışı Berke Han'ın artık Moğolistan'daki (Karakorum'daki) Büyük Kağan'a tabi olmadığını gösterir¹³⁵. Ancak Altın Orda Devleti Berke'den sonra yerine geçen Mengü Timur'un son zamanında, artık Büyük Han'la alâkasını keserek tamamıyla müstakil bir devlet halini almıştır¹³⁶.

Ancak Altın Orda Devleti'nde İslamiyet'in yerleşmesi Özbek Han (1313-1342) döneminde gerçekleşmiştir. Özbek Han zamanında İslamiyet kuvvetlenip devletin başkenti olan Saray şehri de cami, medrese ve tekkelerle süslenmeğe başlanmıştı; ülkede âlimler, şeyhler, seyitler ve hocalar itibar kazandılar; medreseler ve mektepler açılmıştı. Meşhur İslam âlimlerinden Kutbettin-ur-Razi, Şeyh Sadettin Teftezi ve başkalarını Canı-Bek zamanında (1340-1357) Saray şehrinde kaldıkları malumdur¹³⁷.

Müslümanlığın Deşt-i Kıpçak ve İç Asya'da yayılması doğu Türk-Moğol dünyasını Müslüman olan Ortadoğu'daki Türklerle birleştirmişti. Bu tarihlerden itibaren Moğolların din politikası Nasturi Hristiyanlık ve Budacılık dahil diğer dinler için başkaldırmadıkları takdirde bir durum hoşgörüsü olarak tanımlanabilir¹³⁸.

¹³⁴ Mustafa İnegenç, *Tarihimiz: Kaç Devlet Kurduk?*, 255.

¹³⁵ Akdes Nimet Kurat, *IV ve XVIII Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, 125.

¹³⁶ M. Fuad, Köprülü, “Altın Orda'ya Ait Yeni Araştırmalar”, 397.

¹³⁷ Önder Güler, *Altın Orda İmparatorluğu Dış İlişkileri*, 20.

¹³⁸ Carter V. Findley, *Dünya Tarihinde Türkler*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, 121.

2.2.2. Altın Orda Devleti'nin İlhanlılar'a Karşı Kurduğu İttifaklar ve İlhanlılarla Savaş

2.2.2.1. Altın Orda – Mısır Memlûkleri İttifakı

Altın Orda Devleti'nin Müslüman olmasıyla birlikte, o dönemde yaşayan diğer bir müslüman ülke olan Memlûklerle de diplomatik ilişkilere girişmiştir. Bu dönemde Altın Orda Devleti'nin (1242-1519) sınırları, Urallar'dan Karpat dağlarına kadar Avrupa'nın büyük bir kısmını içine alıyor; doğu istikametinde Sibirya'nın içlerine, güneyde ise Karadeniz ve İran'a ulaşıyordu. Memlûkler, Baybars döneminde Doğu Avrupa'nın tamamına yakın bölümüne hâkim olan bu devletle, baştan itibaren dostane ilişkiler kurmuşlardı. Bu iki devleti birbirine yaklaştıran önemli sebepler mevcuttu¹³⁹.

Mengü Han 1253 yılında kardeşi Hülagü Komutasında büyük bir orduyu İran'a göndermişti. Hülagühakimiyetini kabul ettirmek için Amuderya'yı geçerek, İran'a ulaştı ve daha sonra Bağdat'ı ele geçirmişti. Bağdat'ın zaptından sonra Suriye beylikleri de Hülagü'nün himayesine girmişti¹⁴⁰.

Altın Orda – Memlûk ittifakının iki ana sebebi vardı Birincisi; din bağı İki devlet de ve Müslüman birer devlet olması. Daha çocukluğunda İslam dinini kabul etmiş olan Berke Han, 1257 yılında Altın Orda tahtına oturmuştu. O, yeni dinini aynı zamanda devletin resmi dini olarak kabul etmişti. Son derece dindar bir hükümdar olarak tanıtılan Berke'nin, bu dönemde kendisini İslam dini ve Müslümanların yegâne müdafii ve hamisi sayan ve zamanın en büyük İslam devletinin başında olan Memlûk sultanıyla dostane ilişkiler kuracağı açıktı¹⁴¹.

Berke Han'ın Memlûklerle ittifak kurmasının diğer bir sebebi de Berke Han ve Hülagü'nün mücadeleleri ve buna paralel olarak da Hülagü'nün aynı zamanda Abbasilerle savaşıp Bağdat'ı işgal edip daha sonra da Mısır Memlûklüleri ile savaşması ve Memlûklerin de Düşmanlığını kazanması olmuştur. Yani İlhanlılar hem Altın Orda'nın hem de Memlûklerin ortak düşmanı haline gelmesi Altın Orda – Memlûk İttifakında etkili olmuştu. Hülagü'nün Memlûk sultanlığı üzerine yürümüş ve 1260 yılında Ayn-ı Calut mevkiinde Memlûk Sultan'ı Seyfeddin

¹³⁹ İsmail Yiğit, *Memlûklar (1250-1517)*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2008, 142.

¹⁴⁰ Ş.K. Seferoğlu –Adnan Müderrisoğlu, *Türk Devletleri Tarihi*, 108.

¹⁴¹ Önder Güler, *Altın Orda İmparatorluğu Dış İlişkileri*, 67.

Kutuz’a mağlup olmuştu. Hülagü’nün hem Altın Orda ve hem de Mısır Sultanlığı ile bozuşması, o zamana kadar birbiri ile alakası olamayan bu iki devleti Hülagü’ya karşı birleştirmişti¹⁴².

Hülagü Moğol Hanı Mengü tarafından İran Irak Mısır Anadolu, Suriye gibi yerleri fethetmek için görevlendirilmişti. Hülagü tahta geçer geçmez, O zamana kadar Selçukluların üstesinden gelemediği Haşhaşi tarikatını ortadan kaldırmıştı. Hülagü, 1258 yılında Abbasilerin ünlü ve saygın başkentleri olan “Binbir Gece Masalları Kenti” diye anılan Bağdat’ı işgal etmiş ve Halife’yi öldürmüşlerdi. Bundan sonra da seferlerine devam eden Hülagü 1259 yılında Suriye üzerine bir sefer düzenlemiş, Nusaybin, Urfa, Halep, Hama ve Şam Hülagü tarafından işgal edilmişti. Suriye bölgesindeki bu savaşlar devam ederken Hülagü, Moğol Hanı Mengü’nün 11 Ağustos 1259’da ölümü üzerine kurultaya çağrılmıştı. Hülagü Suriye bölgesinde yaklaşık 20.000 kişilik bir işgal kuvveti bırakarak Karakurum’a gitmişti¹⁴³.

Eyyubiler zamanında Kıpçak ülkesinden küçük yaşta olan çocuklar memluk olarak getiriliyor ve iyi bir eğitimle yetiştirildikten sonra devlet işlerinde kullanılıyordu. Eyyubi sultanı vefat edince yerine karısı Şecerü’ d Dürr naib olark atanmıştı. Ancak Eyyubi sultanının memluku olan Aybeğ Sultanın karısıyla evlenip 1250 yılında fiilen sultanlığı ele geçirmişti. 1259 yılına kadar Memlük sultanlığı yapan Aybeğ’den sonra oğlu Nureddin Ali, Sultan olmuş ancak daha sonra yine aynı yıl Kutuz, Memluk sultanı olmuştu. Yani Hülagü Suriye seferlerini gerçekleştirirken Memlükler’in sultanı Kutuz idi. Memlükler Sünni olup Bağdat’taki halifeyi tanıyorlardı. Ancak Hülagü Bağdat’ı zaptederek oradaki halkın çoğunluğunu ve Halife’yi de öldürmesi Memlükler için üzücü bir durumdu. Üstelik Memlük Sultanlığı doğudan Moğollar tarafından tehdit altında bulunuyorlardı¹⁴⁴.

Hülagü’nün Bağdat’ı zaptettiği sıralarda Memlük Devleti’nin hükümdarı Kutuz idi. Kutuz Suriye’nin tamamına hakim değildi. Suriye’de Eyyubi Meliklerini ve Memluk Sultanı Aybeğ zamanında onunla ters düşen ve Suriye’ye

¹⁴²Önder Güler,*Altın Orda İmparatorluğu Dış İlişkileri*,67.

¹⁴³Jean PaulRoux, *Türklerin Tarihi*, 172.

¹⁴⁴Erol Güngör, *Tarihte Türkler*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2005, 158.

kaçan emirler vardı. Ancak İlhanlılar'ın Suriye sınırına dayanması onları Memluk Devletinin şimdiki sultanı Kutuz ile işbirliği yapmaya itmişti. ordusu Suriye üzerinden Filistin'e yani Memlûk topraklarına yürümeye başlamışlardı¹⁴⁵.

Ancak Memlûk Sultanı Kutuz, Hülagü'den çekinmeyerek ordusunu toparlamış ve Moğolları, Filistin'de Ayn-Calut denilen yerde karşılamıştı. Bu sefere Hülagü Karakurum'daki konseye çağırıldığı için katılmamış Moğol ordusunun başında Ketbuğa Nuyan bulunuyordu. Moğol askerleri alışlagelmiş savaş taktikleriyle Memlûkler'e saldırmışlar ve başlangıçta Memlûkler'i sarsar gibi olmuşlardı. Fakat daha sonradan Sultan Kutuz kendi emrindeki birliklerle hücumla geçmiş ve Moğollar'ı dağıtmayı başarmıştı. Şimdiye kadar başlarına böyle bir felaket gelmeyen Moğollar, çareyi kaçmakta aramışlardı. Ancak Sultan Kutuz bunları takip etmiş ve Moğol Kumandanı Ketbuğa Nuyan dahil tüm Moğol askerleri canlarını kurtaramamışlardı. Ayn-Calut Zaferinin kazanılmasında Memlûk kumandanlarından Baybars'ın da büyük bir rolü vardır. Baybars, aynı yıl Kutuz ile siyasi bir mücadeleye girişmiş ve Kutuz'u devirerek Memlûk Sultanlığını ele geçirmişti¹⁴⁶.

Memlûkler'in aslında Eyyübi Sultanları'nın, yetiştirip Devlet kademelerine yerleştirme amaçlı Kumanlardan ve güney Rusya'daki diğer Step kavimleri mensuplarından alınan muhafız kuvvetleri olarak ortaya çıkmışlardı. Memlûkler 1250'de Mısır'ın hâkimi olmuşlar ve Eyyübiler'in yerine 16. yy içlerine kadar Mısır'a hükmedecek olan kendi hanedanlarını kurmuşlardı. 1260 yılından (Ayn – Calut Savaşı'nın kazanılmasından) itibaren Memlûkler'in kavimdaşları güney Rusya'dan gittikçe artan sayılarda buraya akmaya başlamışlar ve bu da Memlûkları Altın Orda ile yakın ilişkiler içerisine sokmuştu¹⁴⁷.

Memluk Sultanı Baybars çoğunlukla Haçlılar ve Moğollar ile aynı anda mücadele etmiştir. Hatta onun bu mücadelelerini birbirinden ayırmak güçtür. Bu mücadelelerin kazanılmasında Sultan Baybars'ın ordusunu oluşturan Müslüman Mısır ve Suriye halkının da dini sebeplerden dolayı Moğollara karşı duydukları

¹⁴⁵ Cüneyt Kanat, "Baybars Zamanında Memluk-İlhanlı Münasebetleri" *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S.16, 2001, 31.

¹⁴⁶ Erol Güngör, *Tarihte Türkler*, 158.

¹⁴⁷ George Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev: Fikret Işıltan), TTK. , Ankara, 1981, 424.

nefretin de önemi büyüktür. Moğollara karşı kazanılan bu mücadelelerde ayrıca İslam birliğini sağlama düşüncesi içerisinde olan Memlûkler'in, Irak topraklarından sürülmüş olan Müslüman emirlere yardım etmelerinin de etkisi vardır¹⁴⁸.

Ayn Calut savaşıdan sonra İlhanlılar'ın Papalık, Bizans (IX. Louis) ve Ermeniler ile bir ittifak kurma girişiminde bulunması, Memlûk-Altın Orda münasebetlerinin önemli derecede belirleyicisi olmuştu. Nitekim Altın Orda hükümdarı Berke'nin, Baybars'ın bu girişimine olumlu cevap vermesi ve İzzeddin Keykavus'un da bu ittifaka taraf olması sonucunda Ortadoğu'daki siyasi dengeler değişmeye başlamıştı¹⁴⁹.

Sultan Baybars'ın tahta çıkması sırasında Altın Orda Devleti'nin başında Berke Han (1256-1267) vardı. 1261 yılında ona elçi göndermiş, Hülagu'ya karşı ortak mücadeleye çağırmıştı. 1262 yılı başında ise Fakih Necmeddin ile Seyfeddin Keserbek başkanlığındaki bir heyeti hediyelerle Berke Han'a gönderdi. Bu heyet gemiyle İskenderiye'den hareket ederek İstanbul'da Berke Han'ın Baybars'a gönderdiği elçilerle karşılaşmıştı. Baybars'ın elçilerinden olan Fakih Necmeddin, Bizans imparatorunun bir mektubunu alarak, Berke Han'ın elçileriyle Kahire'ye döndü. Baybars'ın diğer elçisi Seyfeddin Keserbek ise hediyelerle Saray şehrine girmişti¹⁵⁰.

Kıpçak kökenli, bir Memlûk Sultanı olan Baybars, Cengiz Han'ın torunu Berke'nin karşısında daha zayıf bir konumdaydı. Ancak Baybars'ın elinde bir koz vardı: Baybars, Bağdat'tan kaçarak Mısır'a iltica eden Halife Ez-Zahir b. En-Nasır'ın oğlu Ahmed'i, El-Mustansır billâh lakabı ile halife ilan ederek Mısır'da halifelik makamını kurmuştu. Baybars, İslam ümmetinin resmi lideri sıfatıyla halife Sultan'a (el-Hakim) meşruiyet sağladığı gibi, onu temsilen Berke ile müzakere yürütmüşü¹⁵¹.

Baybars Memlûk devletine sultan olduğunda onun en önemli düşmanları; İlhanlılar, Haçlılar ve Ermenilerdi. Bu üç devletin en tehlikeli yanı ise

¹⁴⁸Cüneyt Kanat, "Baybars Zamanında Memluk-İlhanlı Münasebetleri" 32.

¹⁴⁹Önder Güler, *Altın Orda İmparatorluğu Dış İlişkileri*, 72.

¹⁵⁰Ramazan Şeşen, *Sultan Baybars ve Devri (1260-1277)*, İSAM Vakfı, İstanbul, 2009, s. 161.

¹⁵¹George Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, 424.

Memlûklara karşı ortak hareket edip birbirleriyle yardımlaşma ihtimaliydi¹⁵². Üstelik, Memlûk Devletine Suriye sınırından komşu olan İlhanlılar, Baybars ve devleti için bir tehdit oluşturmaktaydı. Bu durumda Baybars, içinde bulunduğu bütün bu siyasi şartları gözden geçirdikten sonra, İlhanlılar ile Altın Orda arasındaki mücadelenin uzaması ve hatta derinleşmesini istiyordu. Baybars, iki Moğol devleti arasındaki mücadeleden devam etmesini çözüm olarak görmekteydi. Bu sebeple Baybars tarafından izlenen dış siyasetin esas amacı her ne pahasına olursa olsun bu mücadeleyi sürdürmek ve imkân olduğu takdirde derinleştirmekten ibaret idi. Bu amaçlar doğrultusunda Baybars ile Berke Han arasında sık sık elçiler gidip gelmiş Müslüman olmayan İlhanlılar ile savaşılmasını istemişti.

Her şeye rağmen Baybars ve Berke Han arasında birçok mektup teatisi yaşanmış ve Berke Han'a çok sayıda kıymetli hediyeler gönderilmişti. Bu hediyeler arasında; Hz. Osman mushafı, cüz'ü, halılar, seccadeler, şamdanlar, kılıçlar, topuzlar, Frenk miğferleri, Venedik fanusları, at koşumları, altın işlemeli eğerler, yaylar, oklar, kandiller, altın-gümüş zincirler, hizmetçiler, cariyeler, atlar vardı. Hepsisi çeşitli ülkelerden getirilmiş, eşyalar mücevherlerle işlenmişti¹⁵³.

Sultan Baybars 1265 tarihinde Berke Han'a elçisi Hacib Şucâeddin b. Daye'yi göndermişti. Berke Han adına yapılan üç umre evrakı, zemzem suyu, belesan yağı vs. hediyeler yollamıştı. Elçiler İstanbul'a varınca Berke han'ın ölmesi üzerine bir müddet oyalandılar. Ve mektubu, hediyeleri Mengü Timur han'a takdim ettiler. 1267 yılında Berke Han ölmüş, yerine yeğeni Mengü Timur geçmişti¹⁵⁴.

1257'de Altın Orda tahtına geçen Berke Han'ın İslamiyet'i kabul etmesi ve bir taraftan Çağatay prensleriyle diğer taraftan da İran Moğol devletinin müessisi olan Hülagu ile uzun ve kanlı harplere girişmesi doğrultusunda Altın Orda Devleti ile Memluk imparatorluğu arasında (Sultan Baybars- Berke Han) zamanlarından başlayarak, diplomatik münasebetlere girişilmişti¹⁵⁵.

¹⁵² Ali Aktan, "Memlûk-Haçlı Münasebetleri", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S.106, Şubat, 1997, 152 .

¹⁵³ Önder Güler, *Altın Orda İmparatorluğu Dış İlişkileri*, 73.

¹⁵⁴ Ramazan Şeşen, *Sultan Baybars ve Devri (1260-1277)*, 164.

¹⁵⁵ M. Fuad, Köprülü, "Altın Orda'ya Ait Yeni Araştırmalar", 397.

Sultan Baybars 1267 yılında Mengü Timur'a taziye ve tebrik mektupları göndererek Berke Han döneminde yapılan ittifak'ın devam etmesini isteyip Mengü Timur'u, Hülagu ile savaşa teşvik etmişti. Bu konuda olumlu cevap veren Mengü Timur, Berke Han'ın bu husustaki politikasını devam ettireceğini açıklamıştı. Böylece Mısır Memlûkleri ile Altın Orda Devleti arasında İlhanlılar'a karşı kurulan bu ittifak ve Memlûk Sultanları'nın Altın Orda Devletine hediye gönderme geleneği uzun süre devam etmiştir¹⁵⁶.

2.2.2.2. Altın Orda –Mısır Memlûkleri –Anadolu Selçukluları İttifakı

Altın Orda Devleti Berke Han (1256-1267) döneminde İlhanlılar'a karşı mücadele etmekte olan bir diğer devlet olan Anadolu Selçuklularıyla da ittifak girişiminde olmuştur. Anadolu Selçuklu Devleti ile Moğollar arasında 1243 yılında yaşanan Köseadağ Savaşında Anadolu Selçukluları bozguna uğramış, karşılarında güçlü bir ordu kalmayan Baycu Noyan komutasındaki Moğollar Kayseri'ye kadar ilerlemişlerdi. Köseadağ savaşı sonrasında Anadolu Selçuklu Devleti İlhanlılar'a bağlı bir devlet halini almıştı¹⁵⁷.

Moğollar'a tabi olmayan Türk yurtlarını yıkmış ve 1243 yılında Anadolu Selçuklularını Sivas'ın 80 Km doğusunda bulunan Köseadağ Savaşı'nda yenmiş ve onları kendisine tabii kılmıştır. Ancak, Moğollar'ın Selçukluların iç işlerine karışmaması karşılığında Selçuklular, Moğollar'a yıllık 360 bin dinar para ile belirli bir miktarda köle, at, koyun ve değerli mallar ödenecekti¹⁵⁸.

Ayrıca Moğol elçilerinin gidiş geliş masrafları da Selçuklulara ait olacaktı. Bu anlaşma Anadolu'yu ve Selçukluları bir nebze olsun Moğol zulüm ve tahribinden kurtarmıştı. Selçukluların yıkılmasını hızlandıran en önemli faktör emirler arası çekişmelerdir. Bu siyasi çekişmeler, Moğollar'dan çok ülkeyi iktisadi ve siyasi yönden zaafa uğratmıştı. Bir de buna elçilerin hatırı sayılır masrafları eklenince iflas etmiştir. Bu sebeple Selçuklular Moğollara olan yıllık haracı ödeyemez hale gelmişti. Bunun sonucunda da Baycu Noyan, (Anadolu'dan sorumlu Moğol Komutanı), sık sık ülkeye elçiler göndererek alacakları istemiştir. Devlet

¹⁵⁶ İsmail Yiğit, *Memluklar*, 143.

¹⁵⁷ Erol Güngör, *Tarihte Türkler*, 110.

¹⁵⁸ Ş.K. Seferoğlu –Adnan Müderrisoğlu, *Türk Devletleri Tarihi*, 111.

kasasında para olmadığı için zengin emirler masrafları karşılamışlar, onlar da karşılığında da bir il veya mülkü ikta olarak elde etmişlerdi¹⁵⁹.

Türkiye Selçuklu Devleti, Köseadağ Savaşı sonunda Baycu ile yaptıkları antlaşmayı Batu Han'a tasdik ettirerek kendilerini ve ülkelerinin geleceğini garanti altına almışlardı. Anadolu Selçukluları, yıllık vergi dışında bitmek bilmeyen istekleri ve bazı Moğol kumandanlarının keyfi baskılarına karşı Batu Han'a güvenmekte idiler. Bu yüzden Baycu ve diğer bazı Moğol kumandanlarının tutum ve davranışlarından dolayı onları Büyük Han'a değil de Batu Han'a şikayet etmişlerdi. Baycu Noyan'ın baskı ve kanunsuz isteklerine karşı Türkiye Selçuklu Devleti'nin adalet bakanı (Emir'i Dad) olan Fahreddin Ali, kıymetli hediyeler ve 100 bin sultani dirhem para ile Batu Han'ın yanına gönderilmişti. Fahreddin Ali bu ziyareti sonunda Baycu Noyan'ın, Anadolu'dan tehdit ve korku salarak almakta olduğu vergileri, özellikle hayvan sayım vergisi gobçur'u yasaklamıştı. Yani bundan böyle Baycu istediği zaman Anadolu'dan mal ve para alamayacaktı. Bu Altın Orda Devleti'nin Anadolu ve Azerbaycan toprakları üzerinde tasarruf hakkına sahip olduğunu gösterir. Şayet Batu'nun batı'daki Moğol toprakları üzerinde ve özellikle Anadolu ve Azerbaycan üzerinde tasarruf hakkı olmasaydı, yukarıda belirttiğimiz ilişkilerin olmaması gerekirdi¹⁶⁰.

Moğollar'ın Anadolu'daki hakimiyeti II. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde yapılan Köseadağ Savaşı ile başlasa da Anadolu'da Moğollar'ın etkisi II. İzzeddin Keykavus döneminde ağır bir şekilde hissedilmiştir. Çünkü II. İzzeddin Keykâvus Türkiye Selçuklu hükümdarı olduktan sonra (1246) Moğollara karşı göstermelik bir itaat sergileyip, bazen oyalayıcı tavırlarla bazen de savaşla onlara karşı mücadele etmişti¹⁶¹.

Moğolların desteğinin alan küçük kardeşi IV. Rükneddin Kılıç Arslan da saltanat üzerinde hak iddia edince Moğollarla ve kardeşi ile aynı anda mücadele etmek zorunda kalmıştı. Bu mücadeleyi barışçı yollarla çözmek isteyen II. İzzeddin Keykâvus, IV. Rükneddin Kılıç Arslan ile birlikte Hülâgû'nun huzuruna

¹⁵⁹ İlhan Erdem, *Türkiye Selçuklu-İlhanlı İlişkileri (1258-1308)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, A.Ü.D.T.C.F. Tarih Bölümü, Ankara, 1995, 50.

¹⁶⁰ Önder Güler, *Altın Orda İmparatorluğu Dış İlişkileri*, 79.

¹⁶¹ Mehmet Suat Bal, *II. İzzeddin Keykâvus Dönemi (1246-1262)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Ankara 2004, 138.

varıp ona karşı tam ve koşulsuz bir itaat içerisinde olduğunu bildirmiş (1258). Hülâgû ülke topraklarını iki hükümdar arasında paylaşmış ve iki hükümdarın vereceği vergiyi baştan belirlemişti. Ayrıca Hülâgû kendisinin çıkacağı Suriye seferine bu iki hükümdarın da katılmasını istemişti. Ancak bir süre sonra, II. İzzeddin Keykâvus'un, ödemesi gereken vergiyi ve borçlarını ödememeye başlamış ve Anadolu'nun vergisini toplamak için gelen görevli Moğollara da kötü davranmaya başlamıştı. Hülâgû, aldatıldığı ve kandırıldığını düşünmeye başlamış, kendisine yapılan bu ikiyüzlü davranışı en ağır şekilde cezalandırmaya karar vermişti¹⁶².

Baycu Noyan, Hülâgû'nun II. İzzeddin Keykâvus hakkında verdiği ölüm hükmünü uygulamak için çok büyük bir ordu ile Anadolu'ya girmiş. Sultan IV. Rükneddin Kılıç Arslan ve Pervâne, Baycu Noyan'ı karşılamak için Erzincan hududuna kadar gitmişlerdi. Bu ordu onların II. İzzeddin Keykâvus'u yenmelerini ve ülkeyi tek başlarına kontrol etmelerini sağlayacaktı¹⁶³.

Moğol ordusunun Sultan IV. Rükneddin Kılıç Arslan ile birlikte Aksaray'a vardığını duyan Anadolu Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykâvus, Hülâgû'nun kendisi hakkında verdiği kararı biliyordu, ancak bu kadar çabuk bir şekilde bu kadar büyük bir orduyla Anadolu'ya gireceğine ihtimal vermemişti.

II. İzzeddin Keykavus, Köseadağ savaşı sonrası Moğollara karşı tavrı alan ve savaşan ilk ve tek Türkiye Selçuklu hükümdarı olmuştur. Sultan Hanı Savaşı, Köseadağ Savaşı'ndan sonra yapılan ilk savaştı. Bu savaşta IV. Rükneddin Kılıç Arslan Moğollar'ın yanında yer alıyordu. Türkiye Selçukluları ve Moğollar arasında 14 Ekim 1256 tarihinde meydana gelen bu savaşta her iki taraftan büyük kayıplar verilmişti. Emir-i Fahreddin Ali'nin taraf değiştirmesi ve diğer emirlerin de sultana küskün oldukları için isteksiz savaşmaları sonucu; Selçuklu Ordusu Moğollar karşısında yenilip dağılmıştı. Bu savaşta II. İzzeddin Keykavus bir taraftan kardeşine karşı saltanat mücadelesi verirken diğer taraftan da Moğollara

¹⁶² Mehmet Suat Bal, "Türkiye Selçukluları, Mısır Memlûkları Ve Altın Orda Devleti'nin İlhanlılara Karşı Kurduğu İttifak", *Selçuklu Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. 17, 2005, 299.

¹⁶³ İlhan Erdem, "Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadi, Ticari İlişkileri ve Sonuçları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXI, S.33, Ankara, Şubat-2003, 50.

karşı bağımsızlık mücadelesi veriyordu. II. İzzeddin Keykavus'un Anadolu'da Moğollara karşı başlattığı mücadele kendisinden sonra da devam etmiştir¹⁶⁴.

II. İzzeddin Keykavus, Sâhip Fahreddin Ali'yi elçi olarak Sultan IV. Rükneddin'e göndermişti. Sultan, vezirinin ihanetinden habersizdi. II. İzzeddin Keykâvus, Fahreddin Ali'nin getireceği cevaba göre hareket etmeyi planlıyordu. Ancak II. İzzeddin Keykâvus, o çok güvendiği veziri Fahreddin Ali'nin kendisine ihanet ettiğini, küçük kardeşi IV. Rükneddin'in Moğol ordusuyla birleştiğini ve karşısındaki ordunun mücadeleye girişilemeyecek kadar büyük olduğunu öğrenince çareyi kaçmakta buldu¹⁶⁵. Ancak bu konu hakkında Münecimbaşı, Vezir Fahreddin Ali'nin II. İzzeddin Keykâvus'a el altından haber gönderdiğini, kaçmasını tavsiye ettiğini ve II. İzzeddin Keykâvus'un bu haber üzerine Antalya'ya kaçtığını nakleder. Moğollarla artık hiçbir şekilde anlaşamayacağını anlayan Sultan II İzzeddin Keykavus, çaresiz kalmıştı. Sultan Antalya'da bir süre kalmış ve içinde bulunduğu kötü durumdan kurtulmak için çözüm yolları aramıştı. Bu çözümlerden biri de Memlûk Sultanı Baybars'ın yardımındı¹⁶⁶.

II. İzzeddin Keykâvus, Moğollara karşı komşu devletlerden müttefik bulma arayışına daha önce de girmiştir. İznik Rumları, bazı Selçuklu kaleleri karşılığında II. İzzeddin Keykâvus'a asker yardımı yapmayı 1257 yılında kabul etmişti. Fakat İznik Rumları, Moğollardan çekindiğinden dolayı az sayıda asker yardımı yapmışlardı. II. İzzeddin Keykâvus'un çapta yardım alabilmesi müttefik bulması gerekiyordu. Ancak yeni müttefikinin Moğollardan korkmaması, hatta Moğolları korkutması gerekiyordu¹⁶⁷.

Mısır Memlûkleri hükümdarı Sultan Baybars, II. İzzeddin Keykâvus'un, kardeşi IV. Rükneddin Kılıç Arslan ve onun destekçisi Moğollar tarafından sıkıştırıldığını, başkenti Konya'yı bırakarak Antalya'ya kaçtığını ve çaresiz durumda kaldığını haber almıştı. Bunun üzerine Sultan II. İzzeddin Keykâvus'a, iki elçi göndermiştir. Elçiler Sultan Baybars'ın, II. İzzeddin Keykâvus'u Mısır'a kendi yanına davet ettiğini, sonrasında ülkesini geri alma ve tekrar hükümdar

¹⁶⁴ Mehmet Suat Bal, *II. İzzeddin Keykâvus Dönemi (1246-1262)*, 138.

¹⁶⁵ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2005, 501.

¹⁶⁶ İlhan Erdem, "Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadi, Ticari İlişkileri ve Sonuçları", 51.

¹⁶⁷ Mehmet Suat Bal, "Türkiye Selçukluları, Mısır Memlûkları Ve Altın Orda Devleti'nin İlhanlılara Karşı Kurduğu İttifak", 300.

olma konusunda ona elinden gelen her türlü yardımı yapacağını bildirmişlerdi. Baybars'ın Ayn Câlût savaşını kazanması ve Moğolları durduran ilk hükümdar olması II. İzzeddin Keykâvus'u cesaretlendirmiştir. Sultan Baybars'ın Anadolu'da da aynı başarıyı gösterebileceğini düşünmüştür. Bu güveninden olayıdır ki, Baybars'a Anadolu topraklarının yarısını vermeyi kabul ettiğini gösteren bir mektup yazarak, iki elçisiyle birlikte kendisine gelen elçilerle birlikte Sultan Baybars'a göndermişti. Elçiler II. İzzeddin Keykâvus'un mektubunu Baybars'a sunmuşlardı¹⁶⁸.

Mektupta; II. İzzeddin Keykâvus, ülkenin tümü üzerindeki hakkından vazgeçtiğini, bu hakkının yarısını Baybars'a bıraktığını bildiriyordu. Ayrıca II. İzzeddin, Baybars'a kendi onayını taşıyan (tuğrâ basılmış) menşûrlar göndermişti. Baybars Türkiye Selçuklu topraklarını kime ıktâ etmek isterse bu boş kağıda onun ismini yazacaktı. Sultan Baybars, ülkeyi Selçuklu hükümdarı ile yarı yarıya paylaşabilecek ve kendi adına da ıktâ yazabilecekti¹⁶⁹.

Memlük hükümdarı Sultan Baybars ile yeni Müslüman olan Altın Orda hükümdarı Berke Han da, Hülâgû'ya karşı ittifak kurmuşlardı (H.662 / M.1264). Böylece Altın Orda, Memlükler ve II. İzzeddin Keykâvus müttefik olmuşlardı. Kuzeye ve güneye hakim olan bu iki hükümdar, Anadolu yarımadasından da destek almak için, Bizans'ta bulunan II. İzzeddin Keykâvus'u tekrar Türkiye Selçuklu Hükümdarı olması yolunda destekliyorlardı¹⁷⁰.

Baybars, Anadolu'ya askeri yardım yapmak için hazırlıklara başladı. Halep ve Suriye emîrlarına de haber gönderen Baybars, onların da bu sefere hazırlanmaları için çağrı yapmıştı. Baybars'ın hazırladığı ordu, Halep ve Suriye'den gelecek yardımcı kuvvetler harekete geçmeden Sultan II. İzzeddin Keykâvus'un Anadolu'yu terk etmek zorunda kalması, bütün planları suya düşürmüştür. Baybars'ın kendi isteği ile başlattığı bu ittifak II. İzzeddin Keykâvus'un Antalya'dan İstanbul'a kaçması ile sonuçsuz kalmıştır¹⁷¹.

¹⁶⁸ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 503.

¹⁶⁹ Ramazan Şeşen, *Sultan Baybars ve Devri (1260-1277)*, 164.

¹⁷⁰ İlhan Erdem, "Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadi, Ticari İlişkileri ve Sonuçları", 52.

¹⁷¹ Mehmet Suat Bal, "Türkiye Selçukluları, Mısır Memlûkları Ve Altın Orda Devleti'nin İlhanlılara Karşı Kurduğu İttifak", 301.

II. İzzeddin Keykâvus ittifak kurulduktan sonra IV. Rükneddin Kılıç Arslan ve Moğol baskısı sebebiyle Antalya'dan hemen kaçmak zorunda kalmıştı. II. İzzeddin Keykâvus'un İstanbul'a kaçmasıyla bu ittifak girişimi bitmiş gibi gözükse de sonrasında yaşanan gelişmeler devam ettiğini ve hatta genişlediğini ortaya koyar; Anadolu'nun mevcut hükümdarı IV. Rükneddin Kılıç Arslan, ittifakın düşmanı olan Hülâgû'ya tam bir teslimiyet içindeydi¹⁷². 1261 yılında Hülâgû'nün emri ile IV. Rükneddin Kılıçarslan Selçuk Sultanı olunca, eski sultan II. İzzeddin Keykâvus evlâdını ve yakınlarını alarak, Bizans İmparatoru Mihail Paleologos'a sığınmıştı¹⁷³. Bizans İmparatoru Mihael Paleologos ise daha önce hoşgörü ile baktığı bu ittifak devletlerine Hülâgû'nün baskısı sonucu cephe almıştı. İlhanların baskısı sebebiyle Bizans İmparatoru Mihael Paleologos, daha önce kendine yardım eden ve şimdi İlhanlılardan kaçarak kendisine sığınan Anadolu Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykâvus'a düşman oldu. II. İzzeddin Keykâvus, 1264 yılında annesi ve oğulları ile birlikte Enez (Ainos) kalesine hapsedilmişti. Mihael Paleologos, ayrıca Sultan Baybars'ın Berke Hana giden elçilerini tutuklatıp mallarına da el koymuştu¹⁷⁴.

Bundan sonra Berke han siyasî ve dinî yakınlığı olan ayrıca akrabalık ilişkisi bulunan Selçuklu Sultanını kurtarmak için harekete geçti. Selçuklu sultanı II. İzzeddin Keykâvus Enez Kalesinde hapis yatarken Berke Han onu ve Baybars'ın kendisine gönderdiği elçileri kurtarmak için Kutluğ Melik komutasında büyük bir ordu göndermişti. Berke Han'ın kuşatmayı gerçekleştiren askerleri, etrafta yağma ve talan yaparak kaledekileri teslim zorlamışlardı. Enez şehrini de yakacakları tehdidinde bulununca, kaledekiler bu kuşatmaya dayanamayacaklarını anlamışlardı. Kaledekiler Tatarlarla bir anlaşma yaparak (1264) II. İzzeddin Keykâvus'u Berke Han'ın askerlerine teslim etmişlerdi¹⁷⁵.

II. İzzeddin Keykâvus kendini kurtaran askeri birlikle Berke'nin yanına ulaştı. II. İzzeddin Keykâvus'un yanında beraber hapsedildiği iki oğlu Gıyâseddin Mes'ud ve Rükneddin Keyûmers de vardı. Berke Han II. İzzeddin Keykâvus'a izzet ve ikramda bulundu. Kırım'da Suğdak (Sudak) ve Sulhat vilayetlerini iktâ

¹⁷²OsmanTuran, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 502.

¹⁷³İlhan Erdem, *Türkiye Selçuklu-İlhanlı İlişkileri (1258-1308)*, 55.

¹⁷⁴Mehmet Suat Bal, *II. İzzeddin Keykâvus Dönemi (1246-1262)*, 138.

¹⁷⁵OsmanTuran, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 504.

olarak ona verdi. Berke Han, kızı Urbay Hatun’u da II. İzzeddin Keykâvus’a eş olarak vermişti. Tarihte hükümdarların genellikle siyasî düşüncelerle kızlarını başka bir hükümdara verdikleri gözlenmektedir. Berke Han, Türkiye Selçuklu Devleti hükümdarı olması için destek verdiği II. İzzeddin Keykâvus ile kızını evlendirmiş böylece, ilişkilerini daha da güçlendirmiştir. II. İzzeddin Keykâvus bu evlilikle Altın Orda Devleti Hanedanına akraba olmuştu. Bu akrabalık bahsettiğimiz ittifakı daha da güçlendirmiştir. Berke Han, müttefiki Baybars’a yazdığı mektuplarda, II. İzzeddin Keykâvus’a yardımcı olmasını tavsiye ediyordu. Aksarâyî’nin verdiği şu bilgiler de “*Berke Han Sultan İzzeddin geldiği zaman, büyük bir ordu hazırlayıp ihtiyaçlarını karşılayarak II. İzzeddin Keykâvus’u ülkesine göndermeyi planlamıştı*”. Berke Han’ın da II. İzzeddin Keykâvus’a askerî destek sağlamayı, planladığının göstergesidir¹⁷⁶.

Berke Hanın ölümü (1266) ittifakın kuzey desteğini kaybetmesine neden olmuştur. Bu destekten mahrum kalan II. İzzeddin Keykâvus ülkesine dönmek için gereken askeri yardımı alamamıştır. II. İzzeddin Keykâvus, kendine vezirlik yapan ve Anadolu’da aynı görevini devam ettiren Fahreddin Ali’ye durumunu bildiren bir mektup yazmıştı. O bu mektupla Anadolu’nun durumunu öğrenmeyi, belki de geri dönmeyi planlamıştı. Ancak bu planların hepsi sonuçsuz kalmış ve 1279 yılında Kırım’da ölmüştür¹⁷⁷.

Bu ittifak içinde planlarını kısmen de olsa hayata geçiren Sultan Baybars olmuştur. Anadoludaki Türkmen Beyleri ve Muineddin Pervânenin yardım çağrısı üzerine 1277 yılında Sultan Baybars ordusuyla Anadolu’ya gelmiştir. Elbistan ovasında İlhanlı ordusunu yenen Sultan Baybars Anadolu’da kaldığı süreçte Türkmen Beylerinden destek almasına rağmen kendisini yardıma çağırان devlet adamlarından destek bulamamış ve geri dönmüştür. II. İzzeddin Keykâvus gibi Moğollarla mücadele etme cesareti şöyle dursun dönemin hükümdarı ve devlet adamları Moğollardan korktukları için Sultan Baybars’ın yanına dahi gidememişlerdir¹⁷⁸.

¹⁷⁶ İlhan Erdem, “Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadi, Ticari İlişkileri ve Sonuçları”, 53-54.

¹⁷⁷ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 504-505.

¹⁷⁸ Mehmet Suat Bal, “Türkiye Selçukluları, Mısır Memlûkları Ve Altın Orda Devleti’nin İlhanlılara Karşı Kurduğu İttifak”, 300.

Burada Sultan Baybars'ın Anadolu'da kaldığı sürece yaptıkları dikkat çekicidir. O Anadolu'yu İlhanlılardan kurtarıp kendi hakimiyeti altına almayı düşünmediği gibi herhangi bir yağma ve talan da yapmamıştır. Sultan Baybars, on beş yıl önce II. İzzeddin Keykâvus'a söylediği gibi Türkiye Selçuklu Devletini müttefik olarak görmüştür. Sultan Baybars'ın bu seferi Türkiye Selçukluları'nın İlhanlı baskısından kurtulmaları için son fırsattı. Bu fırsatı kaçıran devlet adamları ve Anadolu halkı tarihinin en büyük zulümlerinden birini yaşamıştır. İlhanlı hükümdarı Abaka ordusuyla Anadolu'ya girmiş ve Elbistan ovasındaki yenilginin intikamını almak için birçok devlet adamının yanında yüz binlerce masum insanı öldürüp yağma ve talan yapmıştır¹⁷⁹.

2.2.2.3. Altın Orda-İlhanlı Münasebetleri

Moğol İmparatorluğunun batıdaki temsilcisi konumundaki İlhanlı devleti, Cengiz Han'ın torunu Hülagu tarafından kurulmuştur. İlhanlı Devleti, kuruluşundan itibaren ilk elli yıl içinde (1256-1296) idari bakımdan Moğol İmparatorluğu'nun batıdaki temsilcisi olmuş ise de daha sonraki dönemde bu özelliğini kaybetmişti .

Büyük Hanlığın merkezi olan Karakurum'da Cengiz Han'ın ölümünden sonra Ögedey daha sonra göyük ve Göyük'ten sonra Mengü Han (Cengiz'in oğullarının en küçüğü Toluy'un oğlu) Büyük Han olmuştur. Mengü'nün tahta geçmesiyle, kardeşi Kubilay'ı Çin'e gönderirken hemen aynı yetki ile diğer kardeşi Hülagü'yu da Batı'ya yani İran ülkesini idare etmeye göndermişti¹⁸⁰. Dolayısıyla Mengü Han (1251-1259) kağan olduktan sonra Çin'i Kubilay'ın ve İran'ı da Hülagü'nün denetimine bırakmıştı. Hülagü, 1253 yılında batı seferi için Kurultay kararı ve Büyük Kağan'ın emri üzerine görevlendirilmişti. Hülagu batıda daha önce zapt edilmiş olan mevcut Moğol toraklarından başka kendisinin ele geçireceği toprakları yönetmek üzere görevlendirilmişti. Hülagü daha sonra İran merkezli İlhanlı Devleti'nin başına geçerek nüfuz alanını genişletmiş oldu¹⁸¹.

¹⁷⁹ Mehmet Suat Bal, "Türkiye Selçukluları, Mısır Memlûkları Ve Altın Orda Devleti'nin İlhanlılara Karşı Kurduğu İttifak", 300.

¹⁸⁰ Önder Güler, *Altın Orda İmparatorluğu Dış İlişkileri*, 67.

¹⁸¹ Carter V. Findley, *Dünya Tarihinde Türkler*, 113.

Hülagü Moğol Hanı Mengü tarafından İran Irak Mısır Anadolu, Suriye gibi yerleri fethetmek için görevlendirilmişti. Hülagü tahta geçer geçmez, O zamana kadar Selçukluların üstesinden gelemediği Haşhaşi tarikatını ortadan kaldırmıştı. İran Irak bölgelerini işgal etmiş 1258 yılında Abbasilerin ünlü ve saygın başkentleri olan “*Binbir Gece Masalları Kenti*” diye anılan Bağdat’ı işgal etmiş ve Halife’yi öldürmüştü. Bundan sonra da seferlerine devam eden Hülagü 1259 yılında Suriye üzerine bir sefer düzenlemiş, Nusaybin, Urfa, Halep, Hama ve Şam işgal edilmişti¹⁸².

İran, Azerbaycan ve Anadolu; İlhanlılar (Hülagü) tarafından zaptedildiği sırada Altın Orda Devleti de Batu Han döneminde Azerbaycan topraklarını ele geçirmişti. Hatta Güyük Han, Batu Han’ın Azerbaycan’da bulunan kumandanlarını değiştirmiş bunun üzerine Batu Han da Güyük Han’ın tayin etmiş olduğu kumandanları öldürtmüştü. Bunun üzerine Güyük Han, 1251 yılında Batu Han üzerine sefere çıkmıştı. Ancak Güyük Han daha savaş başlamadan ölmüş ve bu Azerbaycan bölgesi Altın Orda’nın elinde kalmıştı. Daha sonra Moğol İmparatorluğu’nun başına geçen Mengü Han, Kağanlık makamına Batu Han’ın desteğiyle geldiği için Onun isteklerine uygun hareket etmekteydi. Mengü döneminde Altın orda askerleri Tebriz, Maraga ve Hamedan’a kadar bu ülkenin vergisini toplama hakkına sahipti¹⁸³.

Ancak bu durumdan hoşlanmayan ve Azerbaycan toprakları üzerinde hak iddia eden bir başka devlet de İlhanlılardı. Hülagü, Altın Orda ile İlhanlıların sınırının Kafkas dağları ve Derbent’ten geçtiğini söylüyordu. Hatta Hülagü, bu işi o kadar önemsemiştir ki Berke Han’ın askerlerinin vergisini topluyor olduğu Tebriz’i İlhanlılar’a başkent yapmıştır. Her iki ulus da Azerbaycan toprakları üzerinde hak iddia eder duruma gelmişti. Hülagü, Bağdat’ı işgal ettikten sonra (1258) İran’da Batu han zamanından beri vazife gören memurları taretmiş ve Hamedan’da 700 civarında kişiyi de Berke Han taraftarıdır diye katletmişti¹⁸⁴.

Ayrıca Berke Han’ın Tebriz’de ticaretle uğraşan tacirlerinin Hülagü tarafından malları yağma ettirilerek katledilmişti. Bunun üzerine Berke Han da, Hülagü’nün

¹⁸² Mustafa Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, 54.

¹⁸³ Mustafa Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, 54.

¹⁸⁴ İsmail Yiğit, *Memlûklar*, 143.

Deşt-i Kıpçak'taki tacirlerine aynı muameleyi yapmıştı. Böylece iki ulus arasındaki gerginlik son raddeye gelmişti.

Altın Orda ve Memlûkler arasındaki ittifak gerek ticari ve gerek askeri önem kazanmıştı. Ancak Hülagü Anadolu topraklarını hakimiyetleri altına alınca Altın Orda ile Memlûkler'in ilişkilerini bozmak için ve özellikle askeri kuvvetlerin temel kaynağını oluşturan köle ticareti¹⁸⁵ önleyebilmek için karayollarını kontrolleri altına almıştı. Altın Orda ve Memlûk arasındaki karayollarının İlhanlıların eline geçmesiyle İstanbul deniz yolu Boğazların önemi artmıştır¹⁸⁶.

1261 tarihinde, Mısır Memlûk Sultanı Baybars ittifakı olan Berke Han'a bir mektup ve elçi göndererek Hülagü'ye karşı savaşa girişmenin Berke Han için vazife olduğunu bildiriyor ve onu bu harbe teşvik ediyordu¹⁸⁷.

Altın Orda- Memlûk ittifakını Enver Konukçu şöyle açıklar: 1256 yılına kadar Karakurum'daki büyük han (Mengü Han) adına birlikte hareket eden İlhanlılar ve altın Orda devletleri Hülagü'nün Berke Han'a cephe almasıyla rekabet içerisine girmişlerdi. Berke Han İlhanlılara karşı siyasi dengeyi sağlamak için Memlûk Sultanı Baybars'a bir elçi göndererek İslam ülkelerini istila ve halka zulmeden Hülagü'ye karşı birlikte mücadele etmeyi teklif etmiş. Baybars'ın ittifak'a yanaşması için de Eğer yapılan savaş kazanılırsa Hülagü'nün elindeki toprakları Memlûklere vereceğini bildirmişti¹⁸⁸.

Hulâgü'nün yaptıklarına tahammülü kalmayan Berke Han, Cuci Ulusu'nun Azerbaycan üzerindeki haklarını elde edebilmek üzere büyük bir ordu ile ilhanlı ülkesine yürümüş; Hülagü de aynı zamanda harekete geçmişti. İki ordu Kür Irmağı'nın kuzeyinde karşılaşmıştı. Muharebeyi kaybettiği anlaşılan Berke'nin askerleri Derbend'e, oradan da Terek Irmağı boyuna kadar çekilmişti. Takip eden İlhanlı Ordusu, şiddetli kış dolayısıyla donmuş olan Terek üzerinden geçerken, Berke Han'ın ordusu, âni bir dönüşle taarruza geçmiş ve hasmını Ocak 1263 tarihinde perişan etmişti. İlhanlı ordusunun büyük çoğunluğu buzların kırılması

¹⁸⁵Cüneyt Kanat, "Baybars Zamanında Memluk-İlhanlı Münasebetleri" 32.

¹⁸⁶Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 504-505.

¹⁸⁷İsmail Yiğit, *Memlûklar*, 143.

¹⁸⁸Enver Konukçu, "Berke Han", 506.

üzerine ırmakta boğulmuş; geriye kalanlar ya kılıçtan geçirilmiş veyahut da Hülâgü'nün oğlu Abaka ile birlikte kendilerini Tebriz'e güç atabilmişlerdi¹⁸⁹.

Bu haber İslam dünyasında büyük bir sevinçle karşılanmıştı. Ancak savaşı kazandıktan sonra savaş alanını gezen Berke Han pek çok kişinin öldüğünü görünce “*Allah, Moğolları, Moğolların kılıcı ile öldüren Hülâgü'yü utandırısın*” diyerek üzüntüsünü dile getirmiştir¹⁹⁰.

İbn Vâsıl'a göre, harp sahasını gezen Berke Han, cesetlerin çokluğu karşısında üzülerek Hülâgü'ye lânet etmişti. Reşidüddin'e göre bu savaş 661 Muharrem/ 1262 Aralık ve 661 Rebiülevvel/ 1263 Ocak tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Ancak İbn Vâsıl bu muharebeyi 662 (1263- 1264) senesinde olmuş gibi nakletmektedir. Halbuki Reşidüddin, hadiseyi, ay tasrih ederek tafsilatlı anlatmıştır, Berke Han'ın 661 recebi başında(Mayıs 1263) Sultan Baybars'a hitâben yazılmış olduğu mektup Reşidüddin'i doğrulamaktadır; Mektupda, Cuci ailesinin mühim bir kısmı, emirlerden ve kumandanlarından birçokları ve askerlerden büyük bir topluluğun İslâmiyeti kabul ettikleri Halifeye biat ettikleri ve Hülâgü'ye karşı zafer kazanıldığı müjdeleniyordu. 662/1263 yılında Kasım ayında savaşın başladığı varsayılsa Berke Han'ın 1263 yılı Mayıs ayında “*zafer kazandım*” diye yazması mümkün değildir. Ayrıca Reşidüddin'in verdiği tarih ve aylar, mevsimin kış oluşu ve mektubun tarihi birbirine uygunluk içindedir, Ancak Yakubovskiy ve Vemadsky de İbn Vâsıl gibi savaş yıllarını 662 (1263-1264) yılları olarak kabul ederler¹⁹¹.

1260 Ayn Câlût'da Memlûk Sultanına yenilen Hülâgü, bu defa da Terek mağlûbiyetine uğramıştı. Berke ile Hülâgü Han arasındaki bu mühârebe, her iki ulus için, fâsılalarla bir asır kadar devam eden bir harp ve düşmanlık devresinin başlangıcı olmuştu. İlhanlı Hanı Hülagü 1265 Şubat'ında hastalanarak ölmüş yerine Hülâgü'nün oğlu Abaka Han geçmişti.

Berke Han, hayatının son seferini Hülâgü'nün oğlu Abaka Han üzerine yapmıştır. İki ordu arasında, Kür Irmağı'nın kollarından Aksu civarında, 1265'te cereyan eden şiddetli muharebeden kat'i bir netice alınamadığı anlaşılmaktadır.

¹⁸⁹Mustafa Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, 56.

¹⁹⁰Enver Konukçu, “Berke Han”, 506.

¹⁹¹Mustafa Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, 57.

Her iki taraf da, 14 gün ırmak boyunda beklemişler, Berke Han, Tiflis tarafına giderek nehri geçtikten sonra İlhanlılara saldırmayı planlıyordu. Ancak Berke Han'ın ömrü buna yetmemiş ve 1266 yılında vefat etmiştir¹⁹².

Yaklaşık on yıllık hükümdarlık dönemi olan Berke Han'ın hükümdarlık yılları hep savaşlarla geçmişti. O, Cuci Ulusunun devam etmesini ve güçlenmesini sağlamıştı. 1266 yılı başlarında vefat etmişti.

Berke Han'ın cenazesi töre gereğince başşehir Saray'a götürülmüştü. Berke Han'ın oğlu olmadığı için yerine Batu'nun torunu Mengü Timur Han (1266-1281) Altın Orda tahtına oturmuştu¹⁹³.

2.2.3. Mengü Timur Dönemi (1266-1282)

Batu Han'ın torunu olan Mengü Timur, Togan'ın oğludur; Berke Han'ın varis bırakmadan ölmesi üzerine Altın Orda tahtına geçti (665/1266). Memlük kaynakları, Berke Han'ın ölümü ve Mengü Timur'un (Möngge -Timur) tahta çıktığına dair haberler Mısır'a ulaşınca Sultan Baybars'ın hem taziye hem tahta çıktığı için kendisini tebrik etmek için Safer 666 (Kasım 1267) tarihinde Saray şehrine elçi yolladığını yazar¹⁹⁴. Mengü Timur ve Baybars, Memlük Devleti ile Altın Orda Hanlığı arasında daha önce kurulan dostluk ve iş birliğini sürdürmüşler. Bu maksatla hemen her yıl birbirlerine karşılıklı elçiler ve kıymetli hediyeler göndermişlerdir. Ayrıca Baybars, Mengü Timur'a yazdığı mektuplarda İlhanlı Hükümdan Abaka Han'la yaptığı mücadele için ona karşı teşvik edici ve cesaret verici ifadeler kullanmıştı¹⁹⁵.

Mengü Timur'un (1266-1282) iç ve dış politikada Berke Han'dan farklı bir tutum izlediği söylenemez. Berke Han zamanında başlayan Altın Orda-İlhanlı mücadelesinin döneminde de kısa aralıklarla devam etmişti ve bundan her iki taraf da zarar görmüştü. Bu mücadelede özellikle Sultan Baybars'ın elçi gönderip Mengü Timur'u kızdırtması önemli rol oynamıştır¹⁹⁶. Ancak 1269 yapılan barış

¹⁹² Enver Konukçu, "Berke Han", 506.

¹⁹³ Enver Konukçu, "Berke Han", 506.

¹⁹⁴ Abdülkadir Yuvalı, "Mengü Timur", *TDVİA*, C.29, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2004, 138.

¹⁹⁵ Önder Güler, *Altın Orda İmparatorluğu Dış İlişkileri*, 65.

¹⁹⁶ Ramazan Şeşen, *Sultan Baybars ve Devri (1260-1277)*, 168.

antlaşmasından sonra Abaka Han bir daha Altın Orda Hanlığı'nın topraklarına saldırmamıştır. Ancak XIII. YüzyıldaAltın Orda- Memlük iş birliğine karşı İlhanlı-Bizans ve papalık arasında oluşan siyasi bir bloklaşmadan söz edilebilir¹⁹⁷.

Bu yüzden Mengü Timur'un (1266-1282) dış siyasetinde ilk sırayı daima ilhanlı, Bizans ve papalıkalmıştır. İlhanlı Devleti'nin Anadolu'daki nüfuzu ve Batı dünyası ile mevcut ilişkileri dolayısıyla Bizans'a baskı yaparak bu iki devletin bağlantısının zaman zaman kesilmesine yol açmıştı. Çünkü Altın Orda-Memlük iş birliği Boğazlar üzerinden gerçekleştiriliyordu elçiler karşılıklı olarak buradan gidip geliyordu. Ancak AltınOrda'nın Bizans'a baskısı genelde Boğazlar yolunun açık tutulmasını sağlamıştır¹⁹⁸. Mengü Timur'un ordusunun 1269-1270 yılında İstanbul'u ele geçirmek amacıyla gerçekleştirdiği sefer o sırada İstanbul'da bulunan Memlük elçisi Farisüddin Mesud tarafından durdurulmuştu. Fakat Farisüddin Mesud, Sultan Baybars'ın izni ve haberi olmaksızın yaptığı bu hareket dolayısıyla Kahire'ye döndüğünde tutuklanmıştır¹⁹⁹.

1271'de Altın Ordakuvvetleri, Kırım'ı bağımsız biçimdeyöneten ve kendi adına elçi gönderip antlaşma imzalayabilen Berke Han'ın yeğeni Emir Nogay komutasında bir orduyu Trakya üzerine göndermişti. Bu olay, Bizans imparatoru VIII. Mihail'i ertesi yıl Nogay ile bir dostluk antlaşması imzalamaya yöneltmişti. İmparator gayri meşru kızı Euphrosyne'yi Emir Nogay'a verip çeyiziyle birlikte ona kıymetli hediyeler yollamıştı. Bu tarihten itibaren Altın Orda-Bizans ilişkileri olumlu bir seyir halini almıştır²⁰⁰.

Mengü Timur (1266-1282), Rus knezlikleri üzerindeki Altın Orda nüfuzunu sürdürmüş, bu maksatla 1275-1276 yılında yönetimi altındaki Rus topraklarında idari ve mali düzenlemelere gidebilmek için tıpkı Berke Han'ın yapmış olduğu gibi nüfus sayımı yaptırmış ve zaman zaman knezlere karşı seferlere çıkmıştır²⁰¹.

¹⁹⁷İlyas Kamalov, "Altın Orda-Bizans Münasebetleri (1261-1453)", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S.IV, Çorum 2005, 12.

¹⁹⁸İlyas Kamalov, "Altın Orda-Bizans Münasebetleri (1261-1453)", 14.

¹⁹⁹Abdülkadir Yuvalı, "Mengü Timur", 138.

²⁰⁰George Ostroqorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, 424.

²⁰¹İlyas Kamalov, "Altın Orda-Bizans Münasebetleri (1261-1453)", 14.

2.2.4. Altın Orda Hanlığı'nda Birinci Fetret Devri (1282-1299)

1269 yılında Karakurumda bir kurultay düzenlenmişti. 1269 yılında Karakurum'da, Haydu Han ortaya çıkmıştı, Haydu, Ögedey ve Çağatay ulusunun yani bütün Cengizilerin başında bulunarakaskeri yeteneği ve idarecilik özelliği ile büyük bir ordu oluşturmayı başarmıştı. Diğer Cengizi hanlıklara da elçilikler gönderip Cengiz Han'ın yerine Ögedey Han'ın varisi olarak tahta çıktığını ve buna hakkının olduğunu bildirmişti ancak Cengizi Haklar zaten öteden beri bağımsız hareket etmekteydiler ve Haydu'nun hanlığını kabul etmemişlerdi. Bu bilgilere bakıldığında 1269 yılında Karakurum'da yapılan kurultayda Haydu'nun büyükhanlığa seçildiği yönünde bilgi yoktur²⁰². Bu olay Altın Orda tarihinin Mengü Timur dönemine tekabül eder.

Mengü Timur (1266-1282) boynundaki çıbanın deşilmesi sebebiyle 1282 yılında ölmüş yerine Tuda Mengü Han (1282-1287) geçmiştir. Mengü Timur, 16 yıl boyunca Altın Orda'yı başarılı bir şekilde idare etmişti. Ancak Mengü Timur, 1270-1271 yıllarında Bizans üzerine sefer yapıp da Bizans'la barış yapılmasını sağlayan Kırım Hanı Nogay'ın güçlenmesini engelleyememişti. Emir Nogay Altın Orda için bir tehlike olmaya başlamıştı²⁰³.

Mengü Timur öldüğünde (1282), oğullarının küçük yaşta olmalarısebebiyle Altın Orda tahtına küçük kardeşi Tuda-Mengü (1282-1287) çıkmıştı Ancak Tuda-Mengü'nün tahtına daha Berke Han zamanından beri güçlenen Nogay Mirza ortak oldu. Nogay, Berke zamanında Hülâgü Han ile yapılan savaşları sırasında kendini göstermiş ve kısa zamanda Altın Orda'nın en önemli kişilerinden biri haline gelmiştir. Tuda-Mengü Han'ın Emir Nogay'a karşı koyacak gücü yoktu. Resmî olarak Nogay'ın statüsü ne olursa olsun, o, Kıpçakların resmî hanından çok daha fazla bir güce sahipti. Ancak hiç şüphesiz bu güç, resmî hanı ortadan kaldırmak için yeterliydi. İşte bundan dolayı da “ikili iktidar” kargaşası gecikmeden kendinîgöstermeye başlamıştı. Emir Nogay, Cuci Sülalesinden olmadığı için tahta hak iddia edemiyordu. Ancak Altın Orda tarihinde Birinci Fetret Devri denilen bu

²⁰²Ömürkul Karayev, *Türkler ve Kağanlıkları*, Çev: Mustafa Kalkan, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2008, 218.

²⁰³Abdülkadir Yuvalı, “Mengü Timur”, 138

dönemde Emir Nogay, Tahtta ve Altın Orda Devleti'nde söz sahibi olan kişiydi. Altın Orda Tahtına kendi istediği kişileri geçirebiliyordu²⁰⁴.

Altın Orda Hanlarıyla anlaşmazlığa düştüğünde Emir Nogay'ın güçlenmesi Tuda Mengü Han (1282-1287) ve Tula Buka Han (1287-1291) dönemlerinde de devam etmişti. Bu dönemlerde Hem Bizansla hem de Bulgarlarla iyi ilişkiler kurmuş olan Emir Nogay 1291 yılında Tula Buka Han'a bir suikast düzenleyerek öldürülmüştü²⁰⁵.

Tula Buka ile Nogay arasındaki anlaşmazlık ilk olarak Macaristan Seferi sırasında ortaya çıkmıştı. Bu sefer sırasında Karpat Dağları'nın kar bataklıklarındasıkışan ve hayatını zor kurtaran Tula Buka bu olayda Nogay'ı suçlamıştır. Bununla birlikte Tula Buka ile Nogay'ı karşı karşıya getiren asıl konu, Rusknezlikleri ile ilgili olmuştur. Altın Orda hükûmeti Kursk şehrine *baskak* olarak Ahmet Baskak'ı göndermişti. Ancak yerli Rus yöneticileri ve din adamları Ahmet Baskak'tan memnun olmayıp, onu Han'a şikayet ettiler. Tula Buka Han ise Bölgenin yerel knezleri olan Oleg ile Svyatoslav'a Ahmet'in cezalandırılması gerektiğine karar vermiş ve ona ait şehirlerin yıkılmasını emretmişti. Bölgenin yerel knezleri bu emir üzerine Ahmet Baskak'a ait şehirleresaldırmışve şehirleri tahrip etmişlerdi. Ahmet Baskak da, Nogay'ın adamı olduğundan, Rusları Nogay Mirza'ya şikayet etti. Bunun üzerine Nogay Mirza, Ahmet Baskak'ın yardımına ordusunu göndererek Rus knezlerinin cezalandırılmasını emretti. Oleg ve Svyatoslav'ın şehir knezlikleri yerle bir oldu, knezler ise kaçmıştı. Bu olay Emir Nogay ve Tula Buka Han'ın arasının bozulmasına sebep olmuş ve Nogay, Tula Buka'dan kurtulmanın yollarını aramaya başladı ve çok geçmeden de Tuda-Mengü'nün oğlu Tokta, tahta talip olunca Nogay, hiç tereddüt göstermeden Tokta'yı desteklemiştir. Böylece Emir Nogay'ın yardım ve desteğiyle, Tula Buka Han öldürülerek, Tokta'nın tahta çıkmasını sağlamıştı²⁰⁶.

²⁰⁴İlyas Kamalov, *Altın Orda-Rus İlişkileri Ve Altın Orda'nın Rusya'ya Etkileri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2008, 68.

²⁰⁵Abdülkadir Yuvalı, "Mengü Timur", 138

²⁰⁶İlyas Kamalov, *Altın Orda-Rus İlişkileri Ve Altın Orda'nın Rusya'ya Etkileri*, 69.

2.2.5. Tokta Han Dönemi (1291-1313) ve Birinci Fetret Devri'nin Sonu

1291'de Nogay, elinde rahat bir oyuncak haline geleceğini umduğu Berke hanın yeğeni Mengü Timur'un altıncı oğlu Tokta Han'ı (1291-1313) tahta geçirdi. 1298 yılında Tokta Han'ın yanından kaçan bazı emirler Nogay'a sığınmışlardı ve Emir Nogay bunları iyi karşılamış ayrıca emirlere yer-yurt vermişti. Tokta Han emirleri Nogay'dan iki kere istemişti ancak Nogay'ın ikisinde de olumsuz yanıt vermesinden dolayı Tokta Han, 1298-1299'da Emir Nogay'a taarruz etmişti. Ancak Özi Irmağı boyunda yapılan ilk savaşta Tokta han yenilerek Ten Irmağına çekilmişti. Ancak daha sonra Emir Nogay'ın sahip çıktıkları beyler Emir Nogay'ın oğullarının baskılarına dayanamayarak, Tokta Han'ın safına geçmişlerdi. Emir Nogay ile tekrar bir harbe hazırlanan Tokta Han emirlerin tekrar kendisine katılmasıyla güçlenmişti. 1299'da Dinyeper yakınlarında yapılan muharebede Emir Nogay ve oğullarının ordusu bozguna uğratılmıştı. Yenilen Nogay askerleri tarafından terk edilmişti. Tokta Han'ın ordusundaki bir Rus asker Emir Nogay'ı yakalayarak onun başını keserek Tokta Han'a getirmişti²⁰⁷.

Ancak Emir Nogay'ın ölümüyle birlikte Bulgaristan ve Bizans ile devam eden ilişkiler zayıflama sürecine girdi. Hatta Bulgaristan üzerindeki Altın Orda boyunduruğu tamamen gevşedi. Bulgar Knezi Svetoslav, Kuzey Trakya'ya saldırıp Karadeniz kıyısındaki Bizans liman kentlerini işgal etmişti²⁰⁸.

Berke'nin komutanı Nogay'ın ölümünden sonra içeride rahatlayan Altın Orda hükümdarı Tokta Han (1290-1312), dış siyasette dikkatini Azerbaycan'a çevirmişti. Tokta Han döneminde devletin sınırları genişlemeye devam etmişti[EK:6].O, Bir taraftan Memluklar ile bir süreden beri kesintiye uğrayan diplomatik ilişkileri yeniden canlandırırken, diğer taraftan da Azerbaycan üzerindeki hak iddiasını tekrarlamak üzere İlhanlılara elçi gönderilmişti. İlhanlıların güneyde Memluklar, doğuda ise Çağataylılar ile mücadele halinde olması ve bilhassa Gürcistan kralı VI. David'in İlhanlı hakimiyetine karşı takındığı tavır, Tokta Han'a, Azerbaycan'da hak iddiası için bir kez daha harekete geçme imkanı vermişti. Tokta da dedelerinden kalan politikayı devam ettirerek

²⁰⁷ Mustafa Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, 70.

²⁰⁸ Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, (Çev: M. Reşat Uzmen), Ötüken Yayınları, İstanbul, 2006, 444.

Azerbaycan ve Gürcistan iddialarını devam ettirmişti. 21 Ocak 1303 tarihinde Tokta'nın emriyle 325 kişilik bir heyet İlhanlı ülkesine varmıştı. Heyet namına söz alan İsa Küregen bütün Kafkas ülkesinin terk ve tesliminin Gazan'dan istemişti. Bu isteği dile getirirken de Arran ve Azerbaycan'ın Hülagu Han'ın ortaya çıkışına kadar Cuci ulusuna ait olduğunu, Cengiz Han'ın yaptığı taksimde Azerbaycan hakimiyetini Batu'ya verdiğini, dolayısıyla da kendilerine ait olan bu bölgenin yıllardır haksız bir şekilde İlhanlıların tasarrufunda bulunduğunu hatırlatmıştı. Ancak İlhanlı Hanı Gazan Han Tokta'nın bu önerisini kabul etmemişti. Bu sert ilişkilerden sonra iki devlet arasında bazı istila teşebbüsleri olmuş olsa da, aslında bunlar çok fazla ciddiyet arz etmemişlerdi²⁰⁹.

2.2.6. Özbek Han (1313-1340) Dönemi

Tokta Han'dan sonra Altın Orda tahtına 1313 yılında Özbek Han geçmiştir. Özbek Han Altın Orda Hanı olduktan sonra onun ilk planı Azerbaycan ve Horasan üzerine seferler düzenlemektir. O, bunun için birçok defa Hülagu Han'ın torunlarıyla savaşmak zorunda kalmıştı²¹⁰.

Bizans'la münasebetlerin bozulması sonucu 1319'da, bir Altın-Orda ordusunun Edirne'ye kadar ilerleyerek şehri yağmalamasına; ertesi yıl daha büyük çapta bir akın icra edilerek Trakya'nın yağmasına sebep olmuştu. 120.000 kişilik bir Altın Orda ordusunun Trakya'ya girmesi Bizans'ı dehşet içinde bırakmıştı. Bizans İmparatoru Edirne şehrini tahkim ederek düşmana karşı çıkmak istemişse de ilk muharebede perişan olarak Dimetoka'ya güç sığınabilmişti. Bundan sonra bütün Trakya kırk gün yağmalanmış; durumun daha kötüye gittiğini gören İmparator, ordusunu yeniden toplayarak Tunca boyunda Altın-Orda kuvvetleriyle karşılaşmış ve Tatar başbuğları ile müzakerelere girişmişti. Bizans ve Altın Orda Devleti barış yaparak Altın-Orda askerleri, harekâtı durdurarak Deşt-i Kıpçak'a dönmüştür²¹¹.

Tokta Han'dan Altın Orda sonra tahtına çıkan yeğeni Özbek Han'ın hâkimiyet dönemi genel olarak “*altın dönem*” olarak nitelendirilir. Özbek Han dış politikada

²⁰⁹Önder Güler, *Altın Orda İmparatorluğu Dış İlişkileri*, 65.

²¹⁰Uli Schamiloglu, *Tribal Politics And Social Social Organization In The Golden Horde*, 114.

²¹¹Mustafa Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, 77.

Toktâ Han'a göre daha saldırgan davranırsa ve Bizans ile Balkanlar'a ve İlhanlılar üzerine seferler düzenlemiştir²¹².

Özbek Han döneminde yurt dışından dinalimleri getirilmişti. Bu din alimleri genellikle Harezm ve İran kökenli idiler. 1333 yılında İbn Battuta'nın Saray Batu ve Saray Berke şehirlerini sırasında, bu şehirlerde din alimlerinin saray veya medrese eğitimi almış olduklarından bahseder. İbn Battuta, Camileri de bilim adamları tarafından yönetilen dini hayatın merkezi olarak nitelendirmiştir²¹³.

Özbek Han Bizans İmparatorluğu ile devletinin önceden devam eden barış ilişkilerini devam ettirmişti ve Özbek Han, Bizans İmparatoru'nun kızı Beylun Hatun ile evlenmişti. Özbek Han'ın dönemi Bizans İmparatorluğunun III. Andronikos dönemine denk gelmekteydi²¹⁴.

2.2.7. Canı-Bek Han (1340-1357) Dönemi

Özbek Han vefat ettiği zaman oğlu Tini-Bek babasının yerine geçmiş; fakat kardeşi Canı-Bek ona karşı isyan etmiş ve yapılan muharebede Tini-Bek esir düşmüştü. Bu olaydan sonra Canı-Bek Han, ağabeyi Tini-Bek'le diğer kardeşi Hızır-Bek'i katlettirmişti. Canı-Bek Han da ataları gibi, Azerbaycan üzerindeki Cuci Ulusu'nun haklarını elde edebilmek için gayret göstermişti. Canı-Bek'in İran ve Azerbaycan üzerinde emelleri vardı. O sırada Tebriz, Erdebil, ve Nahcivan gibi yerlerden halkın ileri gelenlerinden bir çok kimse Canı-Bek Han'a giderek bu ülkeyi fethetmesi hususunda teşvik etmişlerdi. Bu teşvikleri dikkate alan Canı-Bek Han, sefer hazırlıklarını başlatmış ve ordunun başına da kendisi geçmişti. Derbent üzerinden Kür boyuna erişmiş, oradan da Tebriz üzerine yürümüştü.

Tebriz'i de işgal etmeyi başardıktan sonra oğlu Berdi-Bek'i 50.000 askerle Tebriz valisi olarak bırakmıştı. Böylece Cuci ve İlhanlı arasında Azerbaycan için, Berke han döneminden beri devam eden mücadele Altın Orda lehine sonuçlanmış, Azerbaycan Altın Orda'nın eline geçmişti. Azerbaycan'ın zaptından sonra Canı-Bek Han'ın Irak ve İran üzerinde kuvvetli bir nüfuz kazandığını göstermekteyiz. Hatta Altın-Orda'nın Azerbaycan'ı ele geçirmesi, İlhanlı Ulusu'nun diğer

²¹²İlyas Kamalov, "Altın Orda-Bizans Münasebetleri (1261-1453)", 12-14.

²¹³Uli Schamiloğlu, "The Islamic High Culture of the Golden Horde", 6.

²¹⁴ Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 462.

kısımlarında da tesir etmiş; bu bölge emirleri. Canı-Bek Han adına para bastırmışlardı²¹⁵.

Canı-Bek Han, Azerbaycan seferinden dönerken rahatsızlanmıştı ve hastalığı Saray şehrine geldikten sonra da hastalığı artınca Emir Tulubay Tebriz’de bulunan Berdi-Bek Han’a mektub göndererek bir an evvel gelerek takta çıkmasını istemişti.

Berdi-Bek, babasından müsaade almaksızın yola çıkmış; babasının bulunduğu yere eriştiği zaman, Berdi-Bek Han ile anlaşılan Emîr Tulubay’ın adamları Canı-Bek Han’ın otağına girerek onu şehid etmişlerdi. Kazvini’nin bu hadise için 3 Şaban 758/23 Temmuz 1357 tarihini vermiştir. Bu tarih, Rus kronikleri ve meskûkât mûtalealarına da uymaktadır²¹⁶.

2.2.8. Fetret Dönemine Kadar Altın Orda–Rus İlişkileri

Tokta Handan önceki Altın Orda hanları Rus Knezlikleri içerisinde Rostov Knezliği’ni destekliyorlardı. Ancak, Tokta Han, kendinden önceki hanlardan farklı olarak Rostov Knezliği’ni değil de, Moksova ve Tver knezliklerini desteklemeye başlamıştı. Tokta Han, Pereyaslavl’ı Moskova Knezliğine bağlamıştı, Büyük Vladimir Knezliği için yarlığı ise Tver Knezi Mihail’e vermişti. Toktâ Han böylece hem her iki knezi de memnun etmiş, hem de Moskova ve Tver Knezlikleri arasında dengeleyici politika izlemiş oldu. Tokta Han’ın Moskova ve Tver’e dayalı politika izlemesiyle birlikte, bu iki knezlik her geçen gün daha fazla geliştiler ve bu tarihten itibaren de artık Büyük Knezlik için mücadele etmeye başlamışlardı. Tokta Han’ın ölümünden sonra Altın Orda Devleti için büyük tehlike arz edecek olan Moskova Knezliği güçlenmeye başlamıştı. Yani Moskova Knezliği’nin asıl yükselişi Özbek Han zamanında gerçekleşti²¹⁷.

Özbek Han (1313-1340), Rus Knezliklerinin tek çatı altında birleşmelerini engelleme ve Moskova ile Tver Knezlikleri arasında denge politikasını devam ettirme çabasındaydı. Özbek Han döneminde, Novgorod ahalisi Tokta Han

²¹⁵ Mustafa Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, 83.

²¹⁶ Mustafa Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, 83

²¹⁷ İlyas Kamalov, *Altın Orda-Rus İlişkileri Ve Altın Orda’nın Rusya’ya Etkileri*, 75.

döneminde tayin edilen Tver Knezi Mihail'e değil de Moskova Knezi Yuriy'i knezliğe davet etmişlerdi. Tver Knezi Mihail, durumu Özbek Han'a bildirmiş ve bunun üzerine Özbek Han, Moskova Knezi Yuriy'in Saray şehrine gelmesini emretti. Han'ın yanına gelen Moskova Knezi Yuriy, Han'a ve onun yakınlarına hediyeler sunmuştu. Ayrıca Moskova Knezi Yuriy, 1317 yılında Özbek Han'ın kızkardeşi Konçaka ile evlenerek Özbek Han'ı tamamen kendi tarafına çekmeyi başarmış ve Özbek Han, Tokta Han döneminde Tver Knezi Mihail'e verilen yarlığı Moskova Knezliğine vermişti. Ayrıca Özbek Han, Moskova Knezi Yuriy'i, bir miktar askerlerle birlikte Moskova'ya göbndermişti. Fakat yolda Tver Knezliğiyle yapmış olduğu savaşta yenilmiş. Bu savaşta Özbek Han'ın kız kardeşi Konçaka, Tver Knezinin eline esir düşmüş ve zehirlenerek öldürülmüştü²¹⁸.

Tver Knezi Mihail, Özbek Han'a giderek Vlademir Knezliğinin yarlığını tekrar geri almayı planlarken Özbek Han'ın Moskova Knezi ile evlendirmiş olduğu kız kardeşi Konçaka Hatun öldü ve Yuriy bu durumu fırsata çevirerek Mihail'i şikayet etmişti. Özbek, olup bitenleri anlamak için iki knezi de yanına çağırdı. Yuriy bütün suçu Mihail'in üzerine attı ve neticede 1319'da Mihail idam edildi²¹⁹.

Vernadskiy'e göre Knez Yuriy'in topladığı vergilerin bir kısmını teslim etmediğinden dolayı Büyük Knezlik için yarlığı, öldürülen Tver Knezi Mihail'in oğlu Dmitriy'e geri vermişti. Ancak 1325 yılında Tver Knezi Dmitriy, Özbek Han'ın huzurunda Moskova Knezi Yuriy'i öldürdü. Özbek Han da Dmitriy'i idam etmiş ve Tver Knezliğini Dmitriy'nin kardeşi Aleksandr'a, Moskova Knezliğini ise İvan Kalita'ya vermişti²²⁰.

Daha sonra Özbek Han, yakınlarından Şafkal'ı küçük bir birlikle Tver'e gönderdi. Tver halkı, Altın Orda karşıtı hislerini tutamadıklarından ve Şafkal başkanlığındaki birliğe sadırmışlardı. Şafkal ve beraberindeki birliği katledildi. Bununla da kalmayan halk, Tver'de Müslüman olan tüm meslek sahipleri ve tüccarları da kılıçtan geçirdi. Bunun üzerine Özbek Han, derhal Moskova Knezi İvan Kalita'yı Saray'a çağırttı ve emrine 50 bin asker vererek Tver üzerine sefere

²¹⁸ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917 Yılına Kadar*, 2.Baskı, TTK Yayınları, Ankara, 1987, 90

²¹⁹ İlyas Kamalov, *Altın Orda-Rus İlişkileri Ve Altın Orda'nın Rusya'ya Etkileri*, 75-76.

²²⁰ G. Vernadskiy, *Moğollar ve Ruslar*, 205.

çıkmasını ve Suzdal Knezliğinin de Mokova Knezliğiyle birlikte sefere katılmasını istedi. İvan Kalita ile Suzdal Knezi Aleksandr'ın birlikleri Tver'e girince Tver Knezi Aleksandr, Litvanya'ya kaçmış ve Tver halkı ağır bir şekilde cezalandırılmıştı. Bundan sonra Özbek Han Vladimir Büyük Knezliği'ni Suzdal Knezi Aleksandr'a verdi. Ancak 1332 yılında Suzdal Knezi Aleksandr ölünce, Özbek Han, Büyük Knezlik için yarlığı Moskova Knezi İvan Kalita'ya vermişti²²¹.

İvan Kalita ilk olarak kendi knezliği içinde asayiş ve emniyeti temin etmeyi başarmıştı ve Altın Orda'ya gönderilmesi gereken vergileri kendi üzerine almış. Böylelikle Moskova Knezliği Altın Orda memurlarından arınmıştı. Ancak Moskova Knezi İvan Kalita, Han namına vergi toplarken, kendisi için de hisse çıkarıyor, ahaliden fazla para topluyordu. Altın Orda'ya olan vergisini gönderdikten sonra mühim bir yekün Moskova Knezliğinin kasasında kalıyordu²²².

Moskova Knezinin para hesabı ile fazla meşgul olmasından dolayı ona “kese” manasına gelen Rumca “*Kalita*” lakabı verildi gerçek adı İvan Daniiloviç'tir. Altın Orda hanları ise, Rus vergilerinin, eskisine nisbeten daha düzenli ve külfetsizce gelmesinden memnun idiler²²³.

Ayrıca; İvan Kalita, Özbek Han'ı ziyaret eder ve ona hediyeler sunardı. İvan Kalita'nın yönetimi sırasında Doğu ve Merkezî Rusya'da ciddi ayaklanma vukû bulmamıştı. Moskova Knezliği, İvan Kalita'nın yönetiminde her geçen gün daha fazla güçlendi. İvan'ın Özbek ile arasının iyi oluşundan kaynaklanan Moskova'daki refahlık, buraya göçlerin yapılmasına da neden oldu. İvan Kalita, yönetiminde Moskova, Rus Knezlikleri'nin yeni dinî merkezi haline gelmişti²²⁴. Rus Kilisesi, Altın Orda hanlarından aldığı imtiyazlarsayesinde çok kuvvetli ve zengin bir teşkilat olduğundan, Moskova Knezliği birdenbire ehemmiyet kazanmıştır. Bu suretle artık XIV. yüzyılın ortalarına doğru Moskova Knezliği hem siyasi, hem dini ve iktisadi üstünlüğü elde etmiş bulunuyordu²²⁵.

Özbek Han (1313-1340), Moskova ile Tver Knezlikleri arasında denge politikası izlemeye çalıştıysa da, Moskova'nın güçlenmesini ve Rus Knezlikleri

²²¹ İlyas Kamalov, *Altın Orda-Rus İlişkileri Ve Altın Orda'nın Rusya'ya Etkileri*, 76.

²²² Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917 Yılına Kadar*, 91.

²²³ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917 Yılına Kadar*, 91.

²²⁴ İlyas Kamalov, *Altın Orda-Rus İlişkileri Ve Altın Orda'nın Rusya'ya Etkileri*, 77.

²²⁵ Uli Schamiloğlu islam kültürü.....

arasında liderlik rolünü üstlenmesini engelleyememiştir. R. Fahreddin bu konuda şöyle yazmaktadır: “*Bugünkü Rusya’nın I. Petro ile II. Katerina’nın eseri olduğu söylense de Rusya’nın temeli Özbek Han tarafından atılmıştır. Şayet Özbek Han kendisinden önceki hanların izlemiş olduğu politikayı izlemiş olsaydı, Petro’lar ve Katerina’ların gayretleri ile bugünkü Rusya’nın meydana gelmesi imkansızdı*”²²⁶.

Özbek Han’ından sonra oğlu Canı-Bek Han Büyük Knezliği, Moskova Knezliğine vermişti. Böylece Moskova Knezliği ile Vladimir Knezliği neredeyse ayrılmaz olmuştu. Tver, Ryazan ve Suzdal knezlikleri ise hala Moskova’dan bağımsızdı. Moskova Knezliği ise kendinden önceki knezler gibi Altın Orda Han’ının karşısında boyun eğmeye devam etmişti²²⁷.

1349 yılında Moskova’nın çıkarlarını tehdit eden bir olay vuku buldu. Litvanya Knezi Olgerd, Canı-Bek Han’ın yanına elçi göndererek, Moskova Knezliği’nin güçlendiğini ve hem Litvanya için hem de Altın Orda Devleti için tehlike arz ettiğini bildirerek, Moskova’ya karşı birlikte hareket etmeyi teklif etmişti. Ancak Canı-Bek Han Litvanya knezinin teklifini geri çevirmişti. Genel olarak Canı-Bek Han dönemi Altın Orda ile Rus knezlikleri arasındaki ilişkileri “sessizlik” dönemi olarak nitelendirmek mümkündür. Bu dönemde Altın Orda Han’ı Rus halkını cezalandırma amacıyla neredeyse hiç askerî birlik göndermedi. Bu sessizlik dönemi aslında daha 1328 yılında başlamış ve 1367 yılına kadar devam etmiştir. Nitekim, Knez Semön 1353 yılında öldüğünde de Canı-Bek Han, yarlığı Semön’un kardeşi II. İvan’a verdi²²⁸.

²²⁶Rızaeddin Fahreddin, *Altın Ordu ve Kazan Hanları*, 55.

²²⁷Charles J. Halperin, *Russia And The Golden Horde: The Mongol Impact On Medieval Russian History*, Indiana University Press, Bloomington, 1987, 73.

²²⁸İlyas Kamalov, *Altın Orda-Rus İlişkileri Ve Altın Orda’nın Rusya’ya Etkileri*, 78.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FETRET (BULKAK) DEVRİ

VE ALTIN ORDA HANLIĞI'NIN YIKILMASI

3.1. FETRET (BULKAK) DÖNEMİNDE (1360-1380) YAŞANAN GELİŞMELER

3.1.1. Berdi-Bek Han (1357-1360) ve Sonrası Gelişmeler

Canı-Bek Han'ın 23 Temmuz 1357 de boğdurulması üzerine Berdi- Bek, Tulubay tarafından tahta oturtulmuş ve karargâhda hazır bulunan beğler derhal getirtilerek sadâkat yemini yaptırılmağa başlanmıştı. Kendisine biat etmeyen ve biatte gecikenler katledilmişlerdir. Hatta Altın-Orda tahtına çıkan Berdi-Bek Han, daha sonra 12 kardeşini de öldürmüştü²²⁹.

Berdi-Bek Han, Emir Tulubay'ın tavsiyesi ile bütün kardeşlerini öldürmüş, yalnız kendi oğlunu hayatta bırakmıştı. Ancak Veliaht oğlu da eceliyle vefat edince Sayın Han soyu kesilmişti. bu nedenle Berdi-Bek Han'a Kendi mensûbu bulunduğu sülâleyi yoketmesi dolayısıyla, “*Kökün Kırgan Köten Han*” denilmiştir²³⁰. Berdi-Bek Han, oğlu vefat ettikten sonra, kederinden kendisini içkiye vermiş ve bu düşkünlüğü yüzünden üç yıllık saltanattan sonra vefat etmiştir.

Altın Orda Hanlığı'nda Taht kavgaları Berdi-Bek Han'dan sonra değil, daha onun döneminde başlamıştı. Berdi-Bek'le birlikte Altın Orda Devleti'nde Hanlık iddia eden 8 han vardır. Bunlar çeşitli şehirlerde para bastırarak kendilerini han ilan etmişlerdi. Ancak Berdi-Bek Han dahil bu sekiz han para bastırmış oldukları bölgelerde ancak ay veya gün hesabıyla hükmedebilmişlerdi. Berdi-Bek Han'a ilk karşı çıkış 1359 yılında Kulpa Han ve Muhammed Nevruz Han'lardan gelmişti. Ancak Muhammed Nevruz Han, Kalpa Han'ı, Mahmut Hızır Han da Muhammed NevruzHan'ı ortadan kaldırmıştı. Ötemiş Hacı'ya göre Berdi-Bek Han da bütün Sayın Han sülâlesini yok ederek yalnız kaldığını ve kendisini içkiye verdiği için bundan dolayı öldüğünü nakleder ki meskûkâta uygun düşer. Bu duruma göre Kulpa Han ile Muhammed

²²⁹Rızaeddin Fahreddin, *Altın Ordu ve Kazan Hanları*, 55.

²³⁰ Derya Derin Paşaoğlu, “Altın Orda ve Kırım Sahasında Bozkır Aristokrasisinin Güçlü Temsilcileri: Emir Rektemür ve Şirin Mirzalar”, *Tarih araştırmaları Dergisi*, C.33, S.56, 2014, 154.

NevruzHan'ın ölümleri 1360 yılı içinde, Berdi-Bek Han'ınki ise aynı yılın son aylarında olmalıdır²³¹.

Ancak Rus kaynaklarının nakline göre Berdi-Bek Han tath kavgalarında ilk kaybedenlerden olmuştu. Sayın Han sülalesinin son ferdi olduğundan dolayı rakipleri ilk onun ortadan kaldırılmasını gerekli görüyorlardı. Neticede Kulpa Han, 1260 yılının sonlarında Berdi-Bek Han'ı öldürmüştü.

Berdi-Bek Han babası Canı-Bek Han ve 12 kardeşi olmak üzere bütün akrabalarını öldürten Berdi-Bek'in takip ettiği politika ülkede hoşnutsuzluklara yol açmıştı ve daha hayattayken kendisine karşı 7 han rakip olmuştu. Bu durum 1360 ile 1380 yılları arasında tahta 20 hanın çıkmasına ve Altın Orda Devletinde bir fetret devrinin yaşanmasına yol açmıştır. Ancak, bu yıllarda hakimiyet Mamay Mirza'nın elindeydi. Bu durum 1380 yılına kadar devam edecektir²³².

Bu durum 1360 ile 1380 yılları arasında (fetret devrinde) Altın Orda'nın ileri gelen emirlerinden Mamay Mirza ortaya çıkmış ve taht kavgalarına karışmaya başlamıştı. Mamay Mirza, Cengiz soyuna mensup olmadığından kendisi tahta çıkamıyordu. Ancak kendi istediği adamları tahta çıkartarak Altın Orda'da hâkimiyeti elinde bulunduruyordu²³³.

Berdi-Bek Han ile diğer iki kardeşi arasında vuku bulan mücadeleler sırasında bölgenin ve başkent Saray şehrinin emniyetinden sorumlu olan Emirlerinden Mamay Mirza, kendine bağlı il ve kabileleri Sağ-Kol'da Kırım tarafına toplamıştı. Diğer taraftan Kıyat Tengjz-Buka ise yine kendine tâbi il ve kabileleri Sol-Kol'da Sır-Derya boyuna toplamıştı. Bu durum, Saray şehrinin, korunmadan mahrum olmasını ve Saray Şehri'nin birbiri ardınca hanlığını ilân edenler tarafından eldeğiştirmesine sebep olacaktır. Böylelikle Altın-Orda Hanlığı'nda “Fetret Devri” veya yerli kaynaklarda söylendiği üzere “Bulkak Devri” başlayacaktır. Bulkak Devri'nde (Fetret Devri), yirmiden fazla han ortaya çıkacak ve hiçbiri varlık göstermeden bir diğeri tarafından ortadan kaldırılmışlardır. Kaynaklarda bu hanların ancak isimlerine rastlanmaktadır. Hatta birçoğunun Cuci Sülâlesi'nin hangi kolundan geldikleri dahi meçhuldür²³⁴.

²³¹Mustafa Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, 89-90.

²³²İlyas Miftakhov, *XX. Yüzyılda Kazan Bölgesinde Tarih Yazıcılığı*, 16.

²³³İlyas Kamalov, *Altın Orda-Rus İlişkileri Ve Altın Orda'nın Rusya'ya Etkileri*, 79.

²³⁴Mustafa Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, 90.

Sayın Han sülâlesinin sona ermesi üzerine, o sırada hayatta olan ÖzbekHan'ın hatunu Taytuğlu Bigüm "*Hanlık artık Şiban neslinindir*" diyerek Mangıtayoğlu Hızır Han'ı Saray tahtına oturtmuştu. Taytuğlu Bigüm, yaşlı olmasına rağmen Hızır Han ile evlenmek istiyordu. Bu yüzden ona iltifatlar etmiş ve Sayın Hansülâlesinin alâmeti olan Altın Busagalı Ak-Orda'yı Hızır Han'a hediye etmişti. Ancak, Hızır Han bu evliliği kabul etmemişti. Bunun üzerine Taytuğlu Bigüm, Hızır Han'ı tahttan uzaklaştırdı ve Saray tahtına Canı-Bek Han'ın oğludur diyerek Kildibek adında birini oturttu. Ancak herkes, Berdibek Han'ın bütün kardeşlerini öldürttüğünü bildiği için, ona "*Yalancı Kildibek Han*" (1360-1361) denilmişti. Çok geçmeden Hızır Han, ikinci defa han olabilmek için Saray'a gelmiş ve Kildibek Han kaçmak zorunda kalmıştı. Hızır Han daha sonra da Taytuğlu Bigüm Hatun'un, tahta çıkarmak istediği Bazarcı Oğlan ile mücadele etmek zorunda kalmış ve Hızır Han, Bazarcı Oğlan'ı mağlup ederek Saray'a hâkim olmuş ve Taytuğlu Bigüm Hatun'u öldürmüştü. Hızır Han daha sonradan da Timur-Hoca ile Ordu-Melik Han'lar ile mücadele etmiş ancak Hızır Han, çok geçmeden Timur-Hoca ile Ordu-Melik Han'ı bertaraf etmeyi başarmıştı. Hızır Han, oğlu Murid tarafından hazırlanan bir komployla öldürülmüştü. İşte bu tarihte Mamay Mirza bu taht kavgalarına karışmaya başlamış ve 1262 yıllarında Murid'e karşı Abdullah Han'ı rakip olarak tahta aday göstermişti. Mamay Mirza her ne kadar Saray'daki taht kavgalarına karışsa da, kendisi aynen Nogay Mirza gibi Kırım bölgesinde yaşıyor ve orada hüküm sürüyordu²³⁵.

Altın Orda Hanlığı'nın Sol Kol'unda yani Sır-Derya Boyu'nda Kıyat Tengiz-Buka'nın öldürülmesinden sonra Kara Nogay Han daha sonra da Tuğluk Timur Han, Sıgnak tahtına çıkmıştı. Onun döneminde Sol Kol kuvvet kazanmıştı. 1369 yıllarında Sol Kol'un merkezi Sıgnak Şehrinde tahta çıka Urus Han Kısa bir süre sonra Hacı Tarhan'ı ele geçirmiş ve 1375 yılında ise Saray şehrini elinde bulunduran Karun Han'ın üzerine yürümüş ve Saray şehrini ele geçirmişti. Böylelikle Urus Han Sol Kol hakimiyetine Merkez hakimiyetini de eklemiş oldu Urus Han 1378 yıllarında da Yeni Saray'da han olan Arabşah'ı da bertaraf etmiştir²³⁶. Ancak fetret devrine tam olarak son veren Urus Han'ın oğlu Timur Melik'i yenen Toktamış Han olmuştur.

²³⁵ İlyas Kamalov, *Altın Orda-Rus İlişkileri Ve Altın Orda'nın Rusya'ya Etkileri*, 80.

²³⁶ Mustafa Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, 95-97.

Aslında Berdi-Bek Han'ın ölümünden sonra merkezi hükümet ortadan kalkmıştı, emirlerin her biri, bulundukları bölgelerde bağımsızlıklarını ilan ederek, kendi bölgelerinin hanları durumuna gelmişlerdir. Bu dönemin en kuvvetli devlet adamı ise, vaktiyle Emir Nogay'ın oynamış olduğu rolü üzerine almış olan Emir Mamay'dır. O, Özbek Han'ın oğullarından Abdullah'ı han ilan ederek, Saray şehrine yürümüş ve Saray şehrini ele geçirmiştir. Ancak diğer emirleri itaat altına alamamıştı²³⁷. Bu karışık durum, Toktamış'ın 1380 yılında Emir Mamay Mirza'yı mağlup ederek Altın Orda'nın başına geçmesine kadar sürmüştür²³⁸.

3.1.2. Fetret Devri Altın Orda –Rus İlişkileri

Bu devirde hanların otoritesi yok denecek kadar azdı. Bu da Rus knezlikleri de dahil olmak üzere bütün itaatindeki ulusların üzerindeki hâkimiyeti etkiledi. Ruslar da bu durumdan istifade etmeye çalıştılar. Hatta batıda, Büyük Litvanya Knezliği, Moğolların istilâ ettikleri toprakların bir kısmını ele geçirdi ve kısa bir süreliğine de olsa Karadeniz sahillerine komşu oldu. Böylece bu dönemde iki güçlü knezlik ortaya çıkmış oldu. Bunların ilki, Batı Rus topraklarını kontrolü altında tutan Büyük Litvanya Knezliği, diğeri ise Doğu Rusya'ya hâkim olan Moskova Knezliğiydi. Bu dönemde Rus Knezleri ile Altın Orda hanları çok sık değiştiğinden dolayı tahta çıkan her yeni hanın yanına gelen Rus knezlerinin, bazen uzun süre Saray'da kaldıkları bilinmektedir. Han adaylarının taht mücadelesi vermeleri ve ayrıca bu mücadeleye Mamay Mirza'nın katılması, Ruslar için yeni fırsatlar meydana getirmişti. Rus knezlerinin gözünde Altın Orda tahtına çıkan hanların otoritesi her geçen gün azalırken, Rus halkı arasında da bağımsızlıklarını kazanma arzusu artmaya başladı²³⁹.

Bu dönemde Moskova Knezliği ile Tver Knezliği arasında Büyük Vladimir Knezliği için devam edegelen mücadeleler bu dönemde de tekrar başlamıştı. Moskova Knezliğinin öteden beri rakibi olan Tver Knezliğini yenmek ve kayıt altına almak için Dimitri İvanoviç çetin savaşlar yapmak zorunda kaldı; Tverlilere, Litvanya tarafından yardım edilmesi, bu mücadeleyi zorlaştırmıştı. Nihayet Tver knezi, Vladimir Büyük Knezliğine hakiddia etmekten

²³⁷ Aydın Çelik, - Önder Güler, "Altın Ordu İmparatorluğu", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S.188, Ekim 2010, 9.

²³⁸ Uli Schamiloglu, *Tribal Politics And Social Social Organization In The Golden Horde*, 138.

²³⁹ İlyas Kamalov, *Altın Orda-Rus İlişkileri Ve Altın Orda'nın Rusya'ya Etkileri*, 79.

vazgeçmişti. Moskova knezinin “*küçük biraderi*” olarak kabul edilmek şartıyla Moskova Knezliğini tanımış ve Moskova Knezliği ile bir uzlaşma yapmıştı. Novgorod’lular da Moskova Knezinin üstünlüğünü kabul etmişler ve 8000 ruble ödemek zorunda kaldılar. Dimitri İvanoviç, bu suretle, Rus knezleri arasında en kudretlisi olduğunu herkese ispatlamıştı. Rus yurdunda ve Rus tarihinde Moskova Knezliği’ni meşhur eden vak’a ise: Moğollara karşı büyük bir zafer kazanmasıdır²⁴⁰.

İkinci fetret döneminin en önemli özelliklerinden biri de Rusların, Altın Orda sınırları içerisinde yer alan topraklara baskınlar düzenlemeye başlamasıdır. 1370, 1374 ve 1376 yıllarında Bulgar şehri, Rusların saldırılarına maruz kaldı.

Moskova Knezi Dimitri İvanoviç, Tver ve Lituvanya Knezliklerine karşısında hiç ümit etmediği bu iki zaferin verdiği neş’e ve gurur, Altın Orda’ya karşı bir cihat hareketi başlatma kararına sebep olmuştu. Zaten Altın Orda Devletinde Berdi-Bek Han’dan sonra şahsi rekabetler baş göstermiş ve Deşt-i Kıpçakdaimi bir ihtilal içine girmişti. Bu dönemde Altın Orda Hanlığı’nda söz sahibi olan Mamat Mirza’nın elinde bir ordu taslağından başka bir kuvvet yok idi. En seçme ordusu Çin yollarında harple meşgul idi²⁴¹.

Altın Orda tahtında bulunan Arabşah, 1377 yılında Nijegorod, Novgorod, Murom ve Ryazan şehirlerini tahrip etmişti. Ancak Arabşah’ın bu ilerleyişi sırasında, Toktamış Han başkent Saray’ı ele geçirmişti. Bütün bu gelişmeler doğal olarak Moskova Knezliği’nin işine yaramıştı. Dimitri İvanoviç, bu vaziyetten istifade ederek, 1378’de Arabşah Han’ı karşı Don Nehri yakınlarında yenmişti. Böylece Moskova Knezi, bir müddetten beri Altın Orda ile alakasını kesmiş gibiydi²⁴².

3.1.2.1. Kolikovo Savaşı (8 Eylül 1380)

Fetret devri denilen bu dönemde Rus knezliklerinin durumuna baktığımızda hanların knezlikler üzerindeki otoritelerinin azaldığını görmekteyiz. Öyle ki Rus knezliklerinin bu dönemde bağımsızlık istekleri perçinlenmiş, Altın Orda’ya ait topraklara baskınlar düzenlemeye başlamışlardır. İçlerinden Moskova

²⁴⁰ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917 Yılına Kadar*, 91.

²⁴¹ Galip Kemali Söylemezoğlu, *Rusya Tarihi*, Kanaat Kitabevi, Ankara, 1939, 87-88.

²⁴² İlyas Kamalov, *Altın Orda-Rus İlişkileri Ve Altın Orda’nın Rusya’ya Etkileri*, 84.

Knezliği'nin önlenemez yükselişi Mamay Mirza'nın da dikkatinden kaçmamıştır²⁴³.

Dimitri İvanoviç'in kuvvetlendiğini gören Mamay Mirza, Moskova'ya itaat için elçiler gönderilmiş ancak, Mamay Mirza'nın talepleri Moskova'da red cevabı ile karşılanmıştı. Bunun üzerine Moskova Knezinin zorla itaat altına alınması kararını veren Mamay Mirza, Moğollardan başka, Kumanlar, Çerkesler, Alan (Yas), Burtan (Yahudiler), Ermeniler ve hatta Kırım'dan gelen Cenevizlilerden müteşekkil bir ordu ile harekete geçti. Mamay Mirza, aynı zamanda Litvanya Beyi (Lehistan Kralı) Jagellon'un (Jajellon) ile de Don Nehri yakınlarında ordusuyla kendisine katılması hususunda anlaşma sağlamıştı²⁴⁴.

Mamay mirzanın hareketinden haber alan Moskova Knezi Dimitri İvanoviç, savaş için gerekli hazırlıklarını yaptı. İki yıl önce Moğollara karşı kazandığı zafer, ona bu defa Mama Mirza ile boy ölçüşebilme cesaretini vermişti. Kendine tabi Rostov, Yaroslavl ve Beloozero knezlerinden başka, Litvanya Knezliğinden de yardım almıştı. Ancak Tver, Novgorod ve Ryazan knezleri Moskova Knezliği'ne yardıma asker göndermekten çekinmişlerdi. Hatta Tver ve Ryazan knezlerinin, gizlice, Mamay Mirza ile anlaştıkları da söylenebilir. Her şeye rağmen Altın Orda'nın karşısında Dimitri İvanoviç'in komutasında, Moskova'da 150 bin kişilik bir ordu toplanmıştı²⁴⁵.

Dimitri İvanoviç, Troitsa manastırına giderek, savaş için onay bekliyordu. Troitsa manastırının baş papazı Serga, Dimitri İvanoviç'i Tatarlara karşı harbe sevk etmiş, ve ona: “*Korkma! Allah sana hamilik ve kalkanlık yapacaktır. Düşmanlarını mahv, ve sana muzafferiyet bahşedecektir!*” demiştir. Bu sözlerden büsbütün cesareti artan Dimitri İvanoviç, Altın Orda'ya karşı saldırmadan evvel, ordularının başına geçmiş ve askerini gayrete getirmek için, onlara “*Aziz kardeşlerim! Hristiyan dini ve mukaddes kilisemiz uğrunda hayatımızı feda etmekten çekinmeyelim!*” diye bir hitabede bulunmuştur²⁴⁶.

Dimitri İvanoviç, kilise erkanının en ateşli mümessili, ve Troitsa manastırının baş papazı Serga'nın teşvikile, Altın Orda hanına karşı harekete kalkışmıştı. Bu

²⁴³ Mualla Uydu Yücel, *Altın Orda Devleti*, İstanbul Üniversitesi Açık Ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, İstanbul, 2010, 77.

²⁴⁴ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917 Yılına Kadar*, 95.

²⁴⁵ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917 Yılına Kadar*, 95.

²⁴⁶ Galip Kemali Söylemezoğlu, *Rusya Tarihi*, 88.

askeri hareketi haber alan Mamat Mirza, elinde ne kadar serbest kuvvetleri var ise, hepsini toplayan ve Litvanya Beyi Jagellon'un (Jagellon) vadettiği yardıma da güvenerek Moskova üzerine yürümüş ve Don Nehrine yaklaştı. Mamay Mirza'nın kuvvetleri de oraya gelerek, Litvanya Beyi Jagellon'un beklemeye başlamıştı. Bu sırada Dimitri İvanoviç'in ordusu da Oka nehrini geçerek, Don Nehrine yaklaşmıştı. Ruslar, Mamat Mirza ile Jagellon'un ordularının birleşmesine mani olmak için, hemen Mamat Mirza'nın ordusuna saldırmışlardı. Böylece Ruslar ile Altın Orda Devleti arasındaki muharebe, 8 Eylül 1380'de Don Nehri yakınlarındaki Kolikovo Ovasında başlamıştı²⁴⁷.

Şiddetli çarpışmaların yaşandığı bu savaşta her tarafta Rusların mukavemeti kırıldı ve Ruslar intizamsız bir şekilde kaçmaya başlamışlardı. Hatta Dimitri İvanoviç yediği bir kılıç darbesiyle atından yere düşmüştü. Rusların yenilgisi muhakkak gibiydi. Ancak Dimitri İvanoviç, her ihtimale karşı ordusunun bir kısmını pusuya koymuş ve vaziyet kötüleşirse bunlar savaşa katılacaklardı. Civar bir orman içinde gizlenmiş olan süvarilerin hücumu geçince Mamay Mirza'nın dağınık ve yorgun kuvvetleri, taze Rus kitalarının hücumuna dayanamamış, Altın Orda Ordusundaki askerler meydan muharebesini bırakıp kaçmaya başlamışlardı. Ruslar, bir müddet kaçanları kovalamışlardı. Böylelikle, 1380 yılı Kolikovo meydan muharebesi Moskova Knezi Dimitri İvanoviç tarafından kazanılmış oldu. Bu muharebeden sonra Rus Knezlikleri o bölgede baş göstermeye başlamışlardı [EK:7]. Dimitri İvanoviç, muzaffer bir kumandan sıfatıyla, büyük şenlikler içinde Moskova şehrine dönmüştü. Şimdiye kadar Ruslara korku hissi aşılamış olan Altın Orda'nın bu yenilgisi bütün Rus halkı üzerinde derin bir tesir yapmış ve Rusların maneviyatını fevkalade yükseltmişti; Bu zafer, Moskova Knezliği'nin ve Knez Dimitri İvanoviç'in otoritesini birdenbire göklere çıkarmıştı. Bu savaştan sonra Kendisine "*Don muzafferi*" anlamına gelen *Donskoy* adı verilmiştir²⁴⁸.

Bu savaşta a her ne kadar Altın Orda'nın asıl birlikleri yer almasa ve Ruslar sadece Altın Orda'nın bölgesel bir emiri olan Mamay Mirza'yı mağlup etmişlerdi. Ruslar, Altın Orda birliklerinin de yenilebileceğini bu savaş sırasında anlamış oldular. Demek ki, Ruslar artık 150 yıldan beri tahakkümleri altında bulundukları

²⁴⁷ Galip Kemali Söylemezoğlu, *Rusya Tarihi*, 88.

²⁴⁸ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917 Yılına Kadar*, 95.

Altın Orda'yı yenecek kadar kuvvetlenmişlerdi. Ruslar, bu muharebeden zaferle çıksalar da ordularının büyük bir kısmını ve en iyi knezlerini kaybettikleri için Altın Orda'ya vergi ödemeye devam etmek zorunda kalmışlardır²⁴⁹.

Diğer taraftan Kolikovo Muharebesi'ni bir "tesadüf" olarak kabul etmelmümkündür. Rusların, çok güçlendikleri için değil de, Altın Orda'nın fetret dönemiyaşadığı için galip geldiklerini söyleyebiliriz. Altın Orda açısından Kulikovskaya Muharebesi'nin en iyi sonucundan biri de, Mamay Mirza'nın bu muharebeden zayıflayarak çıkması ve ardından Toktamış'a yenilmesi ve Toktamış'ın bundan sonraki süreçte Altın Orda'da tekrar düzeni sağlamasıdır²⁵⁰.

Rusların zaferiyle sonuçlanan bu savaş Ruslar açısından büyük bir önem arz etmekteydi. Rusların bu zaferi onları psikolojik açıdan rahatlatmış, Artık Altın Orda Devleti'ni yenebileceklerine inanmaya başlamışlar Hatta, Rusların birleştirilebileceğine ve bağımsızlık düşüncelerine kapılmışlardı²⁵¹.

3.2. TOKTAMIŞ HAN DÖNEMİ (1380-1395) OLAYLARI

3.2.1. Toktamış Han'ın Altın Orda Tahtına Çıkması

Urus Han Saray şehrine hakim olduktan sonra 1375'te Amcazadesi Tuy Hoca Oğlan'ı öldürmüştü. Tuy Hoca Oğlan Toktamış'ın babasıydı. Toktamış, sıra kendisine geleceğini anlamış ve Urus Han'dan kaçarak Çağatay Ülkesi'nde hakimiyet kuran Emir Timur'a sığınmıştı. Emir Timur, Toktamış'ı iyi karşılamıştı. Çünkü Deşt-i Kıpçak Bölgesinde gittikçe güç kazanan Urus Han'a karşı Toktamış'ın tarafını tutmuş hatta Timur, Deşt-i Kıpçak hakimi olarak Toktamış'ı tanımıştı. Timur, Urus Han'ın elinde olan bazı şehirlere hanı olarak Toktamış'ı atamış ancak Toktamış'ın bu şehirlerin hakimi olduğunu kanıtlaması için bu şehirleri ele geçirmesi gerekiyordu. Timur bunun için Toktamış'a asker, silah ve para yardımıyla bulunmuştur. Bu şehirler Urus Han'ın hakimiyetinde olup da Timur'un bu şehirlerin hakimi olarak Toktamış'ı görmesi Timur'un Deşt-i Kıpçak'ın hakimi olarak Toktamış'ı tanıdığının bir ifadesidir²⁵².

Timur'dan yardım alan Toktamış 1375'te Urus Han'ın İtil Boyları'nda seferde olduğu sıralarda Sıgnak'ta bulunan ve Urus Han'a itaat eden Urus Han'ın oğlu Kutluk-Boğa

²⁴⁹Mualla Uydu Yücel, *Altın Orda Devleti*, 78.

²⁵⁰İlyas Kamalov, *Altın Orda-Rus İlişkileri Ve Altın Orda'nın Rusya'ya Etkileri*, 88.

²⁵¹Mary Platt Parmele, *A Short History of Russia*, 9.

²⁵²Mustafa Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, 97-98.

üzerine yürümüştü. Yapılan muharebede Kutluk-Boğa öldürülmüştü ancak Toktamış Han mağlup olmuş ve tekrar Timur'a sığınmıştı.

Toktamış Han'ın ikinci seferi Urus Han'ın diğer oğlu Toktakiya Han'a karşı gerçekleşmişti. Ancak yapılan muharebede de Toktamış yenilmiş. Hatta Timur tarafından Toktamış'a yardım için gönderilen Emir Edüğü Balas komutasındaki ordu Toktamış'ı kurtararak tekrar Timur'a getirmişti. Timur, ikinci kez yenilen Toktamış'a yeniden sahip çıkmıştı. Timur'un Ak-Ordu'da bir vassal bulundurmak arzusu o kadar kuvvetli idi ki Toktamış'a karşı hiçbir memnuniyetsizlik göstermiyordu²⁵³.

Hatta bu sırada Ulus Han'dan Timur'a Toktamış'ın kendisine teslim edilmesini konu alan bir mektup gönderdiği ancak Timur'un ise *"Bize sığınmış bir şahsı teslim etmek bizim örf, adet ve müriivvetimize muhaliftir. Eğer bu hususta münazara edilirse biz de zaruri olarak cenge hazırız"* diyerek Toktamış'a bir kez daha sahip çıkmıştı²⁵⁴.

Urus Han'ın vefatından sonra yerine Toktakiya Han geçmiş ancak o tahtta çıktıktan kısa bir süre sonra ölmüş ve Toktakiya'dan sonra da kardeşi Timur Melik geçmiştir. Toktamış, üçüncü seferini Timur Melik üzerine gerçekleştirmiş, ancak yine yenilgiye uğramış ve tekrar Timur'a sığınmıştı. Toktamış'ı yine hoşgörülle karşılayan Timur dördüncü kez Ona asker vererek Sıgnak tahtını ele geçirmek için Deşt-i Kıpçak üzerine göndermişti. Toktamış bu sefer 1379 Nisan'ında Sıgnak tahtını ele geçirmeyi başarmış ve kendi adına Para bastırmıştı. Ardından Timur Melik üzerine yürüyen Toktamış, 1379 baharında Timur Melik'i de mağlup etmeyi başarmış ve hakimiyetini Doğu Deşt-i Kıpçak'a kabul ettirmişti. Toktamış bu zaferini Timur'a duyurmak için, Timur'a bir elçi göndermişti²⁵⁵.

Toktamış Doğu Deşt-i Kıpçak'ı ele geçirmeyi 1379 yılında başarmıştı. Bunu kendi adınabasılan paralar da kanıtlamaktadır. Toktamış, bütün CuciUlusuna hâkim olabilmesi için Batı Deşt-iKıpçak'a hâkim olan Mamay Mirza'yı bertaraf etmek zorundaydı.

Altın Orda Hanlığı'nda han soyundan gelenler, han olabilmek için güçlü bir aristokratın desteğine (askeri, siyasi, ekonomik ve sosyal gücüne) ihtiyaç duymuşlardır. Nitekim Toktamış'ın, Urus Han'a karşı yürüttüğü hanlık mücadelesinde gücünü artırmak için ilk çabası Kırım'da güçlenen Kıyat

²⁵³ Aydın Çelik - Önder Güler, "Altın Ordu İmparatorluğu", 10.

²⁵⁴ Mustafa Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, 98.

²⁵⁵ Mustafa Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, 99.

Kabileleri'nden Mamay Bey'i hâkimiyeti altına alıp Kırım coğrafyasını ele geçirme girişimi olmuşsa da Mamay Bey üzerine yaptığı yürüyüşte başarılı olamamıştır²⁵⁶.

Toktamış ertesi yılı Mamay Mirza'ya karşı savaş için hazırlıklar yaparak geçirmişti. Bu sırada 8 Eylül 1380 tarihinde Kolikovo Muharebesi'nde aldığı mağlubiyetten sonra Kırım'a dönen Mamay Mirza, Ruslar üzerine yeni sefer hazırlıklarına başlamıştı. Ancak Toktamış'ın kendisine karşı gelmekte olduğunu öğrenince Rusya seferinden vazgeçerek Toktamış'la savaşmak zorunda kaldı. Altın Orda'nın iki ordusu 1380 yılının sonbaharında Don nehrine dökülen Kalka ırmağı boyunca karşılaştı. Bu savaşı Toktamış Han kazanırken Mamay Mirza; Kefe şehrine kaçmıştı. Her ne kadar Mamay Mirza, Cenovalı halk tarafından başta iyi karşılansa da sonradan Cenovalılar, ona karşı cephe alarak onu öldürdü ve mallarını paylaştılar. Toktamış için olduğu gibi Altın Orda devleti için de bu savaş gerçekten çok önemliydi. Neticede Toktamış Han 20 yıldır devam eden Harezm ve Azerbaycan hariç, evvelce Altın Orda hanlığına bağlı olan toprakların hepsini ele geçirmeyi başararak Altın Orda Devleti'nin tek hükümdarı olmayı başarmış ve Altın Orda Devleti için İkinci Fetret devri de sona ermiş oldu²⁵⁷.

3.2.2. Toktamış - Timur Mücadeleleri (1385 - 1395) ve Altın Orda Devleti'nin Çöküşü

Toktamış Han 1380 yılında Harezm ve Azerbaycan hariç Altın Orda Hanlığı bünyesindeki bütün topraklara sahip olmuştur. Toktamış Altın Orda Devleti'nin bütünlüğünü sağlayabilmek için Azerbaycan ve Harezm üzerine vakit geçirmeden yürümeye karar vermiştir. O sırada Harezm ülkesinin başında Emir Timur bulunmaktaydı. Toktamış Altın Orda Devleti'nin başına Timur sayesinde gelmiş olsa da Timur ile mücadele etmekten çekinmemiştir. Çünkü kendisini Cengizogullarından ve asil bir soydan kabul etmiş, Timur'un ise soylu olmadığını bu nedenle de onunla mücadele etmenin bir sakıncasının olmadığını düşünmüştür. Timur'un 1384 yılında İran üzerine sefere çıkmasını fırsat bilen Toktamış, Harezm'de kendi adına para bastırmıştır. Timur, Toktamış'ın bu hareketine sesini

²⁵⁶ Derya Derin Paşaoğlu, "Altın Orda ve Kırım Sahasında Bozkır Aristokrasisinin Güçlü Temsilcileri: Emir Rektemür ve Şirin Mirzalar", 156.

²⁵⁷ Aydın Çelik - Önder Güler, "Altın Ordu İmparatorluğu", 11.

çıkarmamıştır²⁵⁸. Timur Devleti, Doğuda Hindistan'ın Kuzeybatısından başlayarak batıda İran toprakları dahil bu günkü Doğu Anadolu'ya kadar uzanmaktadı Kuzeyinde ise Altın Orda Devleti ve Kırgızlar bulunuyordu[**EK:8**].

Azerbaycan Canı-Bek Han devrinde Altın Orda topraklarına katılmış, ancak oğlu Bedi-Bek Han döneminde Celayirlilerin eline geçmiştir. Celayirlilerin reisi Adilşah Behram, Kıpçaklarla anlaşarak 1375 yılında Timur'a karşı ayaklanarak Semerkand üzerine yürümüştü. Ancak celayir kabilesi dağıtılarak diğer beylerin hizmetine verilmişti. Celayirlilerin reisi Adil Behram kaçmak zorunda kalmıştı. Hatta Toktamış Han'ın da Urus Han'dan kaçıp Timur'un yanına sığınması aynı zamanlara tekabül etmektedir²⁵⁹.

Toktamış Han Azerbaycan'ı ele geçirmek istiyordu. Toktamış, Timur'a karşı Mısır Memlûk sultanı ile anlaşma yapmaya karar vermiştir. Memlûk tahtının sahibi Sultan Berkuk, Toktamış'ın elçilerini çok iyi karşılamış ve hediyelerle ağırlamıştır. Elçilerin Sultan Berkuk ile ne görüştüklerine ve nasıl anlaşmaya vardıklarına dair malumat yoktur. Ancak Toktamış'ın akabinde Tebriz üzerine yaptığı sefer Mısır Memlûklerinden yardım almış olabileceğini göstermektedir. Timur'un İran'da kuvvetlenmesi ihtimaline karşı Toktamış'ın Altın Orda ile Mısır arasında bir ittifak hazırladığı daha sonraki tarihi olaylardan anlaşılmaktadır²⁶⁰.

Toktamış Tebriz üzerine sefer yapmak için çok iyi bir zaman seçmiştir. Zira o sırada Timur Azerbaycan'dan ayrılmış, Sultan Ahmet ise Azerbaycan'a geri dönmemiştir. Ancak Tebriz'in ileri gelenleri ve halk Toktamış'a mukavemet göstermiş, şehre barikatlar kurmaya başlamışlardır²⁶¹.

Toktamış'ın askerleri sekiz gün boyunca şehre giremedi. Bu yüzden Toktamış, Tebriz'de bundan birkaç yıl önce Moskova'da tatbik ettiği taktiğe başvurdu. Tebriz halkı 250 tümen altın mukabilinde barış antlaşmasını kabul etmişlerdi. Fakat Toktamış Han, rivayete göre antlaşmayı bozarak ordusunu şehre soktu ve Tebriz'i yağmalamıştı. Toktamış'ın burada ganimetin yanında halkın düşmanlığını ve Timur gibi güçlü bir rakip kazanmış oldu²⁶².

²⁵⁸ Aydın Çelik - Önder Güler, "Altın Ordu İmparatorluğu", 12.

²⁵⁹ Gürsoy Solmaz, "Timur ve Seferleri", *Türkler*, C.8, Yeni Türkiye Yayınları, (Ed: Hasan Celal Güzel vd.), İstanbul, 2010 542.

²⁶⁰ İsmail Aka, *Timurlular*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1995, 24.

²⁶¹ Mualla Uydu Yücel, *Altın Orda Devleti*, 80.

²⁶² Aydın Çelik - Önder Güler, "Altın Ordu İmparatorluğu", 12.

Toktamış Han'ın Azerbaycan'ı kuşattığını duyan Timur, Kısa sürede Karabağ'ı da ele geçirmiş ve bir yandan da Gürcistan meselesi ile ilgilenmiştir. Zira Kafkasların güneyindeki hâkimiyetini tam olarak sağlamadan Toktamış Han ile karşılaşmak istememiştir. Kars, Tiflis gibi yerleri ele geçirdikten sonra Toktamış Han'ın Derbend'e girdiği haberini almıştır. Bunun üzerine öncü kuvvet göndermiştir. Ancak öncü kuvvetler, Toktamış'ın ordusu ile Samur Irmağı civarında karşılaşmışlar ve Toktamış Han'ın kuvvetlerinin ok ile saldırımları üzerine savaşmak zorunda kalmışlardır. Bunun üzerine Timur'un oğlu Miranşah komutasındaki kuvvetler duruma müdahale etmek zorunda kalmışlardır. Bu kuvvet karşısında direnemeyen Toktamış Han'ın kuvvetleri Derbend'e geri çekilmişlerdir²⁶³.

Toktamış'ın Azerbaycan'a saldırısını nedeni olarak da bir başka rivayet şöyledir: Timur, Toktamış'ı tahrik etmek için üç yıl süren İran seferi sırasında, Sultan Ahmed'in ülkesi Azerbaycan'ı işgal etmiş ve onu Bağdat'a kaçırmıştı. Daha sonra Gürcistan, Tiflis ve Dağıstan'ı da işgal eden Timur, Toktamış'ı tahrik etmeye çalışıyordu. Nitekim Toktamış Han'ın bazı askerleri, Kür Nehri'ni geçerek Savran'a (Şabran) kadar gelmişlerdi. Ancak burada Timur'un askerlerinin saldırılarına uğrayarak dağılmışlardı²⁶⁴.

Azerbaycan'da Timur'un oğlu Miranşah karşısında başarısızlığa uğradıktan sonra Toktamış, Timur'un Güney İran'da bulunmasından yararlanıp doğuya doğru yönelerek 1387 yılında Sıgnak şehrinde geçerek Savran'ı kuşatmıştı fakat şehir teslim olmamıştı. Bu sırada Timur'un oğlu Ömer Şeyh Otrar yakınlarında Toktamışla yaptığı mücadeleyi kaybetmişti. Toktamış oradan da Maverâünnehir bölgesine gelerek Buhara şehrini kuşatmıştır ancak burada da beklemediği bir mukavemetle karşılaşmış, bu şehirden de eli boş dönmüştür²⁶⁵.

Emir Timur, 1388 yılında tekrar Savran şehrini kuşatan Toktamış'a karşı Endican'dan Ömer Şeyh'e ve Horasandan Miranşah'a kendisine katılmaları emrini vererek Kendisi de Sir Derya tarafına yönelmişti. Toktamış Han üzerine yürümüş ancak sadece Toktamış Han'ın öncü birlikleriyle küçük çarpışmalar yapılmıştı. Toktamış Sarvan'ı terk ederek çoktan Deşt-i Kıpçak'a geri dönmüştü.

²⁶³ Mualla Uydu Yücel, *Altın Orda Devleti*, 81.

²⁶⁴ İbni Arabşah, *Acaibu'l Makdûr*, Selenge Yayınları, (Çev. D. Ahsen Batur), İstanbul, 2012, 52.

²⁶⁵ İsmail Aka, *Timurlular*, 25.

Timur da Toktamış'ın öncü kuvvetleriye küçük çarpışmalar yaptıktan sonra Semerkand'a dönmüştür²⁶⁶.

Timur'un ordusu Deşt-i Kıpçak'a varıp Al Koşun denilen yerden dönerek kuzey-doğuya yönelmiştir. Zaten Timur, Toktamış Han'a karşı yapmış olduğu 1388-1389 sefer hazırlıkları sırasında Timur'un emirler ve komutanları “*Biz aslında Özbeklerin üzerine yönelsek daha iyi olur*” diye tavsiyede bulunmuşlardı. Timur bu tavsiyelere uyarak bir kısım ordusunu doğu tarafına doğru göndermişti²⁶⁷.

3.2.2.1. Kundurça (Kunduzca) Muharebesi 1391 (18 Haziran 1391)

1391 yılına kadar Timur- Toktamış han arasındaki münasebetlerde hep Toktamış Han saldıran taraf olmuş, Timur ise bu saldırıları bertaraf etmekten başka bir harekette bulunmamıştır. 1391 yılına gelindiğinde ise Timur ilk defa Toktamış'a saldırma düşüncesini benimsemiştir. Daha önce Semerkand'dan ayrılarak Taşkent'te kışı geçiren Timur ve ordusu, 1391 yılında Otrar yakınlarındaki Karasman mevkiisine gelmişlerdir²⁶⁸.

Timur, Karasaman mevkiinde Toktamış Han'ın barış isteği ile karşmış ancak elçilere: “*Onun sözüne ve işine güvenilmez*” diyerek, Toktamış'ın özür içeren sözlerine inanmamıştır. Elçileri kendilerine kılavuz olarak kullanan Timur, Toktamış üzerine yürümüş ve nihayet 15 Recep 794/18 Haziran 1391'de Timur ile Toktamış'ın orduları Kundurça (Kunduzca) Irmağı Boyu'nda karşılaştı. İki ordu arasında yapılan bu savaşa “Kunduzca Savaşı” denilmektedir²⁶⁹.

Toktamış Han, pek çok şehzade ve Deşt-i Kıpçak ümerasının ordularını kendi bünyesinde toplayarak en az Timur'un ki kadar güçlü bir ordu ile Timur'un karşısına çıkmıştır. Timur da buna karşılık ordusunu yedi kısma ayırmış, her birinin başına şehzade veya ümeradan birini koyarak, “*Yedi Kol Düzeni*” adını verdiği harp düzenini tatbik etmiştir²⁷⁰.

1391 yılının Haziran ayında Toktamış Han'ın taarruzu ile başlayan muharebede ilk başlarda Timur'un ordusunun zayıf noktalarını bilen Toktamış Han, üstün duruma geçmişti. Ancak Timur'un taktik değiştirerek ordusunun

²⁶⁶Gürsoy Solmaz, “Timur ve Seferleri”, 545.

²⁶⁷Ömürkul Karayev, *Türkler ve Kağanlıkları*, 228.

²⁶⁸İsmail Aka, *Timurlular*, 26-27.

²⁶⁹Gürsoy Solmaz, “Timur ve Seferleri”, 545.

²⁷⁰Aydın Çelik - Önder Güler, “Altın Ordu İmparatorluğu”, 13.

tamamı ile saldırması savaşın dönüm noktası olmuştu, savaş sonucunda Altın Orda Devleti bozguna uğramış Timur büyük bir zafer kazanmıştı. Timur İtil Irmağını geçemeyerek Altın Orda'nın mühim merkezlerinden olan Saray ve Astrahan şehirlerini yağmalamış, büyük ganimet elde etmiştir²⁷¹.

3.2.2.2.Terek Muharebesi (14 Nisan 1395)

Toktamış Han'ın Kunduzca muharebesinde Timur'a yenilmesine rağmen Deşt-i Kıpçak'taki hâkimiyetini korumuş ve yeni bir mücadele için hazırlanmaya başladı. Timur, 1394 yılı sonbaharında Toktamış, Derbent'i geçerek Şirvan topraklarına girmişti. Timur buradan çekilmesi için 1395 yılında Toktamış Han'a elçi olarak göndermiş, ancak Toktamış, Timur'dan gelen elçiye olması gerekenden çok daha ağır bir dille cevaplaması Timur'un kendisine savaş ilan etmesini hızlandırmıştır. Timur, elçiden Toktamış'ın cevabını öğrenir öğrenmez ordusunu iki kısma ayırarak bir kısmını Kafkas Dağları'na, bir kısmını da Hazar Denizi tarafına göndermiştir İki ordu 14 Nisan 1395 tarihinde Terek Irmağı Boyu'nda karşılaştı²⁷².

Bu muharebe öncesi Toktamış'ın diplomatik faaliyetlerde bulunduğunu da belirtmek gerekmektedir. 1394-1395 yıllarında Toktamış bütün gayretini Memluk Sultanı Berkuk ile sağlam münasebetler kurmaya harcamıştı. Timur'un iki devlet için de aynı derecede tehlikeli olduğunu ileri sürüyordu. Bu iki devlet, ortak bir düşmanlar olan İlhanlılar'a karşı daha önceden de yakınlaşmıştı. İlhanlı Devleti'nin sona ermesinden sonratarafılar arasında diplomatik münasebetler kesilmişti. Ancak Timur'un ortaya çıkması bu münasebetleri yeniden canlandırmıştı²⁷³.

Toktamış, Timur'a tek başına karşı koyamayacağını anladığı zaman, Memluk Sultanı Seyfeddin Berkuk (1382-1399)'un yanına bir elçi heyeti göndererek ortak düşman olan Timur'a karşı tek güç halinde hareket etmelerini istemişti. Sultan Berkuk da Toktamış'a bir heyet gönderdi. Ancak Timur'un Toktamış'ı mağlup etmesi üzerine; Sultan'ın elçileri de Timur'a esir düşmemek için bir an önce Saray'dan uzaklaşmanın yollarını aramışlardı. Böylece diğer Altın

²⁷¹Gürsoy Solmaz, "Timur ve Seferleri", 545.

²⁷²Mualla Uydu Yücel, *Altın Orda Devleti*, 83.

²⁷³İsmail Aka, *Timurlular*, 31-32.

OrdaHanlarının İlhanlılara karşı Memluklardan yardım alamadıkları gibi Toktamış'ın bu konudaki çabaları da boşa çıkmıştı²⁷⁴.

Ordusu ile derhâl harekete geçen Timur ilk olarak Toktamış Han'ın müttefiki olan Kaytak kavminin memleketini yağmalamıştır. Toktamış Han bu esnada daha önce Timur'un yaptığını yaparak öncü kuvvetleri Timur'un üzerine salmış ancak Timur bu kuvvetleri de perişan etmiştir. 1395'te Terek Irmağı boyunca karşılaşan iki ordu devrin en büyük muharebelerinden birine imza atmıştır. Timur daha önce olduğu gibi bu muharebede de ordusunu "*Yedi Kol Düzeni*"ne göre tanzim etmiştir²⁷⁵.

İki ordu birbirini kırmakta iken savaşın seyri Timur'un aleyhine gelişmekteydi. Timur'un ordusu dağılmak üzereyken, Seyyid Bereke ortaya çıkmış. Seyyid Bereke'nin kim olduğu hakkında ihtilaflar vardır. Kimine göre Fas'tan Mısır'a göç etmiş daha sonra da Semerkand'a geçerek orada seyyid olmuştu. Kimilerine göre Seyyid Bereke kimilerine göre Mekke'li kimilerine göre ise Medineli idi. Seyyid Bereke, öyle ya da böyle Maverâünnehr ve Horasan'ın önde gelen kişilerindendi.

Seyyid Bereke, savaş sırasında yenilen Timur'un yanına gitmiş ve Timur ona: "Pîrim, Odum kırılıyor" demiş ve Seyyid Bereke de Timur'a "Korkma" diyerek yerden bir avuç toprak alarak atına binip Toktamış'ın askerlerinin üzerine yürümüştü. Seyyid Bereke avucuna almış olduğu toprağı Toktamış'ın ordusunun üzerine üflemiş ve Toktamış ve askerleri kaçmıştı²⁷⁶.

Timur'un Zaferiyle neticelenen savaşta Toktamış ve Toktamış Han'ın kuvvetlerinin beyleri farklı yerlere kaçmışlardır. Timur, Toktamış Han'ı yakalamak üzere çaba sarf etmişse de Toktamış Han'ı yine yakalayamamıştır. Timur Ancak Toktamış Han'dan kaçan beyleri yakalayarak bulundukları yerleri tahrip etmiş. Deşt-i Kıpçak ve Kuzey Kafkasya'daki şehirleri ve kaleleri yağmalayan Timur yaptığı tahribatı cihad anlayışı ile hafifletmeye çalışmıştır. Bütün Batı Deşt-i Kıpçak'ı harap ettikten sonra Azerbaycan'a dönmüştür²⁷⁷.

²⁷⁴ Aydın Çelik - Önder Güler, "Altın Ordu İmparatorluğu", 14.

²⁷⁵ Mualla Uydu Yücel, *Altın Orda Devleti*, 84.

²⁷⁶ İbni Arabşah, *Acaibu'l Makdûr*, 53.

²⁷⁷ Mualla Uydu Yücel, *Altın Orda Devleti*, 84.

Toktamış'ın ordusu arkasını dönerek kaçarken, Timur'un Ordusu peşlerine düşerek, kılıçlarını kana doydurmuşlardı. Pek çok mal ve hayvanları ganimet olarak ele geçirmişlerdi. Birçok esir alınmıştı²⁷⁸.

Toktamış Han, Timur'un kendisini bu derece yıpratması sonucunda, Litvanya Knezi Vitovt'un yanına sığınmıştı. Toktamış Han'ı iyi bir şekilde karşılayan Vitovt, Toktamış Han'ın idaresine Lida şehrini verdi. Timur Kutluk Han da Edigey'in yardımıyla Saray'da hanlığını ilan etmişti. Litvanya Prensi Vitovt'un yanına sığındı Toktamış Han kaybettiği topraklarını geri almak için Vitovt'tan yardım istemiş ve knezle bir antlaşma yapmıştı. Antlaşmaya göre, şayet Toktamış Han Saray'da tekrar tahta çıkabilirse Knez Vitovt'a Moskova Knezliğini verecekti²⁷⁹.

Altın Orda hanı Timur Kutluk Han (1396-1400), Litvanya Knezliği'ne sığınan Toktamış'ın kendisine iadesini edilmesini talep etmiş, ancak Litvanya Knezi Vitovt, kendi ülkesini büyütme arzusunda olduğundan bu teklifi reddetmiş ve ordu toplamaya başlamıştır. Toktamış Han'ı da yanına alarak ateşli silahlardan müteşekkil bir ordu toplayan Vitovt, 12 Ağustos 1399 yılında Vitovt ile Toktamış'ın birleşik ordusu Timur Kutluk Han'ın meşhur Emiri Edigey tarafından bozguna uğratılmıştı. Timur Kutluk tarafından büyük bir yenilgiye uğratılan Toktamış Han, bundan sonra hanlık ihtimalini tamamen kaybetmiştir. Ve Altın Orda tahtında Edigey söz sahibi olacaktır²⁸⁰. Edigey de tıpkı Emir Nogay gibi kendisi Cuci sülalesinden olmadığı için tahta geçemiyor ancak Altın Orda Hanlarının üzerinde söz sahibi olup devlet işlerini yürütüyordu. Bunun için Toktamış Han'dan sonraki dönem Altın Orda Devleti adına Edigey Mirza ya da Emir Edigey dönemi olarak adlandırılır.

Toktamış, 1399 yılında Edigey'e yenildikten sonra hayatının geri kalan kısmını Deşt-i Kıpçak'ın en ücra köşelerinde saklanarak geçirmiştir. Emir Edige'nin kendisini sürekli takip etmesinden de rahatsız olan Toktamış Han saklanarak kaçtığı bu dönemde Timur'dan bile medet ummuş, ona barış için elçiler göndermiştir. Timur Toktamış Han'a olumlu yönde cevap vermiştir. Ancak Timur, onunla dostluk kurmayı kabul eder etmez 1405 yılında Çin seferine

²⁷⁸İbni Arabşah, *Acaibu'l Makdûr*, 53.

²⁷⁹Aydın Çelik - Önder Güler, "Altın Ordu İmparatorluğu", 14.

²⁸⁰Mustafa Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, 113.

çıkıştır. İki hükümdar arasında dostluk kabilinden bir münasebet olduğunu Kastilya'dan Timur'a gelen elçilik heyeti içinde bulunan ünlü seyyah Ruy Gonzales de Clavijo'dan öğrenmekteyiz. Ancak tam da Timur'un kendisini himaye etmesi ile rahatlamış olan Toktamış Han, Timur'un ani vefatı ile sarsılmış, hemen akabinde de Emir Edigey'in takibinden kurtulamayarak öldürülmüştür²⁸¹.

Toktamış'tan sonra Altın Orda Devletinin sınırları yavaş yavaş daralmaya ve Altın Orda Devleti güç kaybetmeye başlamıştır[**EK:9**].

Timur'un Deşt-i Kıpçak'tan sonra yapmış olduğu seferler halkına ağır ve hiç beklenilmeyen zorluklar getirmişti. Timur'un ülkesinde iç mücadeleler başlamış, Türk halklarının birleşmesi düşüncesi iyice zayıflamıştı. Ayrıca Timur, ekili dikili tarım alanlarına da büyük ölçüde zararlar vermişti. Feodaitenin güç kazandığı bu dönemde genel olarak halkın ve ülkenin idari yapısı muhafaza edilebilmişti. Timur'un 1377-1389 yılları arasındaki askeri seferleri sırasında Hızır Hoca'dan bahsedilir. Ancak Hızır Hoca'nın yönetimi hakkında hiçbir bilgi bulunmamakla birlikte Hızır Hoca'nın 1399 yılında öldüğü bilinmektedir²⁸².

Timur'dan sonra Devletin başına oğlu Şahruh (1405-1447) devletin eski gücüne tekrar kavuşturmayı başarmıştı. Ancak Baykara Han'dan (1469-1506) sonra Timurlular kendi aralarında yaşamış oluklar taht kavgaları yüzünden zayıf düşmüşlerdir. Cengiz'in Şeyban adlı torunundan gelen Şeybaniler ve Altın Orda Hanlarından dokuzuncusu olan Özbek Han'ın (1313-1341) soyundan Özbekler Timurlulardan ayrılarak kendi iktidarlarını ellerine almayı başarmıştı²⁸³.

İbni Arabşah Timur ile Toktamış savaşlarında Timur'un kendisine yardım eden Seyyid Bereke'ye Horasan'da iktâ olarak kasaba ve köyler verdiği bilinmektedir. Hatta bu gün bile bu bölgeler onun evladının elinde bulunmaktadır²⁸⁴.

Timur ve Toktamış Hanın yapmış olduğu savaşlar sonraki gelişmeler itibariyle iki devleti de olumsuz etkilemişti. Savaşların hemen sonrasına bakıldığında Altın Orda hala Deşt-i Kıpçak'a hakim ancak Ruslar burada güçlenmiş ve Toktamış Han'dan sonra Altın Orda tahtında sorunlar patlak vermeye başlamıştı. Diğer taraftan Timurlulara bakacak olursak Timur Deşt-i Kıpçak'tan sonra Orta Asya'ya yönelmiş oralarda da başarılar

²⁸¹Mualla Uydu Yücel, *Altın Orda Devleti*, 85.

²⁸²Ömürkul Karayev, *Türkler ve Kağanlıkları*, 228.

²⁸³Lazslo Rasonyl, *Tarihte Türklük*, 278.

²⁸⁴İbni Arabşah, *Acaibu'l Makdûr*, 54.

kazanmış ancak onun bu başarısı kendi ülkesindeki iç mücadelelere ortam hazırlamıştı. Nitekim Hem Timur, hem de Toktamış ikisi de 1405 tarihinde ölmüşler ve ülkelerini varislerine istedikleri gibi teslim edememişlerdi.

3.2.3. Toktamış Han Dönemi Altın Orda – Rus İlişkileri

Kulikovskaya muharebesinde alınan mağlubiyetten sonra Kırım'a dönen Mamay Mirza, Ruslar üzerine yeni sefer hazırlıklarına başlamıştı. Ancak Toktamış'ın kendisine karşı gelmekte olduğunu öğrenince Rusya seferinden vazgeçerek Toktamış'la savaşmak zorunda kaldı. Altın Orda'nın iki ordusu 1380 yılının sonbaharında Don Nehri'ne dökülen Kalka Irmağı Boyu'nda karşılaştı. Bu savaşı Toktamış Han kazanırken, Mamay Mirza Kefe şehrine kaçmak zorunda kaldı. Her ne kadar başta Mamay Mirza Cenovalı halk tarafından iyi karşılsan da, sonradan Cenovalılar ona karşı cephe alarak, onu öldürdü ve mallarını da paylaştılar²⁸⁵. Toktamış için olduğu gibi Altın Orda Devleti için de bu savaş gerçekten çok önemliydi. Neticede Toktamış Han 20 yıldır devam eden fetret devrine son verdi, Cuci Ulusu'nda birliği yeniden sağlamış ve Harezm ile Azerbaycan hariç, evvelce Altın Orda Hanlığı'na bağlı olan toprakların hepsini ele geçirmişti.

Aksak Timur'un da yardımıyla Urus Han'a galebe çalan Toktamış, Mamay Mirza'yı da yendikten ve vücudunu ortadan kaldırdıktan sonra, Akhoca adlı birini Moskova'ya göndermiş ve Rus Knezlerinin vaktiyle olduğu gibi, "yüz sürmeleri için" yanına gelmelerini istemişti. Dimitri İvanoviç, Toktamış'ın bu sözlerine kulak asmamış, bir miktar hediye yollamakla yetinmişti. Toktamış Han bunun üzerine Dimitri İvanoviç'e karşı 1382 yılında büyük kuvvetlerle Moskova üzerine yürümüştür²⁸⁶.

Ancak Mualla Yücel ise Toktamış Han'ın Moskova Knezliğine saldırısı konusunda; Kolikovo Savaşı'nda Mamay'ı yenmiş ancak ağır kayıplar veren Rus knezliklerinin Toktamış'a itaat ettiklerini hatta başta Vladimir Büyük Knezi Dimitri İvanoviç Donskoy olmak üzere bütün knezlikler Toktamış Han'ın tahta geçişini kabul etmişler ve onunla aralarını iyi tutmak için hediyeler

²⁸⁵ Aydın Çelik - Önder Güler, "Altın Ordu İmparatorluğu", 11.

²⁸⁶ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917 Yılına Kadar*, 95.

göndermişlerdir. Ancak Totamış Rus knezliklerinin bu şekilde boyun eğmeleri ile yetinmediği için 1382 yılında Moskova'ya saldırdığını yazmıştır²⁸⁷.

Bu Toktamış Han'ın Moskova Knezliğine saldırmasının amacı Kalka'da kazandığı zaferin ardından Rus knezliklerinin yeniden itaat etmelerini sağlamak ve Kolikovo Muharebesi'nin intikamını almaktır. Knez Dimitri İvanoviç Donskoy Rus knezliklerini Toktamış'a karşı kıskırtmak istemişse de, Toktamış ile münasebetlerini bozmak istemeyen knezlikler bu teklifi kabul etmemişlerdir. Knez, bunun üzerine asker toplamak bahanesi ile şehri terk etmiştir. Litvanya Knezi Olgred, ile Moskova'ya yardım için torunu Ostey komutasında bir ordu görevlendirmişti. Ancak kuşatmanın başında Toktamış Han ve kuvvetleri, Ostey'in kullandığı ateşli silahlar nedeniyle büyük kayıplar vermişlerdi. Savaş esnasında Moskovalı bir çuhacı Toktamış'ın en yakın başbuğlarından birini öldürünce Toktamış, kuşatmayı kaldırmış gibi yaparak geri çekilmiştir. Moskovalılar da onun bu davranışına güvenerek şehrin kapılarını açmış ve Toktamış aniden saldırıya geçmişti. Toktamış'ın bu ani saldırısıyla Litvanya Knezinin torunu Ostey öldürülmüş ve Toktamış, Moskova'ya girerek devlet hazinesini ele geçirmiş, şehri tahrip etmiştir²⁸⁸. Bundan sonra 1383 yılında bütün Rus knezleri Toktamış'a itaatlerini bildirmişlerdir. Toktamış'ın bu zaferinin en önemli sebebi, Moskova Seferini gizli tutması idi. Toktamış'ın kazandığı bu sefer iki yıl önce Rusların galibiyeti ile sonuçlanan Kolikovo Muharebesinin izlerini de silmiştir²⁸⁹.

Dimitri İvanoviç, Toktamış'ın kuvvetlerine karşı durmağa cesareti olmadığından, Moskova'yı bırakıp kuzeye, Kostroma tarafına kaçmıştı. Ancak ahaliden bazıları ise şehri müdafaa etmek istediler. Toktamış'ın ordusu Moskova'yı birkaç gün kuşattıktan sonra, şehre girmeyi başarmışlardı. Moskova baştanbaşa yağma edildi ve yakıldı. Bu münasebetle Moskova'da 24,000 kişinin öldürüldüğü bilinmektedir. Moskova Knezi, bu yenilgi Üzerine, Toktamış hana vergi göndermek zorunda kalmıştı ve oğlu Vasili'yi Toktamış han nezdine rehine olarak yollamıştı²⁹⁰.

²⁸⁷ Mualla Uydu Yücel, *Altın Orda Devleti*, 79.

²⁸⁸ Mualla Uydu Yücel, *Altın Orda Devleti*, 79-80.

²⁸⁹ Charles J. Halperin, *Russia And The Golden Horde: The Mongol Impact On Medieval Russian History*, 87.

²⁹⁰ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917 Yılına Kadar*, 95.

Ancak daha sonra Timur'la savaşa girişen Toktamış peş peşe gelen mağlubiyetlerin ardından Rusya karşı izlemiş olduğu politikayı da değiştirmek zorunda kaldı. Bundan önce de Moskova'nın güçlenmesini engellemeye çalışan Toktamış, en büyük dört knezlik (Tver, Ryazan, Nijegorod-Suzdalsk ve Moskova) arasında dengeli politika izlemeyi denemişti. Moskova'ya karşı Toktamış özellikle Nijegorod Knezliğini kullanarak bu knezliğin başına Toktamış, Moskova'nın bir numaralı düşmanı Boris'i getirmişti. 1375 yılında Moskova Knezi tarafından ele geçirilen Tver, 1382 yılından itibaren Toktamış'ın yardımıyla tekrar bağımsızlığına kavuşmuştu. Toktamış'ın, Timur karşısında aldığı mağlubiyetlerden sonra en azından Doğu Rusya'yı kontrolü altında tutmak için Moskova ile iyi ilişkiler kurması gerekiyordu. Moskova Knezi Vasiliy de durumun farkındaydı ve hiç vakit kaybetmeden Toktamış'ın yanına gelip, kendisinden Nijegorod Knezliği'nin Moskova Knezliği'ne bağlanmasını istedi. Olumlu cevap alan Vasiliy bunun karşılığında Toktamış'a hediyeler göndererek ona bağlılığını bildirmişti. Böylece Moskova Knezliği büyümeye devam etmiş ve Doğu Rusya'nın birleşmesi doğrultusunda ilk adım atılmıştı²⁹¹.

3.3. EDİGEY MİRZA DÖNEMİ (1396-1419)

Altın Orda Hanlığı'nın parçalanmasına ve başta Kırım Hanlığı olmak üzere diğer hanlıkların kurulmasına neden olan siyasi istikrarsızlığın ardında yatan birinci sebep; yönetime katılma güçlerini kullanmak isteyen beylerin ve mirzaların, rekabetlerinden doğan mücadelelerdir. İkinci sbep de sahip oldukları yetkilerini kullanabilmeyi meşrulaştırma gayreti ile yapılan han değişiklikleridir. Toktamış Han'ın vefatından sonraki dönemde rekabetin güçlenen ismi ise Emir Edigü olmuştur²⁹².

Toktamış Han'dan sonra Altın Orda hâkimiyeti Edigey Mirza'nı geçirdiğini söylemiştik. Daha Mamay Mirza ile Toktamış hayattayken devlet işlerine karışmaya başlayan bu emîr, Mangıt kabilesinden olup, cesur vekurnaz birisiydi. Edigey, Toktamış Han'ın nukeri olarak göreve başlamış ve dahasonra emirliğe kadar yükselmişti. Edigey'in tahta çıkardığı ilk han, yukarıda adı geçen Timur-

²⁹¹İlyas Kamalov, *Altın Orda-Rus İlişkileri Ve Altın Orda'nın Rusya'ya Etkileri*,94.

²⁹²Derya Derin Paşaoğlu, "Altın Orda ve Kırım Sahasında Bozkır Aristokrasisinin Güçlü Temsilcileri: Emir Rektemür ve Şirin Mirzalar", 158.

Kutluğ olmuştu. Edigey Mirza'nın kız kardeşlerinden biri Timur Kutluğ ile evli olduğundan Edigey, devlet işlerine daha kolay müdahale etmiştir. 1400 yılında Timur Kutluğ ölünce Edigey Mirza tahta sırasıyla Timur Kutluğ'un akrabaları olan Şadibek, Fuladbek ve kardeşi Timur'u çıkarttı. Bu hanlar vasıtasıyla Edigey Mirza kendireformlarını başlatmıştı. Altın Orda'da düzen ve disiplini oluşturmayı başaran Edigey, daha sonrasüregelmış olan Mısır'a yapılan köle ticaretini yasaklamıştı²⁹³.

Litvanya Knezi Vitovt ile Toktamış'ın birleşik ordusunun Edigey tarafından bozguna uğratılmasından (12 Ağustos 1399) iki yıl sonra Ryazan Knezi Fedor, Moskova Knezi Vasiliy ile bir anlaşma yaparak Edigey'in her adımı hakkında kendisini haberdar edeceğine dair söz vermişti. Büyük Knez Vasiliy'e gelince, Vasiliy bir taraftan çeşitli sebepler ileri sürerek Saray'a vergi göndermeyi reddetti ve hanın elçilerinin uyarılarına hiç dikkat etmedi, diğer taraftan da Litvanya Knezi ile sorunlar yaşamıştı. Litvanya Knezi Vitovt, 1406 yılında Pskov şehrine yürüyünce, Pskov halkı Moskova Knezi'nden yardım istemişti. Ortaya çıkan bu durum hiç şüphesiz Edigey'in işine yaramıştır. Her iki komşusunun da zayıflaması anlamına gelecek bir savaş için Edigey, Moskova Knezi Vasiliy'e bile yardım eli uzatmıştı. Ancak, taraflar sorunu savaş alanına taşımadan çözmeyi başarmışlardı²⁹⁴.

Moskova Knezi Vasiliy, Litvanya Knezi ile sorunu çözdükten sonra Tver Knezi İvan ile mücadeleye başlamıştır. Bunun sebebi Tver Knezliğinde İvan ile Yüriy arasında bir taht kavgası yaşandığı sırada Moskova Knezi Vasiliy İvan'ın rakibi Yüriy'in tahta çıkması için Yüriy'e yardım etmişti. Vasiliy'in desteğini arkasına alan Yüriy, yarlık almak için Edigey'in yanına gitmişti. Yine tam bu sırada İvan da Edigey'in yanına gitmek için yola çıkmıştı. Ancak onlar, Saray'a vardıkları sırada Altın Orda tahtında da bir taht sorunu yaşanıyordu. Şadibek, Edigey'den kurtularak tek başına hükmetmek istemişti. Ancak Edigey, Şadibek Han'ı mağlup ederek Pulad Han'ı Altın Orda tahtına çıkartmıştır. Pulad Han, Tver Knezliği'ni İvan'a vermişti.

²⁹³ İlyas Kamalov, *Altın Orda-Rus İlişkileri Ve Altın Orda'nın Rusya'ya Etkileri*, 94.

²⁹⁴ Mualla Uydu Yücel, *Altın Orda Devleti*, 79-80.

Bu olaylar sonrasında Moskova ile Tver Knezlikleri arasındaki ilişkiler daha da gerginleşmiş, olayların bu şekilde gelişmesi hiç şüphesiz Edigey'in işine yaramıştı.

Moskova Knezi'nin vergileri göndermemesi ve bağımsız hareket etme çabaları hiç şüphesiz Edigey'in gözünden kaçmadı. Toktamış Han'ın Moskova seferinden 13 yıl sonra 1408'de Edigey, Moskova üzerine sefer düzenlemeye karar vermişti. Bu sefer birçok açıdan Toktamış'ın seferini hatırlatmaktadır²⁹⁵.

Edigey de aynen Toktamış gibi seferin başarısını seferin gizli tutulmasında görüyordu. Edigey, Moskova'ya bir elçi gönderip Pulad Han'ın Litvanya'ya karşı bir sefere çıkacağını ilan etmişti. Halbuki, Edigey'in hazırladığı bu ordu, Moskova'ya yürüyecekti. 1395 yılında olduğu gibi Moskova'nın etrafı ateşe verilmişti. Moskova halkının panik içinde olmasından yararlanan hırsız ve katiller, bir kez daha halkı soymaya ve öldürmeye başladılar. Edigey, yol üzerindeki Pereyaslavl, Rostov, Dimitriyev ve Serpuhov şehirlerini ele geçirerek 30 Kasım'da Moskova'nın kapısına dayanmıştı. Edigey Moskova'ya bir elçi göndererek elçinin halka kendilerinin kışı Moskova'nın girişinde kuracağı karargâhta geçireceğini, Moskova halkının da açlık ve soğuktan öleceğini iletmesini istedi. Toktamış'ın seferinin neticelerini unutmayan halk, Edigey'in bütün şartlarını kabul edeceklerini bildirmiş ve 3000 gümüş ruble ödeyerek Edigey'in saldırısından kurtulmuştu. 20 Aralık 1408'de Edigey, Moskova'ya zarar vermeden memleketine dönmüştü²⁹⁶.

Edigey, Moskova'yı alamazsa da knezliğin büyük bir kısmında tahribat yapmış ve ekonomik açıdan Moskova'yı zarara uğratmıştı. Rus knezliklerini tekrar vergiye bağlanmış oldu ki, bundan sonra daha 66 yıl boyunca Ruslar Altın Orda'ya vergi ödemişlerdir. Yine bu sefer sonucunda Nijegorod Knezliği, Moskova'nın idaresinden alınmıştı²⁹⁷.

1410 yılında Altın Orda hanı Pulad Han, ölmüş yerine Edigey'in izniyle Timur-Kutluğ'un oğlu Timur (1410-1411), han olmuştu. Edigey, Timur üzerinde daha etkili olmak için kendisine kızlarından birini vermesine rağmen Timur Han

²⁹⁵ İlyas Kamalov, *Altın Orda-Rus İlişkileri Ve Altın Orda'nın Rusya'ya Etkileri*, 95.

²⁹⁶ İlyas Kamalov, *Altın Orda-Rus İlişkileri Ve Altın Orda'nın Rusya'ya Etkileri*, 99.

²⁹⁷ Charles J. Halperin, *Russia And The Golden Horde: The Mongol Impact On Medieval Russian History*, Indiana University Press, Bloomington, 106.

(1410-1411), daha bağımsız hareket etmek amacıyla Edigey'e karşı çıkararak, onu mağlup etmişti. 1411 yılında ise Toktamış Han'ın oğlu Celaleddin, tahtı Timur Han'ın elinden aldı. Timur Han'dan (1410-1411) sonra Altın Orda tahtına çıkan isimler sırasıyla şunlardır: Celaleddin Han (1411-1412), Kerim Berdi (1412), Kibek Han (1412-1414), Çokre Han (1414-1416), Cabbar Berdi (1416), Derviş Han (1416-1419), Kadir Berdi Han (1419)²⁹⁸.

Bu sırada Timur Han'a yenilen Edigey, Kırım'a kaçarak 1416 yılında Litvanya Knezi Vitovt ile yaptığı savaşta Litvanya topraklarını tahrip etmiş ve binlerce insanı esir almıştı. Edigey, 1419 yılında İdil Nehri civarında Toktamış Han'ın oğullarından Kadir Birde ile savaşa girmişti. Yapılan savaşta Kadir Birde'nin ölmesine rağmen Edigey Mirza'nın ordusu mağlup oldu ve yaralanan Edigey Mirza esir düşmüş, daha sonra idam edilmiştir. 1419 yılında ölen Edigey Mirza, Astarhan'ın doğusundaki bozkırlarda toprağa verilmiştir²⁹⁹.

Emir Edigey döneminde ayrıca, Timur'un torunu Şahruh ile de iyi ilişkiler kurulmaya çalışılmış, karşılıklı elçiler gidip gelerek dostluk ilişkileri güçlendirilmiştir. Buna rağmen Altın Orda tahtındaki Timur Han ile giriştiği mücadelelerde başarılı olsa da eski ününü kaybettiği için Şahruh ile arasındaki dostluk münasebetleri de sekteye uğramıştır. Emir Edige'nin eskisi gibi güçlü olmamasından faydalanmak isteyen Şahruh, Harezm'i Timurlu topraklarına katmak üzere harekete geçmiştir. Şahruh Emir Edige'nin Harezm ve Ürgenç'te sağlam bir siyasi birlik kuramadığını fark etmiş ve şehri ele geçirmiştir. 1419 yılında tahtta çok büyük hak iddia eden Emir Edigey, Toktamış Han'ın oğullarından Kadir Berdi tarafından öldürülmüştür, Altın Orda tahtında siyasi entrikaları ile ün salmış olan Edigey devri de bu suretle nihayet bulmuştur³⁰⁰.

3.4. ULUĞ MUHAMMED HAN DÖNEMİ (1419-1438)

Kadir Birde Han'ın ölümünden sonra, Altın Orda Hanlığına Uluğ Muhammed Han (1419-1438) çıkmıştı. 1425 yılında Moskova Knezi I. Vasiliy öldüğünde oğlu II. Vasiliy'in yaşı tahta çıkmaya elverişli olmadığından tahtta gözü olan I. Vasiliy'in kardeşi Yuriy ile II. Vasiliy taraftarları arasında anlaşmazlık çıktı.

²⁹⁸Derya Derin Paşaoğlu, "Altın Orda ve Kırım Sahasında Bozkır Aristokrasisinin Güçlü Temsilcileri: Emir Rektemür ve Şirin Mirzalar", 158.

²⁹⁹Rızaeddin Fahreddin, *Altın Ordu ve Kazan Hanları*, 77.

³⁰⁰Mualla Uydu Yücel, *Altın Orda Devleti*, 85.

Taraflar taht sorununu bir türlü çözemedikleri için aynen eskiden olduğu gibi Altın Orda hanının yanına gitmeye karar verdiler. Nitekim 1432 yılında II. Vasiliy ile Yuriy, Uluğ-Muhammed'in huzuruna çıktılar. Uluğ-Muhammed, Moskova Knezliğini II. Vasiliy'e vermişti. Ancak Yuriy, bir yıl sonra büyük bir ordu toplayarak Moskova Knezliğine saldırmış, 1433 yılının Nisan ayında Moskova'ya hakim olmuştu. Ancak Moskova halkı Yuriy'i knez olarak kabul etmediği ve kendisine karşı çıktığı için Yuriy Moskova'yı terk etmek zorunda kalmıştı. Yuriy'in ölümünden sonra (6 Haziran 1434) II. Vasiliy, tekrar Moskova Knezliği'ne hakim olmuştu³⁰¹.

Uluğ-Muhammed 1437 yılında yeni bir sorun ile karşılaştı. Küçük Muhammed, Uluğ-Muhammed Han'a karşı ayaklanmış ve Uluğ-Muhammed'i Saray'ı terketmek zorunda bırakmıştı. Uluğ-Muhammed Han (1419-1438) ailesini çoğu kadın ve çocuklardan oluşan 3 bin kişiyi yanına alarak Tula'ya yakın küçük bir şehir olan Belev'e hâkim olmuş ve aşağı İdil bölgesine yönelmiş Kazan şehrini ele geçirmişti.

Uluğ Muhammed Han 17 yıl (1419-1437) Altın Orda Hanlığı'nda yani Saray'da, 8 yıl da (1437-1445) Kazan Hanlığı'nda olmak üzere toplam 25 yıl hanlık yapmıştır. Uluğ Muhammed Saray şehrini terk edince, Altın Orda tahtına Küçük Muhammed Han (1337-1359) geçmişti³⁰². Küçük Muhammed Han, Kırım'ı oğlu Said Ahmed Han'ın yönetimine vermiştir. Said Ahmed Han bu bölgede o kadar itibar kazanmıştı ki Moskova Knezliği Said Ahmed'i han olarak kabul ederek, vergileri ona gönderiyorlardı³⁰³. Ancak 1449 yılında Kırım şehri Hacı Giray tarafından ele geçirilmiş Said Ahmed Kırım'dan çıkarılmış ve Kırım Hanlığı kurulmuştu. Küçük Muhammed Han'ın 1459 yılında ölümünden sonra Altın Orda tahtına Küçük Muhammed'in diğer oğlu Mahmud Han geçmişti. Ancak 1459'dan sonra Küçük Muhammed'in oğullarından Said Ahmed Han ile Mahmud Han arasında taht kavgaları yaşanıyordu. Bu iki şehzadenin taht kavgaları sırasında yaşanan bir başka gelişme Altın Orda Devleti'nin hanını değiştirecektir ki: Mahmud Han, 1465 yılında ordusuyla birlikte Don Nehri'ni geçerek Rus topraklarına saldırmıştı. Ancak Moskova Knezliği ile işbirliği yapan

³⁰¹İlyas Kamalov, *Altın Orda-Rus İlişkileri Ve Altın Orda'nın Rusya'ya Etkileri*, 102.

³⁰²Rızaeddin Fahreddin, *Altın Ordu ve Kazan Hanları*, 82-83.

³⁰³İlyas Kamalov, *Altın Orda-Rus İlişkileri Ve Altın Orda'nın Rusya'ya Etkileri*, 105.

Kırım Hanı Hacı Giray Han Moskova Knezliği'ne yardım ederek Mahmud Han'ı bozguna uğratmıştı. Bu fırsatı kaçırmayan Said Ahmed Han 1465 yılında Altın Orda Tahtına oturmuş ve Mahmud Han Astarhan'a kaçmak zorunda kalmıştı. Mahmud Han da burada Astarhan Hanlığı'nı kurmuştur³⁰⁴.

3.5. RUSYA'NIN ALTIN ORDA'DAN AYRILMASI VE RUS BİRLİĞİNİN KURULMASI

II. Vasili 1462 yılında öldükten sonra, Moskova Knezliği, oğulları arasında bölündü. Büyük kardeş olan III. İvan'a Moskova Knezliği'nin en mühim 14 şehri ve kasabası isabet ettiği halde, kalan dört biradere ancak 11-12 şehir ve kasaba düşmüştü. III. İvan tahta çıktığında Moskova Knezliğinin işgal ettiği saha 15.000 mil kadardı, Bunun büyük bir kısmı İvan'a ait olmakla beraber, kalan dört kardeşle, knez sıfatıyla Moskova Knezliği sahasında hakimiyet sürüyorlardı³⁰⁵.

Moskova Knezliği her taraftan diğer knezliklerle kuşatılmıştı. Rusya'nın kuzey mntıkları, Fin körfezine sokulan, Novgorod Knezliği'ne aitti. Moskova Knezliği'nin kuzey batısında, Tver Knezliği vardı. Batı hududunda, Litvanya Devleti bulunuyor, Güneyde ve doğuda, Orta Oka boyunca, Rayzan Knezliği vardı. Moskova şehri, üç yabancı devlet sınırına çok yakındı; 80 km. mesafede Tver Knezliği hududu, 100 km. mesafede Kazan Hanlığı, ve batı tarafında 100 km. bir yerde Litvanya Knezliği bulunuyordu. Moskova Knezliğinin tek bir sadık dostu vardı, o da, Kasım Hanlığı idi. Moskova şehrinin 160 km. mesafede Oka nehri üzerindeki eski Gorodets şehri, Kasım Hanlığının merkezi idi³⁰⁶.

1465 yılında Altın Orda Devleti tarafından Ruslara karşı bir saldırı gerçekleşmişti. Fakat Kırım hanı Hacı Giray, Ruslara yardım etmişti. Hacı Giray'ın bu hareketi III. İvan'ı büyük bir tehlikeden kurtardığı gibi, bu yardım aynı zamanda Moskova Kneziliği'ne diğer düşmanlara karşı harekete geçme imkanı vermişti. III. İvan'ın tasarladığı işlerin başında Novgorod Knezliği'ne son vermek geliyordu.

Moskova kuvvetleri, Novgorod'a ait bazı yerleri ve şehirleri ele geçirmişlerdi. Bu suretle Novgorod şehrinin hem istiklali, hem de arazi bütünlüğü, Moskova

³⁰⁴ Mualla Uydu Yücel, *Altın Orda Devleti*, 79-80.

³⁰⁵ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917 Yılına Kadar*, 108-109.

³⁰⁶ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917 Yılına Kadar*, 109.

tarafından tehdit edilmiş oldu. Moskova Knezliği'nin bu hareketine karşı Novgorod Knezliği, bağımsızlığının tanınması şartıyla, Litvanya, Knezliği ile, 1471'de yapılan bir anlaşmayla Novgorod, Litvanya Knezliği'nin himayesi altına girmiş oldu. Ancak Novgorod'luların bir Katolik olan Litvanya kralın himayesine girmesi, Moskova'da "ortodoksluğa ve Rusluğa karşı işlenen büyük bir ihanet" diye vasıflandırılmış ve III. İvan büyük bir ordu toplayarak Novgorod üzerine sefere çıkmıştı. Moskova knezinin kuvvetleri, köyleri ve şehirler yakıp yıkmaya başlamışlardı. Novgorod'lular, III. İvan'a elçiler gönderip, barış istemişlerdi. Moskova Knezliği ve Novgorod Knezliği arasındaki anlaşmaya göre, Novgorodlular, İvan'a 15.000 ruble Savaş tazminatı ödeyecek, ve Litvanya ile yapılan anlaşmayı bozacaklardı. Fakat Bir müddet sonra İvan ile Novgorod'luların arası yeniden açılmış ve III. İvan, Novgorod üzerine yeni bir sefer açmıştı. III. İvan, Novgorod'da da Moskova'da olduğu gibi, hakimiyet sürmek istediğini belirtmişti. Novgorodluların III. İvan'a karşı koyacak güçleri olmadığı için 1478 yılında, III. İvan'ın şartlarını kabule mecbur kaldılar. Böylece Şehir, Moskova Knezinin askerleri tarafından işgal edilmişti³⁰⁷.

Küçük Muhammed Han'ın oğlu Said Ahmet Han 1465 yılında hükümdar olmuş ve hükümdarlığı 1465-1481 yılları arasında 16 yıl sürmüştü. Fakat ülkede 1471 yılında karışıklıklar iyice artmıştı³⁰⁸. Tam bu sıralarda 1462 yılında tahta çıkan III. İvan, 1462 yılında Rus paralarından Altın Orda hanlarının adlarını çıkartmıştı, üstelik 1471 yılındaki karışıklıklardan da yararlanarak 1472 yılında III. İvan Altın Orda'ya vergi ödemesini keserek, vergileri Kırım ve Kazan hanlarına göndermeye başlamışlardı³⁰⁹.

Moskova Knezliği'nin vergilerini Kazan ve Kırım hanlarına vermesi ve Novgorot Knezliği üzerinde de hakimiyet kurup güçlendiği için Altın Orda Han'ı Said Ahmed Han (1465-1481) 1472 yılında Moskova Seferine çıkmıştı. III. İvan, Altın Orda'ya karşı 180.000 kişilik bir ordu hazırlamıştı. Ancak Said Ahmed Han'ın Aleksin Kalesi'ni ateşe vermesi, 180.000 Moskova askerinin cesaretini kırmıştı. Bunun üzerine III. İvan Kasım hanı Daniel'in Said Ahmed Han'a

³⁰⁷ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917 Yılına Kadar*, 111.

³⁰⁸ Aydın Çelik - Önder Güler, *Altın Ordu İmparatorluğu*, 15

³⁰⁹ İlyas Kamalov, *Altın Orda-Rus İlişkileri Ve Altın Orda'nın Rusya'ya Etkileri*, 207.

saldırmasını sağlamıştı. Daha sonra Said Ahmed Han (1465-1481) saldırıyı geri çekmişti.

Moskova Knezliği Altın Orda Devleti'nin bu başarısız saldırısından sonra da vergileri ödememeye devam etmiştir. Moskova Knezliği gün geçtikçe Altın Orda'dan ayrılmaya başlıyordu. 1476 yılında Said Ahmet Han, Moskova Knezine bir elçi göndermişti. Said Ahmed Han (1465-1481) III. İvan'dan kendisiyle görüşmek için bizzat Saray'a gelmesini istemişti. Ancak III. İvan, kendisi bizzat gitmemiş yerine elçisini göndermişti³¹⁰.

Said Ahmet Han (1465-1481), Moskova Knezliğinin kuvvetlenmesinemani olmak istiyor ve Rusların Altın Orda'ya tabi bir durumdakalmalarına gayret ediyordu. Said Ahmed Han 1480 yılında tekrar III. İvan'ın vergi ödemesiyi tekrar başlatmasını ve geriye yönelik de ödeme yapmasını istemiş. Ancak III. İvan, bu teklifi kabul etmemiş, artık yeterince güçlendiği kararına vararak ordusuyla birlikte Said Ahmed'i karşılamaya karar vermişti. Bunun üzerine Said Ahmed Han (1465-1481), Moskovaüzerine yeni bir sefere çıkmaya karar vermişti³¹¹.

Said Ahmed Han sefere çıkmadan önce Litvanya Knezi Kazimir ile işbirliği yapmıştı. 1480 yılında Moskova seferine çıkmıştı. Altın Orda kuvvetleri yavaş yavaş yürüyerek, Moskova Knezliği ile Litvanya arasında sınır olan Ugra Nehri'nin kenarına gitmişlerdi. Litvanya Knezi Kazimir de askerleriyle buraya gelerek, Altın Orda kuvvetleriyle birleşecek ve iki müttefik ordu Moskova üzerine yürüyeceklerdi. Yapılan plan akabinde Said Ahmed Han 1480 yılında Moskova seferine çıkmıştır³¹².

Kırım Han Mengli Giray Han, Litvanya Kralı ile Said Ahmed Han'ın ittifak yapmasına karşı çıkmış ve III. İvan ile ittifak yapmıştır. III. İvan da bu sırada Kasım Han'ı Nur Devlet'i de Altın Orda Devleti'nin savunmasız kalan başkentine göndermişti.

Said Ahmed Han, Ugra Nehri kıyısına kadar ilerlemiş ve Litvanya Knezinin gelmesini beklemeye başlamıştı, bunun için hemen hücumla geçmemişti. Said Ahmet Han'ın Litvanya Knezi Kazimir'i bekleyişi Altın Orda'yı hareketsiz bırakmıştı. Halbuki Litvanya Knezi bu defada sözünde durmamıştı. Said Ahmed

³¹⁰ Rızaeddin Fahreddin, *Altın Ordu ve Kazan Hanları*, 82-83.

³¹¹ İlyas Kamalov, *Altın Orda-Rus İlişkileri Ve Altın Orda'nın Rusya'ya Etkileri*, 108.

³¹² Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917 Yılına Kadar*, 111.

Han kıtaları ve Rusların öncü kuvvetleri arasında birkaç gün atış yapıldıktan sonra, her iki ordu, aralarında Uğra nehri olduğu halde, hareketsiz kalmışlardı. Said Ahmed Han Uğra Nehri'nin donmasını beklemeye ve Kış geldiğinde Moskova Üzerine sefere çıkılmasına karar vermişti. Kış geldiğinde Moskova üzerine saldırı gerçekleşmişti³¹³.

Altın Orda ile Rusya arasında yapılan savaş sırasında III. İvan, Rus ordusunu Borovsk şehri civarına çekmeye ve orada toparlanmaya karar vermişti. Ancak Said Ahmed Han, III. İvan'ın bu hareketini savaş taktiği olarak algılamış ve ordusunu geri çekmiştir. Böylece hem Altın Orda hem Moskova Knezliği birkaç ay birbirlerine karşı durağan kalmışlar ve savaşmadan dağılmışlardı.

Altın Orda Devleti'nin bu savaştan geri çekilmesinde, Kırım ve Kasım Tatarlarının Moskova Knezliği tarafında yer almaları ve Nur Devlet'in bu sırada korumasız kalan Saray şehrine saldırıya geçmesi etkili olmuştur³¹⁴.

Moskova'yı cezalandırmak için gelen Ahmet Han, böylece amacına ulaşmadan memleketine geri dönmüş oldu. Bu durumu aynı zamanda Altın Orda'nın Rusknezliklerinden istemeden de olsa vazgeçtiği şeklinde yorumlamak mümkündür. Altın Orda Devleti resmi olarak ancak 1502 yılında tarihsahnesinden çekilse de, fiilen daha 1481 yılında ortadan kalkmıştır³¹⁵.

Ancak Said Ahmed Han'ın (1465-1481) ölümünden sonra oğulları hanlık tahtına çıkmışlarsa da Altın Orda bir daha eski gücüne ulaşamamıştır. Altın Orda-Rus knezlikleri ilişkileri 1481 yılında Ahmet Han'ın vefatıyla birlikte sona ermektedir. Said Ahmed Han'ın vefatıyla birlikte Ruslar yaşamış oldukları 250 yıllık Altın Orda hakimiyetinden kurtulmuşlar Hatta Ruslar Said Ahmed Han'ın ölüm gününü devletin bağımsızlık ve esaretten kurtuluş günü ilan etmişlerdir³¹⁶.

III. İvan'ın Büyük Orda'ya karşı elde ettiği başarı, onun Rus topraklarında tekhükümdar olarak kendisinden söz ettirmesini ve 1485 yılından sonra “bütün Rustopraklarının hükümdarı” unvanını almasını sağlamıştır. Nitekim kendisini “çar” ilan eden ilk knez de III. İvan oldu. Yine III. İvan zamanında ülke arması

³¹³Charles J. Halperin, *Russia And The Golden Horde: The Mongol Impact On Medieval Russian History*, 167.

³¹⁴Rızaeddin Fahreddin, *Altın Ordu ve Kazan Hanları*, 86-87.

³¹⁵İlyas Kamalov, *Altın Orda-Rus İlişkileri Ve Altın Orda'nın Rusya'ya Etkileri*, 108.

³¹⁶Rızaeddin Fahreddin, *Altın Ordu ve Kazan Hanları*, 88.

olarak ikibaşlı kartal kabul edilmiş ve Rossiya (Rusya) terimi kullanılmaya başlanmıştı³¹⁷.

3.6. ALTIN ORDA DEVLETİ'NİN KIRIM HANLIĞI TARAFINDAN YIKILIŞI (1502)

Said Ahmed Han'ın ölümünden sonra oğulları Murtaza ve Şeyh Ahmed arasında başlayan taht kavgaları başlamış ve bu savaş Şeyh Ahmed Han'ın Altın Orda Tahtına çıkmasıyla sonuçlanmıştı.

Şeyh Ahmed Han'ın 1491 yılında Kırım Hanı Mengli Giray'ın üzerine yürümüş fakat Rus Knezi III. İvan, Mengli Giray'ın Kâsım Hanlığı'nda hüküm süren kardeşi Nur Devlet (1486-1491) ile onun oğlu Satılğan'ı ve Kazan Hanı Muhammed Emin'i Saray şehri üzerine saldırttı. Onlar da Altın Orda'nın hükûmet merkezi olan bu şehri yakıp yıktılar. Nihayet, Şeyh Ahmed Han'ın Mengli Giray'a karşı giriştiği sefer başarısızlıkla sonuçlanmıştı³¹⁸.

Yıkılmasının son evresinde Altın Orda'nın karşısına çıkan Hanlık Kırım Hanlığı olmuştur. Altın Orda Devleti'nin 1500'lü yıllarda sınırları da oldukça daralmış **[EK:10]** ve bu sınırları da koruyamaz hale gelmişti.

Kırım Hanı Mengli Giray, Şeyh Ahmed Han'ın oğullarının güç kazanmasından korkmuş, ve onların soyunu kurutabilmek için sistematik çalışmalar yürütmüştür. Mengli Giray, bu ülkeyi yıkmak için elinden gelen her şeyi yapmıştır. Mengli Giray Han, Aşağı idil boyunu kendi hakimiyeti altına koymak ve oradaki uruğları inkıyad altına almak için, 1502 yılında Kırım Hanı Mengli Giray, Altın Orda Devleti'nin bütün düşmanları ile birleşerek Saray şehrine saldırmıştı. Başarıya ulaşan bu sefer sonucunda, Altın Orda Devleti tamamen ortadan kaldırılmıştı³¹⁹.

Mengli Giray Han daha sonra III. İvan'a elçiler göndermiş ve elçiler aracılığıyla “kendisine artık tüm dünyanın kapılarının açılmış olduğu” haberini vermişti. Şeyh Ahmed adamlarıyla birlikte bozkıra kaçmıştır. Böylece 267 yıllık Saray tarihi sona ermiş oldu. Burada ilginç olan durum şu ki Batu Han'ın kurmuş olduğu devlet (Altın Orda Devleti), yine kendi soydaşları tarafından (Kırım Hanlığı)

³¹⁷İlyas Kamalov, *Altın Orda-Rus İlişkileri Ve Altın Orda'nın Rusya'ya Etkileri*, 108.

³¹⁸Serkan Acar, *Kazan Hanlığı (1437-1552)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı, İzmir, 2011, 87.

³¹⁹Akdes Nimet Kurat, *IV ve XVIII Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, 144.

tarafından yıkılırken, Yine Batu Han zamanında bozguna uğratılan Ruslar yine soydaşları (Kırım Hanlığı) sayesinde yükselişe geçmişlerdi. Kısaca Mengli Giray, Moskova'dan gelecek bir "Teşekkür" uğruna Altın Orda Devleti'ni yerle bir etmişti³²⁰.

3.7. ALTIN ORDA DEVLETİ'NDEN SONRA KURULAN DEVLETLER

Mengli Giray'a yenilen Altın Orda Hanlığı küçük hanlıklara, ordalara bölünmüştür. Bu bölünen parçalar: Kazan Hanlığı, Kasım Hanlığı, Kırım Hanlığı, Astrahan Hanlığı, Siber Hanlığı, Nogay Ordası gibi küçük hanlıklara[EK:11] zemin olmuştur³²¹.

3.7.1.Kazan Hanlığı'nın Kurulması

Uluğ-Muhammed Han Altın Orda Hanı iken 1437 yılında Küçük Muhammed, Uluğ-Muhammed Han'a karşı ayaklanmıştı. Uluğ-Muhammed Han, ailesini çoğu kadın ve çocuklardan oluşan 3 bin kişiyi yanına alarak aşağı İdil bölgesine yönelmiş Kazan şehrini ele geçirmişti. Uluğ-Muhammed Han'ın amacı burada bir birlik kurup, Saray'daki taraftarları ve Moskova Knezi II. Vasiliy'le de anlaşarak tahtı tekrar ele geçirmektir. Fakat II. Vasiliy, kendi sınırına dayanan Uluğ-Muhammed ve askerlerinden rahatsız olmuş ve onlardan şehri terk etmelerini istemiş, hatta onların üzerine eski rakibi Knez Yüriy'in oğulları olan Dmitriy Şemyaka ile Dmitriy Krasny'ı göndermiştir. Karşılaşmanın başında Ruslar galip gelince, Uluğ-Muhammed barış teklifinde bulunmuş ve Rus sınırlarını bütün düşmanlardan koruma sözü vermiştir. Ancak, Ruslar bu şartları kabul etmeyerek tekrar savaşı başlatmışlardı.5 Aralık 1437 tarihinde yeniden başlayan savaşta Uluğ-Muhammed galip geldi veBelev'e hâkim olmuş ve aşağı İdil bölgesine yönelmiş Kazan şehrini ele geçirmişti. Böylece Kazan Hanlığı'nın temelleri 1437 yılında atılmış oldu³²².

Uluğ-Muhammed Han, 1437'deKazan Hanlığını kurduktan sonra Moskova Knezine karşı harekete geçmiş ve kısa birzaman içinde Volga'nın sağ tarafını Oka nehrine kadar, Rus nüfuzundan kurtarmıştı. Uluğ- Muhammed Han'ın Kazan'a hâkim olduktan sonraki ilk işi, Moskova üzerine yapacağı yeni bir sefer oldu. 3

³²⁰Rızaeddin Fahreddin, *Altın Ordu ve Kazan Hanları*, 88.

³²¹Uli Schamiloğlu, "Altın Ordu", 412.

³²²İlyas Kamalov, *Altın Orda-Rus İlişkileri Ve Altın Orda'nın Rusya'ya Etkileri*, 103

Temmuz 1439 yılında Uluğ-Muhammed, Moskova kuşatmasını başlattı. Knez II. Vasiliy aynen ataları gibi şehri terk etti ve Kostroma'ya gitti. Uluğ Muhammed Han, Tver mintakasına kadar giderek, şehirleri ve köyleri yağma ettikten sonra, dönmüştür. Ancak Moskova şehri, kalın surları sayesinde, tahrib olmaktan kurtuldu. Aynı yılda, Oka nehrinin mansabındaki Nijni-Novgorod şehrinin Uluğ Muhammed han tarafından alınmıştı³²³.

O sıralarda Altın Orda Hanlığında kargaşalık, hanlar veprensler arasında kavgalar sürüp gittiğinden, Altın Orda Hanları, Saray'a uzak olan Kazan Hanlığı ile meşgul olamıyordu. Memleket başsız kalmış ve perişanbir hale gelmişti. onun için Kazanlılar Uluğ Mehmet-Han büyükbir sevinçle karşıladılar ve ona Ruslara karşı savaşlarında yardım etmeyi üstlerine vazife bilmişlerdi³²⁴.

Uluğ-Muhammed, bundan sonra da Rus şehirleri üzerindeki baskısını azaltmamış ve oğullarıyla birlikte 1444-1445 yıllarında Gorodets, Murom ve Suzdal şehirlerine saldırmıştı. Bunu müteakip 7 Temmuz 1445 tarihinde II. Vasiliy'in başkanlığındaki 1500 kişilik Rus birliği, Uluğ-Muhammed'in askerlerini bölgeden uzaklaştırmak için Uluğ-Muhammed'in oğulları olan Yakup ile Mahmudek'in başkanlığındaki 3.500 kişiden oluşan birliğe saldırmıştı³²⁵.

II. Vasiliy'in büyük bir ordu ile hareketegeçtiği haberini alan Uluğ Muhammed Han askerlerini geri çekerek Suzdal şehri yanında Rusları karşılamıştı. 7 Temmuz 1445'te vuku bulan meydan savaşında, Ruslar muthiş bir yenilgiye uğramışlardı³²⁶. Yaralanan II. Vasiliy ise esir düşmüştü. G. Vernadskiy'in deyimiyle böylece küçük bir muharebe tarihî önem taşıyan gelişmelere yol açmıştı. Çünkü; Uluğ-Muhammed'in ilerleyişi, bu muharebeden sonra durmuştu, halbuki Moskova halkı panik içindeyi. Moskova'da çıkan yangın da şehrin savunma gücünü de zayıflatmış bulunmaktaydı. Ancak, Uluğ-Muhammed bütün bu durumdan faydalanamadığı gibi, II. Vasiliy'i de 25 000 ruble karşılığında serbest bırakarak kendisine Moskova Knezliği'ni vermişti. Bu konu hakkında Alman tarihçisi B. Spuler, Uluğ-Muhammed'in Moskova Knezliği'ni tamamen itaati altına alma şansını kullanamayarak, yanlış bir politika izlediğini söylemiştir.

³²³ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917 Yılına Kadar*, 101.

³²⁴ Abdullah Battal Taymas, *Kazan Türkleri*, 23.

³²⁵ İlyas Kamalov, *Altın Orda-Rus İlişkileri Ve Altın Orda'nın Rusya'ya Etkileri*, 104.

³²⁶ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917 Yılına Kadar*, 101.

Ancak Uluğ Muhammed'in bu tavrı, Altın Orda-Rus ilişkilerindeki dengenin Rusların lehine değişmesiyle de yakından ilgilidir. Bu savaştan kısa bir süre sonra da 1445 yılında Uluğ-Muhammed'in oğlu Mahmudek babasını öldürmüş ve kendisini Kazan'da han ilan etmiştir³²⁷.

Kazan hanlığının sınırları pek belli olmamakla birlikte, Prof. Firsov'un Kazan Devleti'nin sınırlarına dair düşüncesi şöyledir: "Kazan devletinin sınırlarını Nijninovgorod ülkesinden başlayıp, İdil (Volga) nehrinin iki kıyısı boyunca doğuya doğru uzanır; güneyde ve doğuda ıssız bozkırla Sibiry sınırlarına dayanır; kuzeyde ise, Viatka ve Perm ülkeleriyle bitişirdi". Memleketin Türklerle meskun olan ortakısmı onun yalnız beşte birini teşkil ediyordu. Memlekette müslümanTürklerden başka Çuvaş Türkleri, Fin ırkına mensup kavimlerdenMordıvalar, Çirmişler (Mariler) Artar (Votiaklar) yaşamaktaydı³²⁸.

3.7.2. Kasım Hanlığı'nın Kurulması (1452)

Moskova Knezi bundan böyle Kazan hanının istediği gibihareket edecek, Altın Orda yerine, Kazan'a vergi gönderecekti. Ayrıca II. Vasiliy, Kazan hanı ile yaptığıanlaşma gereğince hanın oğulları Yakup ve Kasım'a, Moskova arazisinde bir "yurt" vermeğikabul etmişti. Buna binaen her iki han da,kendi asker ve adamlarını alarak Moskova'ya gitmişlerdi. Moskova Knezi Vasili, 1450 yılında vaziyete tamamıyla hakim olunca, Oka nehri boyundaki Gorodets şehrini ve çevresini Yakub ve Kasım'a vermişti. Ancak Yakub Han çok geçmeden ölmüş ve Gorodets şehri, de çok geçmeden, Kasım şehri ya da "Kasimov" adını almış ve burada 1452 yılında yeni bir Hanlık kurulmuş oldu. Ancak Kasım hanları ve mirzaları çok geçmeden Moskova Knezliği'nin tesiri altına girmişlerdi. Ayrıca Kasım Hanlığı, 200 yıl süren tarihi boyunca, Moskova Rusyası'nın büyümesinde ve genişlemesinde önemli bir rol oynadığı gibi, Ruslar arasında Moğol-Türk unsurunun ve Türk tesirinin çoğalmasında da büyük bir amil olmuştur³²⁹.

Moskova Knezliği'ne karşı AltınOrda tehlikesinin her geçen gün azaldığı bir dönemde II. Vasiliy, Rus boyarlarının dabaskısıyla Moskova ve civarına yerleştirdiği Altın Ordalıları şehirden uzaklaştırmayave Gorodets şehrine

³²⁷İlyas Kamalov, *Altın Orda-Rus İlişkileri Ve Altın Orda'nın Rusya'ya Etkileri*, 104.

³²⁸Abdullah Battal Taymas, *Kazan Türkleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1966, 24.

³²⁹Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917 Yılına Kadar*, 102.

yerleştirmeye karar verdi. Moskova Knezi II. Vasiliy'in Altın Orda'lının yerleştirilmesi için Gorodetsşehrini seçmesindeki amacı, bu şehrin Kazan ve Saray'dan Moskova'ya doğru gelen yolunüzzerinde olması, dolayısıyla; Kazan ve Saray'dan (Altın Orda'dan) gelebilecek herhangi bir saldınının, Kasım Hanlığınca engellenmesini sağlamaktı. Bu şehiri Uluğ-Muhammed'in oğlu Kasım'a verdiğinden dolayı da Kasım Han'ı Gorodets'e gönderilen Altın Orda halkının başkanlığına tayin etmiştir. Böylece 1452 yılının sonunda1453 yılının başında yeni bir hanlık kurulmuş oldu³³⁰.

Kazan Hanlığı Muhammed Emin Han'dan (1502-1518) biraz sonra 1521 yılında Kırım Hanlarının hakimiyetine girmişti. Astrahan Hanlığı kırım Hanlığı ve Kazan Hanlığının mücadeleleri ve Rusların saldırılarıyla maruz kalan Kazan Hanlığı 1552 yılında Moskova Knezi Korkunç İvan Kazan Hanlığı'na yaptığı saldırı sonucunda Kazan hanlığı Rusların eline geçmiş ve Kazan halkı resmen katledilmiş halkın çok azı bu katliamdan kurtulabilmişti. Bu günkü Rusya'ya bağlı Tatar Cumhuriyeti'nin esas unsuru Kazan Türklerinin torunlarıdır³³¹.

3.7.3. Kırım Hanlığı'nın Kuruluşu

Kırım Yarımadası, Altın Orda Hanlarına kafa tutan Mirza ve Beylerin dayanak sahası olagelmışti. Altın Orda'ya karşı Kırım'da ilk olarak Nogay Mirza (1282-1299), bilhassa Kırım'ı elde tutmak sayesinde kuvvet kazanmışti. Fetret Devrinde Kırım'dan Saray tahtına karışan Mamay Mirza (1340- 1380). Toktamış Han'dan sonra Edigey Mirza (1396-1419) da Kırım'da destek bulmuştu³³².

Edigey Mirza'dan sonra, Altın Orda tahtına Uluğ Muhammed Kırım ve havalisindeki toprakları idare ediyordu fakat 1427 yılın Mart ayında, olayın görgü şahidi el-Aynî'nin bildirdiğine göre, Mısır Memlûk sarayına Devlet Berdi'nin Kırım'ı ele geçirdiğine ilişkin bir mektup gelmişti. Ancak 1443 yıllarında Uluğ Muhammed Han yeniden Kırım'a hâkim olmayı başarmışti. Başka bir deyişle,

³³⁰ İlyas Kamalov, *Altın Orda-Rus İlişkileri Ve Altın Orda'nın Rusya'ya Etkileri*, 106.

³³¹ Ali Yılmaz, "Moğol İstilasından sonra Kurulan Türk Devletleri", 99.

³³² Akdes Nimet Kurat, *IV ve XVIII Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, 209.

1427 yıllarında Devlet Berdi tarafından Kırımdan Çıkarılan Uluğ Muhammed Kazan Hanlığı'nı kurduktan bir müddet sonra Kırım'ı geri almıştır³³³.

Uluğ-Muhammed'in Altın Orda tahtını terk etmesinden sonra Küçük Muhammed (1438-1459) tahta çıkmıştı. Küçük Muhammed Kırım'ın kontrolünü oğlu Said Ahmed'e vermişti. Said Ahmed Han, Kırım'da o kadar güçlenmişti ki Altın Orda komutanlarının çoğu Kırım'ı kontrol altında tutan Said Ahmed'e sığınmıştı. Moskova Knezliği de Said Ahmed'i han olarak kabulederek, vergileri ona gönderiyorlardı. Buna karşı Said Ahmed'in kardeşi Mahmud, Moskova'nın vergileri kendisine ödemesi gerektiğini ileri sürerek, 1447'de Moskova üzerine sefere çıkmış ancak başarılı olamamıştı.

Said Ahmed, 1449 yılında küçük bir birliği Rus toprakları üzerine sefere göndermişti. Bu birlik Moskova'dan 30 kilometre uzaklıkta olan Pohra Nehri'nin yakınlarına kadar gelmiş ve yol üzerindeki birçok şehri tahrip etmiş, halkı esir etmiştir. Moskova'nın hizmetinde bulunan Kasım Han'ın Altın Orda birliğin karşısına çıkmasıyla Said-Ahmed'in askerleri memleketlerine geri dönmek zorunda kalmıştı³³⁴.

1449 yılındaki Altın Orda –Moskova Knezliği- Kasım Hanlığı arasındaki muharebe ve kargaşadan sonra, Devlet Berdi'nin kardeşi Hacı Giray Kırım'a egemen olmayı başarmış, ve Altın Orda Hanı Said Ahmed'i Kırım'dan temelli kovmuştu. Böylece Kırım'da yeni bir Hanlığın temelini atmıştır. Bunun zamanı ve olayların nasıl geliştiği açıkça tespit edilemiyordur. Bilindiği üzere bu hadise bağımsız Kırım Hanlığı'nın başlangıç tarihi olarak kabul edilmektedir³³⁵.

Kırım Hanlığı'nda Hacı Giray'ın ölümünden (1466) sonra hanedanın varlığını ciddi şekilde şüpheli hale getiren taht kavgaları başlamıştır. 1466-78 yılları arasında Nur Devlet Giray ile kardeşi Mengli Giray arasında devam eden taht mücadelesinde Nur Devlet Giray Altın Orda hanlarından destek alırken, Şirinler

³³³Istvan, Vasary, “Kırım Hanlığı Ve Büyük Orda (Xv-Xvi. Yüzyıl) Hâkimiyet Uğruna Mücadele”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, (Çev. Serkan Acar), S.XXIX, 2014, 330.

³³⁴İlyas Kamalov, *Altın Orda-Rus İlişkileri Ve Altın Orda'nın Rusya'ya Etkileri*, 105.

³³⁵Istvan Vasary, “Kırım Hanlığı Ve Büyük Orda (Xv-Xvi. Yüzyıl) Hâkimiyet Uğruna Mücadele”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, (Çev. Serkan Acar), S.XXIX, 2014, 330.

Altın Orda hanına muhalefet etmeyi tercih edip, Mengli Giray'ı desteklemişlerdir³³⁶.

Kırım Hanlığı, Osmanlı Padişah'ı Fatih Sultan Mehmet döneminde 1475 yılında buraya gelen Gedik Ahmet Paşa komutasındaki kuvvetler, Kefe'yi bununla beraber Kerç, Sudak, Balıklağö ve Mankub'u da fethetmişler ve Kırım Hanlığı 1475 yılında Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştı. Artık Kırım Osmanlı'ya bağlı Kırım hanları tarafından yönetilecekti. Buna paralel olarak Kırım Halkı da Osmanlı'ya bağlı yaşamaktan ötürü rahat ve güvende idiler. Ancak Osmanlı Devleti duraklama döneminin son yıllarında Ruslarla yapılan 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'yla Kırım, Osmanlı himayesinden çıkmış sadece dini bakımdan Osmanlı halifesine bağlı kalacaktı. Bu antlaşmadan sonra gerileme dönemine giren Osmanlı Devleti Rusya ile yapmış olduğu 1792 Yaş Antlaşması'yla Kırım'ın Rusya'ya ilhakını kabul etmek zorunda kalmıştır³³⁷.

3.7.4. Astrahan Hanlığı

Altın Orda Hanı Küçük Muhammed 1459 yılında ölümünden önce Altın Orda'nın bir parçası olarak Astarhan'da hüküm sürmüştü. Onun ölümünden sonra oğullarından Mahmud Han (1459-1565) tahta çıkmıştı. 1465 yılına kadar Altın Orda'nın hanı olan Mahmud Han, ordusuyla Don Nehri'ni geçerek Rus topraklarına saldırmıştı. Ancak Kırım Hanı Hacı Giray bu sırada Moskova Knezliği'ne yardıma gelerek Mahmud Han'ı bozguna uğratmıştı. Böylece hem Rus toprakları kurtulmuş hem de Mahmud Han'ın Ruslar ve Kırım Hanlığı karşısında bozguna uğramasından yararlanan Said Ahmed Han kardeşini tahttan indirerek Altın Orda'nın başına geçmiş ve kendi adına burada para bastırmıştır. Mahmud Han, kardeşi Said Ahmed tarafından tahtan indirilince Mahmud Han da "Taht-İli"ni (Saray şehrini) terk ederek Astrahan'a kaçmak zorunda kalmış ve şehri ele geçirerek Hanlığın temelini atmıştı³³⁸.

Astrahan Hanlığı'nın merkezi Astrahan şehri önemli bir ticaret yolu üzerinde idi. Zengin devletler ve göçebe kabileler buraya ticarete geldiklerinden dolayı bu

³³⁶ Derya Derin Paşaoğlu, "Altın Orda ve Kırım Sahasında Bozkır Aristokrasisinin Güçlü Temsilcileri: Emir Rektemür ve Şirin Mirzalar", 169.

³³⁷ Ali Yılmaz, "Moğol İstilasından sonra Kurulan Türk Devletleri", 99-100.

³³⁸ Dinçer Koç, "Asağı İdil Boyunda Hâkimiyet Mücadelesi ve Astarhan (Hacı Tarhan) Hanlığı", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S.XII, 2012, 462,

şehir çok zenginleşmişti. Zenginliği yüzünden devamlı saldırılara maruz kalan Astrahan Hanlığı çok uzun ömürlü olmamıştır. Ruslar; Kırım, Kazan ve Astrahan hanlıkları arasındaki mücadelelerden faydalanarak 1552 yılında Kazan Hanlığı'na 1556 yılında ise Astrahan Hanlığı'na son vermişlerdir. Bu sülale daha sonra Buhara Hanlığı olarak tarih sahnesine çıkacaktır³³⁹.

3.7.5. Nogay Hanlığı (1502-1770)

Hanlık ismini Altın Orda Devleti Berke Han dönemi ordu komutanlarından Emir Nogay'dan almaktadır. Kendisi çok itibarlı ve saygın bir komutandı. İtibar ve saygınlığı yanında Altın Orda hanları karşısında çok etkin birisiydi. Emir Nogay, pek çok savaşa katılmıştır. Zamanla devletin içinde devlet kurmuş keni başına buyruk hareket eder hale gelmişti. hatta Altın Orda Hanlığı'nın tahtında ve yönetiminde bile etkili oluyordu ki 1291 yılında Altın Orda tahtına Tokta Han'ı geçirmişti. Emir Nogay himayesinde tahta geçen Tokta Han, Emir Nogay ile devlet işlerine karışmaması konusunda mücadele etmiştir. Emir Nogay, 1299 yılında Tokta Han tarafından öldürülmüştü. Bu tarihten sonra Emir Nogay'a bağlı olan boylar Altın Orda devleti'nden ayrılmışlar ve Nogaylılar adı ile anılmaya başlamışlardı. 1502 yılında Altın Orda Devleti Kırım Hanlığı tarafından yıkılınca birlikteliklerini sağlayarak Hazar Denizi ile Aral gölü arasında Saraycık şehrinde Nogay Hanlığı'nı kurulmuştur. Kurucusu belli değildir³⁴⁰.

Nogay Hanlığı'nın halkının büyük çoğunluğunu Kırız ve Kıpçak Türkleri oluşturmaktadır. Nogay Hanlığında bu halklardan başka Özbek, Kazak, Başkurt Türkleri de vardır.

Kazan ve Astrahan Hanlıklarının Rusların hakimiyetine geçmesinden sonra Nogay Hanlığında Rus yanlısı olan İsmail ve Rus yanlısı olmayan Yusuf arasında taht kavgası çıkmıştı Ruslar bu kargaşadan faydalanarak Yusuf'u öldürmüş ve İsmail tarafındakiler Rus hakimiyetini kabul etmişlerdi. Yusuf'un oğulları ise Kırım Hanlığı'nın himayesine girip Küçük Nogay Ulusu olarak Kuban Nehri ve Azak arasında yerleşmişlerdi. Küçük Nogaylar ancak 1770 yılında Rusların himayesine girmişlerdir³⁴¹.

³³⁹ Ali Yılmaz, "Moğol İstilasından sonra Kurulan Türk Devletleri", 100.

³⁴⁰ Mustafa İngenç, *Tarihimiz: Kaç Devlet Kurduk?*, 281.

³⁴¹ Mustafa İngenç, *Tarihimiz: Kaç Devlet Kurduk?*, 281.

3.7.6. Sibir Hanlığı

Altın Orda Devleti'nin yıkılma sürecine girdiği tarihlerde kurulan hanlıklardan birisi de Sibir Hanlığı'dır. İsmi kurulduğu coğrafya'dan almaktadır. Cengiz Han daha 1220 yılında İrtiş Tobul, İşim ve Tura Irmak boylarını Çingi-Tura şehri merkez olmak üzere Tayboğa'ya vererek Cengiz Han sülalesinden bir devlet kurulmuştu. 1429 yılında aynı coğrafyada Ebul Hayır Han tarafından Özbek Hanlığı kurulmuştu. Ebul Hayır Han, 1446 yılında Sir Derya bölgesinde yeni topraklar fethederek bu bölgeden çekilmiş ve bu bölgede Hacı Muhammed Han Tarafından Sibir Hanlığı kurulmuştur. Sibir Hanlığı içerisindeki halkın çoğunluğu Kırgız, Kıpçak, Özbek ve Yakut Türklerinden oluşmaktaydı³⁴².

Ruslar 1579-1584 yılları arasında Yermak tarafından Sibir Hanlığına saldırı düzenlemişlerdi. Ancak beş yıl süren saldırı sonrasında Sibir Hanı Küçüm Han, Rusları yenmeyi başarmıştı. Küçüm Han'ın elinde ateşli silahlar olmadığı için bu başarısını devam ettirememişti. Ruslar, 1587'de ikinci bir sefere çıkarak Sibirya'yı ele geçirmişlerdi. Ancak Sibir hanlığı'nın sonu Küçüm Han'ın ölmesiyle (1598) son bulur³⁴³.

³⁴² Mustafa İngenç, *Tarihimiz: Kaç Devlet Kurduk?*, 286.

³⁴³ Ahmet Temir, "Moğol (Veya Türk-Moğol) Hanlığı", 262.

SONUÇ

Cengiz Han, kurmuş olduğu Moğol Hanlığının sınırlarını genişletmiş ve etrafındaki Hanlıkları ve kabileleri kendisine bağlamıştı. Cengiz Han'ın Cihan Hakimiyeti anlayışı vardı ve Harzemşahlarla da bir küçük sorun yaşayarak Harzemşahlar üzerine savaşa çıkmıştı. Cengiz'in orduları çok acımasız ve barbarca savaşıyorlardı hem bundan önce hem de bundan sonra Nitekim Harzemşahlar karşısında da çok zalimce çarpışmışlardı. Üstelik Cengiz, savaştığı ordudan hemen herkesi öldürmeden yani halkı katletmeden ve şehirleri yağmalamadan yakıp yıkmadan gitmezdi. Cengiz Han Harzemşahlarla savaşırken Harzemşah Alaeddin kaçmış Cengiz, ordusundan iki tecrübeli komutan Cebe ve Subutay'ı ordularıyla Harzemşah Sultanı'nın peşinden göndermiş. Bu iki komutan da tıpkı Cengiz gibi geçtikleri şehirleri yağmalıyor, yakıp yıkıyorlardı. Sultan Harzemşah Alaeddin'i yakalamaya muvaffak olamayan bu iki komutan Deşt-i Kıpçak bozkırlarına çıkarak burada İtil Bulgarları ve Kıpçaklarla savaşmışlardı. Bu başarılı komutanlar ve Cengiz Han Harezm bölgesinde ve Deşt-i Kıpçak bozkırlarında şehirler ele geçirmişlerdi. Cengiz Han Harezmi seferinden döndükten sonra ordusunu dört oğlu arasında paylaştırmış ve onları tek merkeze bağlı ayrı ayrı dört ülke yapmıştı.

Cengiz, ülke topraklarını şöyle paylaştırılmıştı: Büyük oğlu Cuci'ye Altay Dağları ve Batı Sibirya'dan başlayarak İtil-Ural Bölgesi (Deşt-i Kıpçak Bölgesi) Çağatay'a Türkistan Bölgesi, Ügedey'e Yukarı İrtiş Nehri dahil olmak üzere Cungarya, küçük oğlu Toluy'a da, Moğolistan'ın orta ve Batı bölgesi verilmişti. Ancak bu dört ayrı ulus da merkeze Ögedey (Ügedey'e) bağlı kalmıştır. Kağanlık kuvvetli oldukça Cengiz'in oğulları merkeze sadatakle bağlı kalarak kendi ülkelerini birer vali gibi idare etmişlerdir. Bu dört bölge arasında kesin bir sınır söz konusu değildi

Cuci Han'a verilen bölge Cuci Ulusu diye adlandırılacak daha sonra ise bu bölgeye Altın Orda Devleti denilecektir Altın Orda Devleti'nin kurucusu Cuci değil Onun oğlu Batu Handır. Zaten Cuci Öldüğünde Cengiz Han daha hayattaydı. Cengiz Han Cuci Ulusunu Ak Orda ve Gümüş Orda diye ikiye ayırarak Ak Orda'yı Batu Han'a Gümüş Orda'yı da Orda (içen) Han'a vermiş ve

Orda Han'ın, Batu Han'a bağlı kalmasını söyleyerek merkezi Ak Orda olarak tanımlamıştı. Daha sonra bu iki halk birleşmiş ve Altın Orda olmuştu.

Altın Orda'nın Batu Han döneminde, Büyük Kağanlığa Cengiz'den sonra Ögedey Han kağanlık yapmış ve Batu Han da ona tabi olmuştu. Batu Han, Altın Orda Devleti'nin kurucusu sayılır. Batu Han her ne kadar Merkeze bağlı ise de Merkezden bağımsız karar verebiliyor ve hareket edebiliyordu. Batu Han, Bulgarlar Kıpçaklar ve Rus Knezliklerini kendisine bağlamıştı. 1236 yılında başlayan ve 1241 yılına devam eden bu istilalar sonrası ülke sınırlarını Macaristan'a kadar genişletmişti. Altın Orda Devletinin kuruluş yılı olarak da 1241 yılı kabul edilir.

Böylece Rusya'nın bozkırlarında artık yeni bir devletin adı anılacak ve bu devlet 261 yıl boyunca Deşt-i Kıpçak denilen coğrafya'da adından söz ettirecektir[**EK:12**].

1256 yılında Batu Han öldükten sonra tahta sırasıyla Sertak ve Ulakçı adlı iki oğlu çıkmış ancak ikisi de toplam bir yıl tahtta kalmamış. Daha sonra tahta kardeşi Berke Han (1256-1265) geçmiş ve Altın Orda Devleti Berke Han döneminde Müslümanlığı kabul etmiş ve Memluklerle ve Anadolu Selçuklularıyla ittifak yapmışlardı. Berke Han Döneminde İranda İlhanlıların başına geçen Hülagü ile mücadele edilmişti. Hülagü İran, Bağdat, Suriye Topraklarını yakıp yıkmış Halifeyi öldürmüştü ve Orta Doğu'da hızlı bir ilerleyiş yakalamışlardı. Ancak İlhanlılar Memluklerle yaptığı Ayn Calut Savaşında (3 Eylül 1260) yenilmiştir. Daha sonra 1263 yılında Berke Han da İlhanlıları yenmişti.

Berke Han'dan sonra Altın Orda Devleti Tahtında Emir Nogay söz sahibi olmaya başlamıştı. 1299 yılına kadar Altın Orda devletinin tahtına çıkanlar Emir Nogay'ın isteğiyle çıkıyor Emir Nogaya karşı koyan Han tahttan indiriliyordu. Yine Emir Nogay tarafından tahta çıkarılan Tokta Han 1299 yılında Emir Nogayla savaşmış ve Altın Orda devleti tahtında artık tekrardan hanlar söz sahibi olmaya başlamıştı. Emir Nogay'ın Altın Orda Tahtında söz sahibi olduğu yıllara birinci Fetret devri denilmektedir.

Tokta Han'dan sonra tahta Özbek Han çıkmıştır. Özbek Han dönemi Altın Orda Devleti'nin en parlak dönemidir. Ancak bunun yanında Birinci Fetret

devrinde Rus Knezlikleri iyice güçlenmişlerdi. Özbek Handa aralarında denge siyaseti izleyerek onlara çeşitli tavizler vermek zorunda kalmış yine de Moskova ve Tver Knezliği'nin güçlenmesini ya da ötekilerden daha güçlü hale gelmesini engelleyememişti. Günümüzdeki Rusya Devleti'nin kurulmasına sebep olan Moskova Knezliği'nin güçlenmesi Özbek Han zamanında gerçekleşmişti.

Özbek Han'dan sonra Tahta Canı-Bek Han Çıkmış ve Canı-Bek Han Oğlu Berdi-Bek tarafından öldürülmüş, tahta Berdi-Bek Han geçmişti. Berdi-Bek Han tahtta kalabilmek için 12 kardeşini öldürmüş sadece kendi oğlunu hayatta bırakmıştı. Ancak kendi oğlu da ondan önce ölmüştü. Berdi-Bek Han, Altın Orda Tahtında kalabilmek adına her ne kadar önlemini almışsa Onun döneminde (1360) üç han daha para bastırarak hanlıklarını ilan etmiş ve aralarında savaşımaya başlamışlardı. Nitekim Berdi-Bek Han öldürülmüş, taht kavgaları hala devam ediyordu. 1360-1380 yılları arasında Altın orda tahtına çok sayıda kişi Han olarak çıkmış hatta aynı anda birkaç tane Han ismine bile rastlanmaktadır. Bu kargaşadan da yararlanan Kırım'da Emir Mamay Mirza olmuştu. O da aynı Emir Nogay gibi Altın Orda tahtına kimin geçeceğine karar veriyor mücadelelere karışıyordu. 1360-1380 yılları arasına da ikinci fetret devri denilmektedir.

Timur'un yardımını alan Toktamış Han Mamay Mirza'yı da öldürerek Fetret devrine son vermişti ancak Toktamış Azerbaycan'a hakim olabilmek için Timur üzerine Sefere çıkmış başarısız olarak geri dönmüştür. Fakat daha sonra Kunduzca (1391) ve Terek (1395) Savaşlarında Timur'un ordusu karşısında Hezimete uğrayan Toktamış Litvanya'ya kaçmış, Altın Orda Tahtında bu sefer de Edigey Merza Söz sahibi olmaya başlamış ve yine Altın Orda Hanları üzerinde söz sahibi olmuştu. Edigey'in hakimiyet devri 1419 yılına kadar devam etmiştir.

Altın Orda Tahtına geçen Uluğ Muhammed (1419-1437) Cuci soyundan Küçük Muhammed'e yenilerek Altın Orda tahtını ona bırakmak zorunda kalmış ve kendisi Kazan'a giderek kazan Hanlığını Kurmuştu.

1265 yılında Küçük Muhammed'in oğullarında Said Ahmed Han, Birinci Fetret Döneminde güçlenen ve Özbek Han zamanında diğer Knezlerden üstün duruma gelen Moskova Knezliği, İkinci Fetret devri sonlarına doğru 1380 yılında Mamay Mirza ile yaptıkları Kolikovo Savaşını kazanmışlar, Artık Altın Orda'ya

karşı koyabileceklerini düşünmüşlerdi. Fakat Toktamış Han ve Edigey Mirza da Ruslarla savaşmışlar ancak Moskova Knezliği ile yapılan antlaşmalarla Altın Orda'ya bağlı ancak güçlenmeye devam eden bir knezlik haline gelmişti. Said Ahmed Han ile 1280'de yaptıkları savaşı kazanarak Said Ahmed Han Öldürülmüş ve oğulları arasında taht kavgası çıkmıştı. Böylece Moskova Knezliği de Bağımsızlıklarını ilan ederek bu günkü Rusya'yı oluşturmuşlardır.

Said Ahmed Han'ın ölümüyle Taht gavgasına giren oğulları Murtaza ve Şehy Ahmed arasındaki mücadeleyi Şeyh Ahmed Kazanmıştı. Altın Orda Devleti, 1502 yılında Kırım Hanı Mengli Giray tarafından saldırıya uğramış ve yenilen Şeyh Ahmed Bozkırlara kaçmıştı. Megli Giray Saray şehrini yağmalayarak ele geçirmiş ve 267 yıllık Altın Orda Devletine son vermiştir.

KAYNAKÇA

Ana Kaynaklar

Cüveyni, Alaeddin Ata Melik, *Tarih-i Cihangüşa*, (Çev: Mürsel Öztürk), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.

İbni Arabşah, *Acaibu'l Makdûr*, Selenge Yayınları, (Çev. D. Ahsen Batur), İstanbul 2012.

İbn'ül Esir, *El Kâmil Fi't-Tarih*, C.10, (Çev: Ahmet Ağırakça v.d.) Bahar Yayınları, İstanbul 2008.

Temir, Ahmet, *Moğolların Gizli Tarihi*, 2. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 1986.

Kitaplar

Aka, İsmail, *Timurlular*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995.

Bostworth, Clifford Edmund, *Doğuştan Günümüze İslam Devletleri*, (Çev: Hande Canlı), I.Basım Kaknüs Yayınları, İstanbul 2005.

Fahreddin, Rizaeddin, *Altın Ordu ve Kazan Hanları*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2003.

Findley, Carter V., *Dünya Tarihinde Türkler*, Timaş Yayınları, İstanbul 2012.

Golden, Peter B., *Türk Halkları Tarihine Giriş*, Karam Yayınları, (Çev: Osman Karatay), Ankara 2002.

Grousset, Rene, *Bozkır İmparatorluğu*, (Çev: M. Reşat Uzman), Ötüken Yayınları, İstanbul 2006.

Grousset, Rene, *Cihan Fatihi Cengiz Han*, (Çev: İzzet Tanju), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2001.

Güngör, Erol, *Tarihte Türkler*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2005.

Halperin, Charles J., *Russia And The Golden Horde: The Mongol Impact On Medieval Russian History*, Indiana University Press, Bloomington, 1987.

İngenç, Mustafa, *Tarihimiz: Kaç Devlet Kurduk?*, Expres Yayıncılık, Kütahya 2010.

- Kafalı, Mustafa, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1976.
- Karayev, Ömürkul, *Türkler ve Kağanlıkları*, (Çev: Mustafa Kalkan), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2008.
- Kurat, Akdes Nimet, *IV ve XVIII Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, 2. Baskı, Murat Kitabevi, Ankara 1992.
- Mercani, Şehabeddin, *Müstefadü'l Ahbar Fî Ahval-i Kazan ve Bulgar (Kazan ve Bulgar'daki Durum Hakkında Faydalanılan Haberler)*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, (Çev. Mustafa Kalkan), Ankara 2008.
- Onon, Urgunge, *The Secret History Of The Mongols*, Routledge Curzon Press, London, 2001
- Ostroqorsky, George, *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev: Fikret Işıltan), TTK Yayınları, Ankara 1981.
- Özdemir, H. Ahmet, *Moğol İstilas ve Abbasi Devletinin Yıkılışı*, İz Yayıncılık, İstanbul 2005.
- Öztürk, Oğuz Mete, *Geçmişten Günümüze Türk Devletleri*, Nokta Yayınları, İstanbul 2007.
- Parmelee, Mary Platt, *A Short History of Russia*, Echo Library Press, New York, 2005.
- Rasonyi, Lazslo, *Tarihte Türklük*, Örgün Yayınevi, (Çev: H. Z. Koşay), İstanbul 2007.
- Roux, Jean Paul, *Türklerin Tarihi*, (Çev: Galip Üstün), 5. Baskı, Ad Yayıncılık, İstanbul 1997.
- Schamiloglu, Uli, *Tribal Politics And Social Social Organization İn The Golden Horde*, Colombia Üniversitesi Press, Colombia, 1986.
- Seferoğlu Ş.K.,—Müderrişoğlu, Adnan, *Türk Devletleri Tarihi*, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara 1986.
- Söylemezoğlu, Galip Kemali, *Rusya Tarihi*, Kanaat Kitabevi, Ankara 1939.

Şeşen, Ramazan, *Sultan Baybars ve Devri (1260-1277)*, İSAM Vakfı, İstanbul 2009.

Taneri, Aydın, *Harezmîler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993.

Taymas, Abdullah Battal, *Kazan Türkleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1966.

Tekinoğlu, Hüseyin, *Cengiz Han'ın Yönetim ve Liderlik Sırları*, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2007.

Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2005.

Vernadsky, George, *Moğollar ve Ruslar*, (Çev: Eşref Bengi Özbilen), Selenge Yayınları, İstanbul 2007.

Vladimirtsov, B. Y., *Moğolların İçtimai Tarihi* (Çev: Abdülkadir İnan), TTK Yayınları, Ankara 1944.

Yakubovskiy, A.Yu., *Altın Ordu ve Çöküşü*, (Çev: Hasan Eren), 2. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 2000.

Yiğit, İsmail, *Memlûklar (1250-1517)*, Kayıhan Yayınları İstanbul 2008.

Yücel, Mualla Uydu, *Altın Orda Devleti*, İstanbul Üniversitesi Açık Ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, İstanbul 2010.

Makaleler

Aktan, Ali, “Memlûk-Haçlı Münasebetleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S.106, Şubat, 1997, 150-159.

Bal, Mehmet Suat, “Türkiye Selçukluları, Mısır Memlûkları Ve Altın Orda Devleti'nin İlhanlılara Karşı Kurduğu İttifak”, *Selçuklu Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. 17, 2005, 295-310.

Çakmak, Mehmet Ali, “Moğol İstilas ve Haremşahlar İmparatorluğu'nun Yıkılışı”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 4, (Ed: Hasan Celal Güzel vd.), İstanbul, 2010.

Çelik, Aydın, - Güler, Önder, “Altın Ordu İmparatorluğu”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S.188, Ekim 2010, 139-162.

Erdem, İlhan, ”Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadi, Ticari İlişkileri ve Sonuçları”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXI, S. 33, Ankara, Şubat, 2003, 49-67.

Kamalov, İlyas, “Altın Orda-Bizans Münasebetleri (1261-1453)”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S.IV, Çorum 2005, 12-17.

Kamalov, İlyas, “Altın Orda Devleti”, *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, (Ed: Osman Karatay–Serkan Acar), İstanbul, 2013, 580-589.

Kanat, Cüneyt, “Baybars Zamanında Memluk-İlhanlı Münasebetleri” *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S.16, 2001.

Koç, Dinçer, “Asağı İdil Boyunda Hâkimiyet Mücadelesi ve Astarhan (Hacı Tarhan) Hanlığı”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S.XII, 2012, 455-495.

Konukçu, Enver, “Berke Han”, *TDVİA*, C.5, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992.

Köprülü, M. Fuad, “Altın Orda’ya Ait Yeni Araştırmalar”, *Belleten*, C. V, TTK, Ankara, 1941, 397-436.

Özgüdenli, Osman Gazi, “Ögedey Han”, *TDVİA*, C.34, Diyanet Vakfı Yayınları Ankara, 2007.

Özaydın, Abdülkerim, “Harezmsahlr Devleti”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 4, (Ed: Hasan Celal Güzel vd.), İstanbul, 2010.

Paşaoğlu, Derya Derin, “Altın Orda ve Kırım Sahasında Bozkır Aristokrasisinin Güçlü Temsilcileri: Emir Rektemür ve Şirin Mirzalar”, *Tarih araştırmaları Dergisi*, C.33, S.56, 2014, 147-190.

Schamiloğlu, Uli, “Altın Orda”, *Türkler*, (Çev. Bülent Keneş), C.8, Yeni Türkiye Yayınları, (Ed: Hasan Celal Güzel vd.), İstanbul, 2010.

Schamiloğlu, Uli, “The Islamic High Culture of the Golden Horde”, *Proceedings of The 2nd Symposium On Islam In The Volga-Ural Region*, İstanbul Art and Culture Press, İstanbul, 2005.

Solmaz, Gürsoy, “Timur ve Seferleri”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C.8, (Ed: Hasan Celal Güzel vd.), İstanbul, 2010.

Temir, Ahmet, “Moğol (Veya Türk-Moğol) Hanlığı” , *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 8, (Ed: Hasan Celal Güzel vd.), İstanbul, 2010.

Togan, İsenbike, “Çinggis Han ve Moğollar”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 8, (Ed: Hasan Celal Güzel vd.), İstanbul, 2010.

Vasary, Istvan, “Kırım Hanlığı Ve Büyük Orda (Xv-Xvi. Yüzyıl) Hâkimiyet Uğruna Mücadele”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, (Çev.Serkan Acar),S.XXIX, 2014. 327-340.

Yılmaz, Ali, “Moğol İstilasından Sonra Kurulan Türk Devletleri”, *Türk Tarihi ve Kültürü*, (Ed: Cemil Öztürk), 3. Baskı, Pegem Yayıncılık, Ankara2006.

Yuvalı, Abdülkadir, “Mengü Timur”, *TDVİA*, C.29, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara2004.

Tezler

Acar, Serkan, *Kazan Hanlığı (1437-1552)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), E. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı, İzmir2011.

Bal, Mehmet Suat, *II. İzzeddin Keykâvus Dönemi (1246-1262)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), A.Ü.D.T.C.F., Ankara 2004.

Erdem, İlhan, *Türkiye Selçuklu-İlhanlı İlişkileri (1258-1308)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), A.Ü.D.T.C.F., Ankara1995.

Güler, Önder, *Altın Orda İmparatorluğu Dış İlişkileri*,(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi),Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,Elazığ 2013.

Kamalov, İlyas, *Altın Orda-Rus İlişkileri Ve Altın Orda'nın Rusya'ya Etkileri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2008.

Koç, Dinçer, *Rus Kaynaklarına Göre İlk Müslüman Türk Devleti: İtil Bulgar Devleti*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İstanbul 2010.

Kushenova, Ganizhamal, *Ögedey Kaan Devrinde Türkistan Ve Maveraiünnehir*, Yüksek Lisans Tezi, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006.

Miftakhov, İlyas, *XX. Yüzyılda Kazan Bölgesinde Tarih Yazıcılığı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), A. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi Ana Bilim Dalı, Ankara 2011.

Uslu, Emine, *Sibir Hanlığı'nın Kuruluşu Gelişimi Ve Yıkılışı*, (Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir 2011.

EKLER

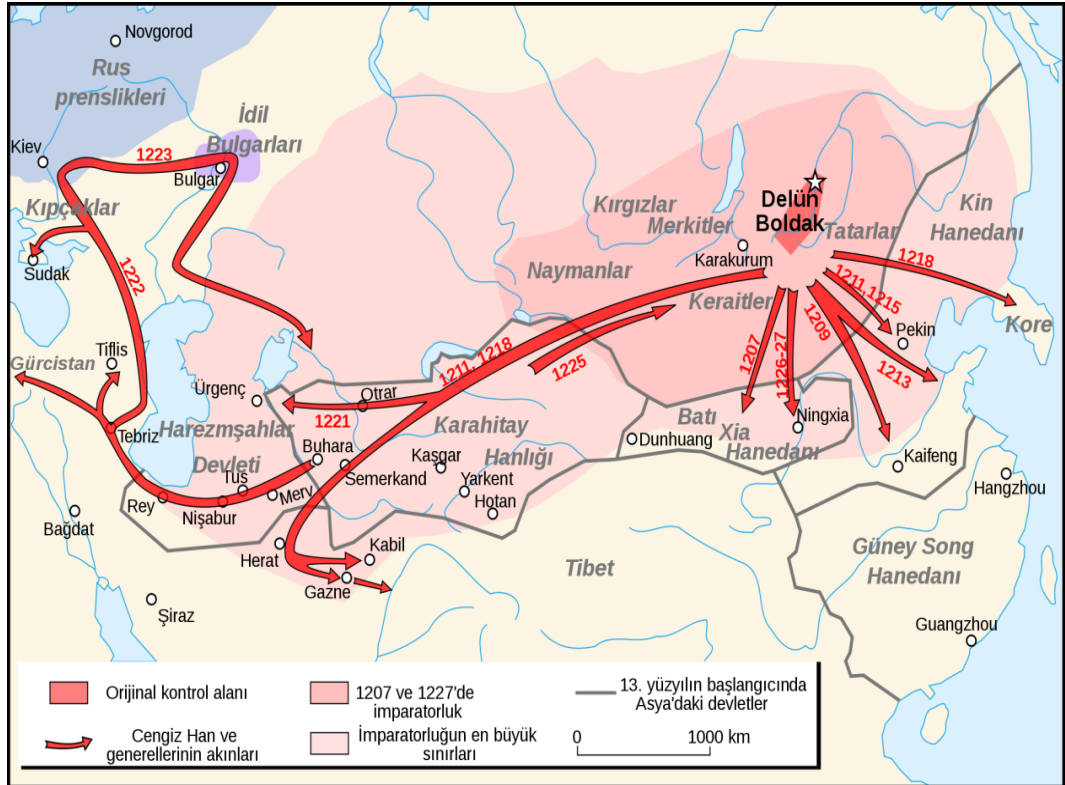
HARİTALAR

EK: 1

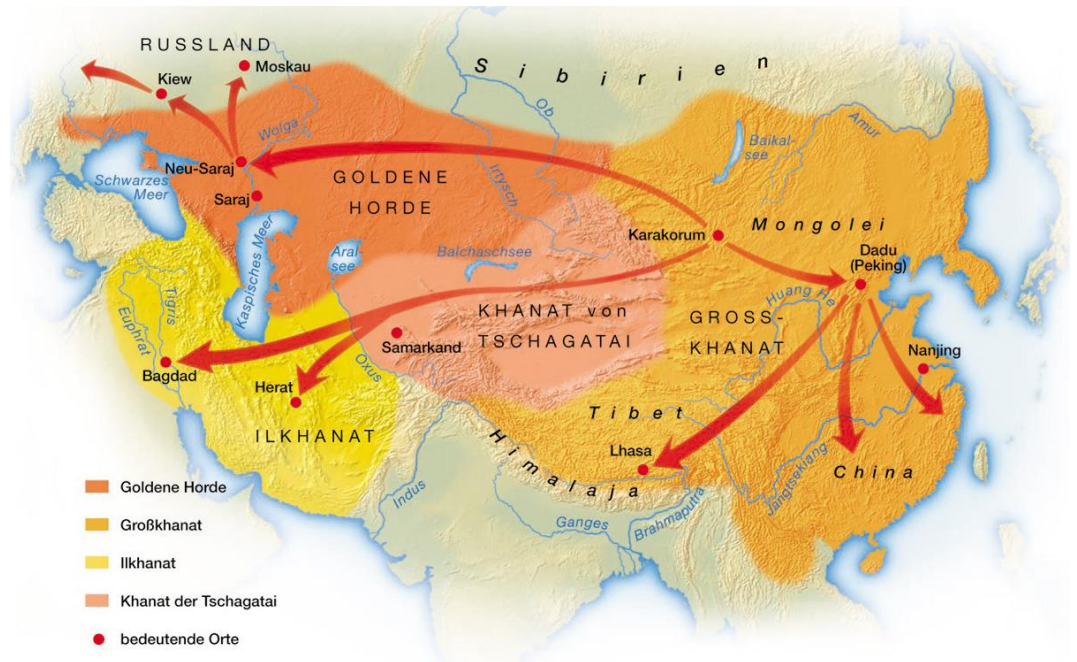
Cengiz Han Dönemi Başlangıcı

EK: 2

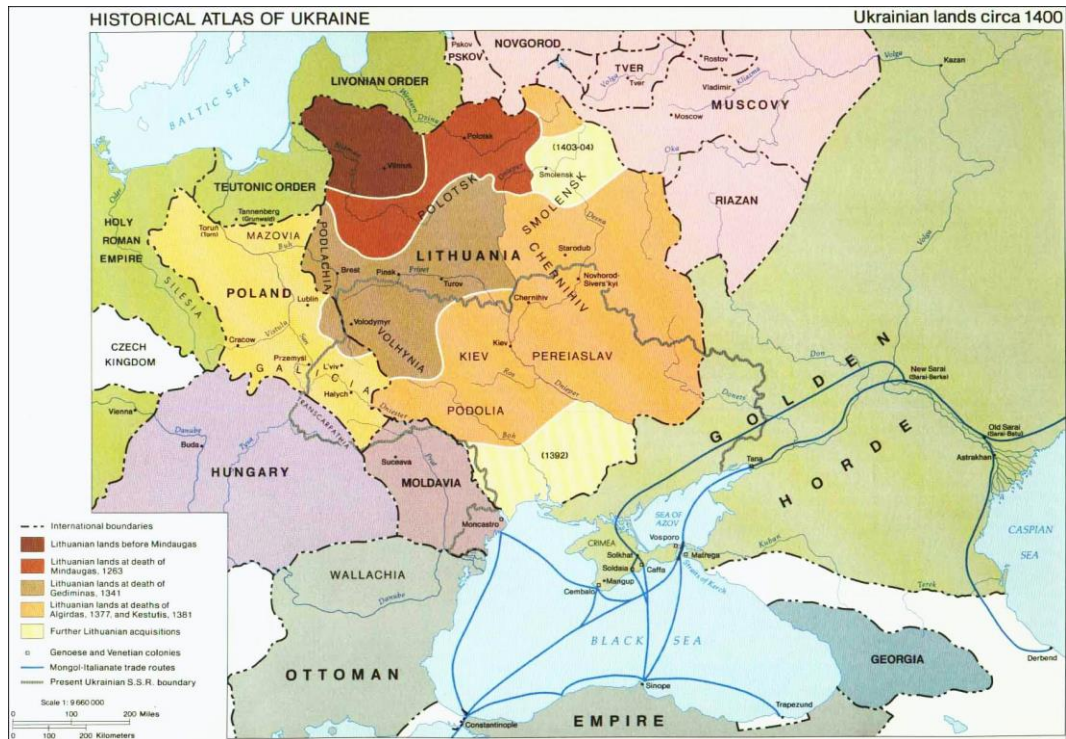
Cengiz Han'ın Seferleri ve Moğol İmparatorluğu'nun Genişlemesi

EK: 3

Cengiz Han'ın Ülkesini Paşlaştırdığında Ortaya Çıkan Hanlıklar

EK: 4

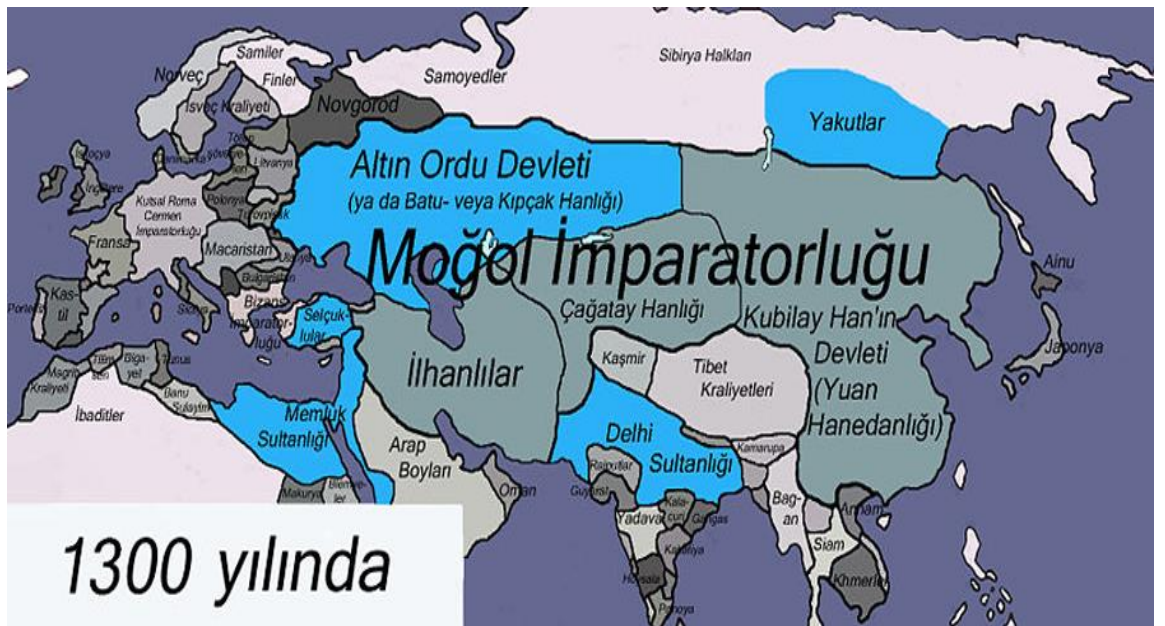
Batu Han Seferlerinden Sonra Altın Orda

EK: 5

Altın Orda Devleti Başkenti Saray Şehri

EK:6

Tokta Han Dönemi (1291-1313)

EK: 7

Kolikovo Savaşı (1380) Sonrası Rus Knezhlikleri ve Altın Orda Devleti

EK: 8

Timur Devleti Sınırları

EK: 9

Toktamış Han'dan Sonra Altın Orda Devleti

EK: 10

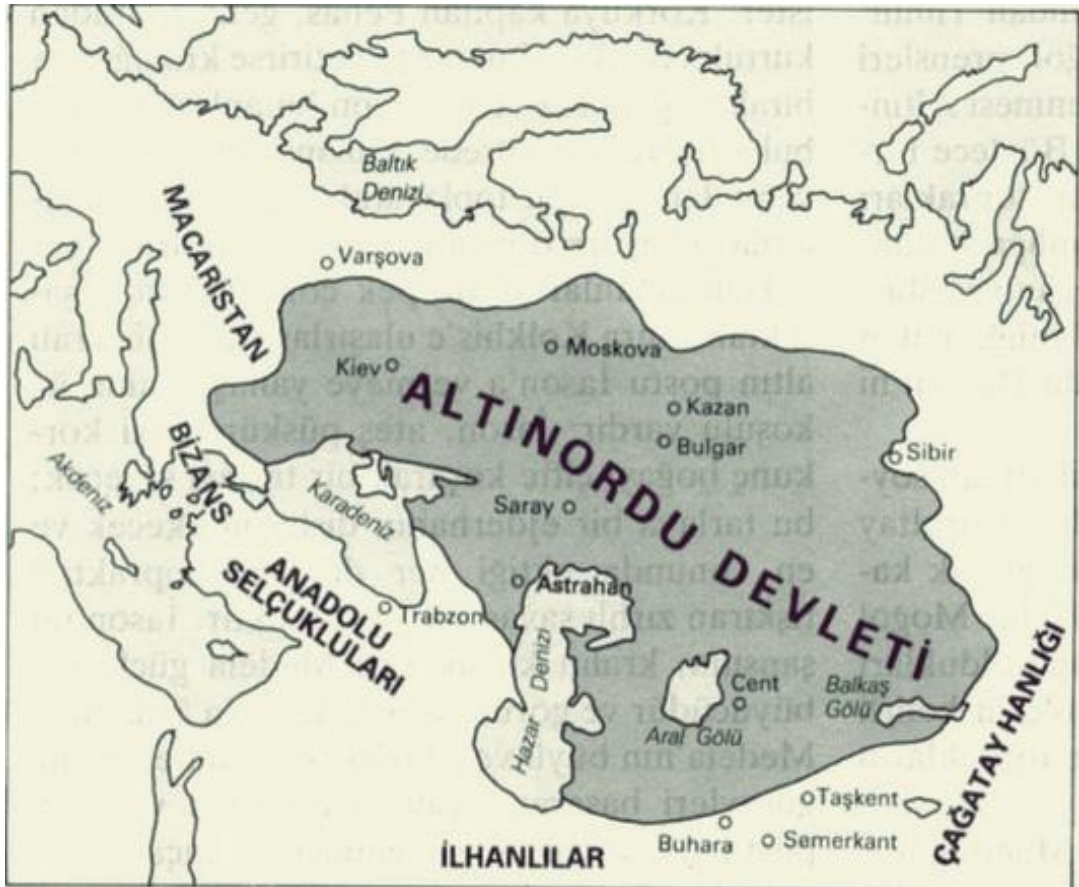
Altın Orda Devleti'nin Son Yılları

EK: 11

Altın Orda Devletinden Sonra Kurulan Hanlıklar

EK: 12

Genel olarak Cuci Ulusu (Altın Orda Devleti) yaşam alanları

ÖZGEÇMİŞ

Kadri Kardaş, 30. 11. 1991 yılında Trabzon'un Akçaabat ilçesine bağlı Sertkaya Köyü'nde doğdu. İlköğretimini Metinkale İlköğretim Okulu'nda tamamladı. Ortaöğretimini Arsin Lisesi'nde parasız yatılı olarak okudu ve 2009 yılında liseyi bitiren Kadri Kardaş aynı yıl Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünü kazandı. 2009-2013 yılları arasında Lisans eğitimini bitiren Kadri Kardaş, 2013 Eylül Ayında Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ alanında Yüksek Lisans eğitimine başladı.